

T. C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

144676

**AZERBAYCAN'DA YER ADLARINA BAĞLI
EFSANELER ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
GÜLÇİM MARA

Danışman
Doç. Dr. MEHMET AÇA

Balıkesir 2004

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanan Yüksek Lisans tezi, jürimiz tarafından incelenerek aday Gülçim MARA, 15. 09. 2005 tarihinde tez savunma sınavına alınmış ve yapılan sınav sonucunda tezin **BAŞARILI** olduğuna **OY BİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

ÜYE (Başkan)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ

ÜYE (Danışman)

Doç. Dr. Mehmet AÇA

ÜYE

Prof. Dr. Metin EKİÇİ

ÜYE

ÜYE

ÖZET

“Azerbaycan’da Yer Adlarına Bağlı Efsaneler Üzerine Bir İnceleme” adlı bu çalışmamızın “Giriş” bölümünde; efsane kavramı, efsanenin içerik ve anlatım özellikleri, efsanenin işlevleri, efsanenin diğer türlerle ilişkisi ve efsane tasnifleri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, öncelikle Azerbaycan efsaneleri üzerine yapılan araştırmalar hakkında bilgiler verilmiş, daha sonra da çalışmamızda metinlerine yer verdiğimiz efsanelerin motif yapısı incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, 162 efsane metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türk Dünyası, Efsane, Halk Edebiyatı, Sendik Paşayev.

ABSTRACT

This study is about the legends which related with the place names in Azarbaijan. In the introduction, the comprehensive meaning of legend, contents of legend and its characteristics of narration, its relations with other narratives and classification of legends are evaluated.

In the first chapter; the works which have been done on legends of Azerbaijan are focused on and their main theme is studied.

In the second chapter; total 162 texts of legend are included into the study.

Key Words: Azerbaijan, Turkish World, Legend, Folk Literature, Sendik Paşayev.

ÖN SÖZ

Türk topluluklarının inanış ve düşünüş dünyasını öğrenmebilme, üzerinde çeşitli yorumlar yapabilme ve anlayabilme çabalarında efsanelerin önemli bir yeri vardır. Türklük coğrafyasında hala canlı bir şekilde yaşayan efsane geleneği, bugüne kadar Türk ve yabancı araştırmacılar tarafından sözlü gelenekten derlenmeye, yayımlanmaya ve bu konuda bilimsel incelemeler yapılmaya çalışılmıştır. Derleme, yayın ve inceleme girişimleri neticesinde, Türk topluluklarının efsaneleri hakkında geçmiş dönemlere nazaran çok daha fazla bilgi sahibi olunmuştur. Fakat, bugüne kadar yapılan derleme, yayın ve inceleme girişimleri de göstermiştir ki, Türk dünyası efsaneleri üzerinde daha çok sayıda çalışmanın yapılması gerekmektedir.

Diğer halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi, efsane araştırmalarında da karşılaştırmalı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Nitekim, Metin Ergun'un hazırlamış olduğu **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** (2 c., Ankara 1997) adlı çalışma, bütün Türk boylarının efsanelerini değişme motifi bağlamında karşılaştırmalı bir şekilde incelemesi ve zengin bir metin dünyasına sahip olması bakımından bugüne kadar bu alanda yapılmış en iyi çalışma olarak karşımızda durmaktadır.

Biz de, yukarıdaki düşünceler doğrultusunda Azerbaycan Türklerinin yer adlarına bağlı efsaneleri üzerinde bir çalışma yapmayı uygun gördük. Yaptığımız çalışma, Azerbaycan efsaneleri içerisinde sadece belli yer adlarına bağlı olanları kapsamaktadır. Çalışmamıza ışık tutan en önemli çalışma ise, değerli bilim insanı Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun **Erzurum Efsaneleri (Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme)** (Ankara 1985) adlı eseri olmuştur. Umudumuz odur ki, çalışmamız, hem Azerbaycan Türklerinin efsanelerinin önemli bir bölümünü oluşturan yer adlarına bağlı efsanelerin öğrenilmesinde, hem de Türk dünyası efsanelerinin karşılıklı bir şekilde incelenip ortaya konulmasında bir basamağı oluşturabilsin.

Azerbaycan'da Yer Adlarına Bağlı Efsaneler Üzerine Bir İnceleme adını taşıyan çalışmamız, "Özet", "Abstract", "Ön Söz" ve "İçindekiler" kısımlarının dışında, temelde "Giriş" ve iki bölümden oluşmaktadır. "Giriş" ve diğer iki ana bölümü, "Sonuç", "Sözlük" ve "Bibliyografya" kısımları takip etmiştir.

“Giriş” bölümünde, efsane kavramı, efsanenin içerik ve anlatım özellikleri, efsanenin işlevleri, efsanenin diğer türlerle ilişkisi ve efsane tasnifleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın “1. Bölüm”ünde Azerbaycan Türklerinin efsaneleri üzerine Türkiye ve Azerbaycan’da yapılmış çalışmalar hakkında bilgiler verilmiş, daha sonra da çalışmamıza dahil ettiğimiz yer adlarına bağlı 162 efsane metninin motifleri, Stith Thompson’un **The Motif Index of Folk Literature** adlı eseri esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin “2. Bölüm”ünde, çalışmamıza kaynaklık eden Azerbaycan Türklerinin yer adlarına bağlı 162 efsane metnine yer verilmiştir. Efsane metnlerinin yer aldığı yazılı kaynakların büyük bir kısmı Kiril harfleriyle yazılmışken, bir kısmı da son dönemlerde benimsenen Latin esaslı alfabe ile yazılmıştır. Metinleri çalışmamıza alırken Türkiye Türkçesine aktarmadan, Türkiye’de kullanılan Latin harflerine çevirmeyi uygun gördük. Bunda da Azeri Türkçesi’nin Türkiye Türkçesi’ne yakınlığı etkili olmuştur. Metinler içerisinde Türkiyeli okuyucuların anlamakta zorluk çekebileceklerini düşündüğümüz kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını “Sözlük” bölümünde vermeye çalıştık.

“Sonuç” kısmında, yaptığımız çalışma ile elde ettiğimiz bazı sonuçlar aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın sonunda yer alan “Bibliyografya” kısmında ise, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yararlandığımız kaynakların bir listesi verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamın her aşamasında büyük yardımlarını gördüğüm değerli hocam Doç. Dr. Mehmet AÇA’ya bu vesileyle teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Ayrıca zengin kütüphanesini kullanımına açarak çalışmam için son derece önemli kaynaklara ulaşmamı sağlayan değerli hocam sayın Prof. Dr. Ali DUYMAZ’a ve yine Azerbaycan’daki çeşitli kaynaklara ulaşmamı sağlayan Azerbaycan’dan Sednik PAŞAYEV’e Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU’na, Meherrem GASIMLI’ya ve Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Dede Korkud Adına Folklor Elmi-Medeni Merkezi mensuplarına da teşekkürlerimi sunuyorum.

Gülçim MARA

Balıkesi r-2004

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ	iv
GİRİŞ	1
1. Kavram ve Tür Olarak Efsane	1
2. Efsanenin İçerik ve Anlatım Özellikleri.....	8
3. Efsanenin İşlevleri.....	11
5. Efsane Tasnifleri.....	15
1. BÖLÜM	26
1. Azerbaycan Efsaneleri Üzerine Yapılan Araştırmalar*	26
2. Azerbaycan'da Yer Adlarına Bağlı Efsane Metinlerinin Motif Yapısı.....	40
3. Türk Ad Bilimi ve Yer Adları Bilimi.....	65
2. BÖLÜM	68
AZERBAYCAN'DA YER ADLARINA BAĞLI EFSANE METİNLERİ	68
1. DİNİ VE TARİHİ BİNALARLA İLGİLİ EFSANELER	68
2. TABİATLA İLGİLİ EFSANELER	97
3. EVLER VE İNSANLARIN YAŞADIĞI YERLERLE İLGİLİ EFSANELER	202
SONUÇ	240
SÖZLÜK	243
BİBLİYOGRAFYA	249

GİRİŞ

1. Kavram ve Tür Olarak Efsane

Türkiye’de ve Türkiye dışında efsaneler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda efsane kavramı, efsanenin tanımı, genel özellikleri, fonksiyonları, çeşitleri gibi konular üzerinde durulmuştur.

Efsane ile ilgili tanım ve açıklamalara geçmeden önce efsane türünü karşılamak için Türkçe’de ve diğer dillerde kullanılan kavramları belirtmek gerekmektedir.

Bugün kullanmakta olduğumuz ‘efsane’ terimi, dilimize Farsça’dan geçmiştir.¹ Batı dillerinde, Latince kökten gelen ‘legendus’ kelimesi, (İngilizcede ‘legend’, Fransızca’da ‘legende’, Almanca’da ‘legende’ (ayrıca ‘sage’), İtalyanca’da ‘leggenda’, İspanyolca’da ‘leyenda)² efsane türünü karşılamak için kullanılmaktadır. Yunanca’da ‘mythe/mythos’, Arapça’da ‘ustûre’, ‘esatir’ ve Rusça’da ‘predaniya’, ‘skaz’ terimleri kullanılmaktadır.

Anadolu Türkleri arasında ‘efsane’, ‘menkabe’, ‘esatir’ ve ‘mitoloji’ terimleri yaygınlık kazanmıştır. Anadolu dışında yaşayan Türkler’den Azeri Türklerinde ‘esatir’, ‘mif’, ‘efsane’; Türkmenlerde ‘epsana’, ‘rovayat’; Özbekler’de ‘efsane’, ‘rivayat’; Karakalpaklar’da ‘epsane’, ‘legenda’, ‘aflız’, ‘aflız-eñgime’; Kazaklar’da ‘aflız’, ‘aflız-eñgime’, ‘epsane-hikayet’; Başkurlarda ‘rivayat’, ‘legenda’; Kırım Tatarları’nda ‘efsane’; Kazan Tatarları’nda ‘rivayat’, ‘legenda’, ‘ekiyet’, ‘beyt’; Altay Türkleri’nde ‘kuuçın’, ‘kep-kuuçın’, ‘mif-kuuçın’, ‘legenda-kuuçın’, Hakaslar’da ‘kip-çoo’, ‘legenda’, ‘çoo-çaa’, az da olsa ‘nımah’; Tuva Türkleri’nde ‘toolçurgu çugaa’, ‘töögü çugaa’, genel ad olarak ‘toolçurgu bolgaş töögü çugaalar’; Şorlarda ‘purungu çook’, ‘kep-çook’, ‘erbek’; Karaçaylar’da ‘aytım’, ‘tavruh’; Uygurlar’da ‘rivayet’, ‘ep-sene’; Yakutlar’da ‘kepsen’, ‘sehen’, ‘kepsel’, ‘bılırgı sehen’; Dolganlar’da ‘çukçah’; Tofalar’da ‘üleger’, Çuvaşlar’da ‘halap’, ‘mif’, ‘legenda’, az da olsa ‘yumah’; Kırgızlar’da ‘ulamış’, ‘mif’, ‘ılakap’, ‘comok’, vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır.³

¹ Metin Ergun, (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* (Ankara: TDK Yayınları), s. 1.

² Saim Sakaoglu, (1992), *Efsane Araştırmaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları), s. 9.

³ Ergun, (1997), *age*, s. 2.

Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** adlı eserinde, bizim efsane, menkabe ve rivayet gibi terimlerle karşılaşmaya çalıştığımız anlatı türüne karşılık olarak atalarımızın hangi kelimeleri kullandığını ele almış ve şöyle bir sonuca varmıştır: “Bugün, efsane olarak kullandığımız terimin yerine İslamiyetten önceki devirde nasıl bir terim kullandığımız, hangi terimi kullandığımız, bugünkü bilgilerimizin ışığında kesin olarak belli değildir. Fakat, eldeki veriler, bu terimin ‘hikaye etmeyi’, ‘sözü’, ‘kara söz’ü hatırlatan bir söz olması gerektiğini düşündürmektedir. Diğer Türk boylarında kullanılan ‘kep’ ve ‘çuk/çug’ kelimelerinden türeyen terimler, buna açıklık getirmektedir.”⁴

Efsane kavramına, **Osmanlıca Türkçe Lugat**’te “1. Asılsız hikaye masal, boş söz saçmasapan lakardı” ve “2. Dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise”⁵ anlamı verilmiştir.

Büyük Türkçe Sözlük’te “1. Masal, söylenti, asılsız hikaye olmayacak şey. 2. Dillerde dolaşan şey. 3 Tabiat üstü vasıflar taşıyan kişilerin maceralarını anlatan halkın hayalinde oluşup yaygınlaşan olağan üstü olaylarla dolu hikaye.”⁶ anlamları verilmiştir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan **Türkçe Sözlük**’te ise efsanenin tanımı şöyledir: “1. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikaye, söylence. 2. Gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikaye.”⁷

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**’de efsaneyi, “1. Masal, asılsız hikaye, hurafat. 2. Şöhret bulup dillere düşen vak’a ve hal, destan.”⁸, kelimeleriyle tanımlamaktadır.

Mustafa Nihat Özön, **Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü**’nde efsaneyi şöyle tanımlamaktadır: “Bir tabiat olayını, bir varlığın meydana gelişini, tabiat elemanlarından birinde olan bir değişikliği, akıl dışı, olağanüstü açıklamalarla anlatan hikaye. Bunun temeli olan olay, halkın muhayyilesinde şekil değiştirerek, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa geçer. Genel olarak, masal ile eş anlamlı olarak kullanılır.”⁹

⁴ Metin Ergun, (1997), *age.*, (Ankara : TDK Yayınları), s. 4.

⁵ Ferit Devellioğlu, (2001), **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat** (Ankara: Aydın Kitabevi), s. 206.

⁶ Mehmet Doğan, (2001), **Büyük Türkçe Sözlük** (Ankara :Vadi Yayınları), s. 367.

⁷ Türk Dil Kurumu, (1981), **Türkçe Sözlük** (Ankara), s. 433.

⁸ Şemseddin Sami, (1978), **Kamûs-ı Türkî** (İstanbul : Bedir Yayınları) s. 136.

⁹ M. Nihat Özön, (1954), **Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü** (İstanbul), s. 74.

Yeni Türk Ansiklopedisi'nde efsane: "*Bir toplumun en eski hayatını, zamandışı bir vak'alar hikayesi halinde anlatan hatıralar bütünü. Başlangıçta tabiat-üstü nitelikler gösteren kimselerin hayatlarını, sonraları da halkın hayal gücünü veya şairlerin ortaya koydukları eserlerin tesiriyle şekil değiştirmiş tarih olaylarını anlatan harika niteliğindeki hikâyeler.*"¹⁰ şeklinde tanımlanmaktadır.

Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı** adlı eserinde efsaneyi şöyle açıklamaktadır: "*Efsane kutsal bir tarihtir, yani 'ab initio', zamanın başlangıcında meydana gelmiş ilksel bir olayı anlatmaktadır. Fakat kutsal bir tarihi anlatmak bir esrarı ifşa etmekle eş anlamlıdır, çünkü efsanenin kişileri insani varlıklar değildir; bunlar tanrılar veya medenileştirici kahramanlardır ve bu nedenden ötürü onların 'gesta'sı esrarları meydana getirmektedir; eğer ifşa edilmeselerdi insanlar bunları bilemezlerdi. Demek ki efsane 'in illo tempore' cereyan etmiş olanın tarihi, tanrıların veya tanrısal varlıkların zaman'ın başlangıcında yaptıklarının anlatısıdır.*"¹¹

Eliade'nin efsane tanımında önemli bir nokta dikkatimizi çekmektedir. Eliade bu tanımında efsane ile miti birbirine yaklaştırmıştır. Batılı araştırmacılar efsane kavramını bizden farklı tanımlamaktadırlar, batıda efsane denince akla mit gelmektedir.

Ülkemizde efsane tanımı üzerinde duranların başında Ziya Gökalp gelir. Gökalp, 'ustûre' ve 'menkıbe' için şunları yazmaktadır: "*Ustûreler, ilâhlara taallûk eden maceralardır. Menkıbeler de kahramanlara, yani nim-ilâhlara isnad olunan sergüzeştlerdir.*"¹²

Pertev Naili Boratav, efsanenin tanımını **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** adlı eserinde şöyle vermektedir: "*Efsane kendine özgü, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür.*"¹³

Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş** adlı eserinde, efsaneyi "*İnsanoğlunun, tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında*

¹⁰ **Yeni Türk Ansiklopedisi**, (1985), (İstanbul), c:14, s. 757.

¹¹ Mircea Eliade, (1991), **Kutsal ve Dindışı** (Ankara : Gece Yayınları), s. 74.

¹² Ziya Gökalp, (1976), **Türk Töresi** (Ankara), s.7-8'den Metin Ergun, (1997), **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** (Ankara: TDK Yayınları), s. 6.

¹³ Pertev Naili Boratav, (1982), **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** (İstanbul : Gerçek Yayınevi), s. 99.

gelişen, zamanla inanç, adet, an'ane ve merasimlerin teşekkülünde, az çok rolü olan bir çeşit masal.”¹⁴ şeklinde tarif etmektedir.

Türkiye’de efsane konusu üzerine çok değerli araştırmalar yapan Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu** adlı eserinde efsanenin tanımıyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

“Efsanenin en iyi bilinen ve diğer pek çok tarifi dayandırıldığı Grimm Kardeşlerin tarifi şöyledir: Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hâdisе veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.”¹⁵

“Bu tarif üç ana unsuru içine almaktadır:

1. Efsane, anlatıcının tarihî zaman kavramı içinde uygundur.

Şöyle ki:

a) Efsane, muayyen bir tarihî (gerçek veya hayalî) hadise ile birleştirilmiştir.

b) Efsane, muayyen bir şahısla, yani, bir ad verilen tarihî (gerçek veya hayalî) bir şahsiyet ile birleştirilmiştir.

2. Efsane, anlatanın coğrafi alan kavramına uygundur; yani, o, belirli bir yerle birleştirilmiştir.

3. Efsane hakikî bir hikâyedir. Gerçi o, tabiatüstü hâdiselerle iş görür, ama anlatıcıları tarafından ona inanılır. Onu anlatanın ve dinleyenin hakikî dünyasına mahsusmuş gibi itibar edilir. Bu hususu masalla mukayese edersek şöyle diyebiliriz: Peri masalları da tabiatüstü hadiselerle iş görür, fakat anlatıcıları ona inanmazlar.”¹⁶

Saim Sakaoğlu, aynı eserinde Max Lüthi'nin tarifine de yer vermiştir: “Max Lüthi'ye göre, yeni bir kavram olan efsane (sage) aslında, gerçekte vukua gelmiş hâdiseleri hikâyeye eder. Fakat o, gerçekten iki şekilde uzaklaştırılmaktadır. Ağızdan ağıza nakledilirken değişikliğe uğramasının yanında şairler tarafından edebî olarak işlenmeleri de başlıca değişme sebebi olmaktadır. Dar mânâda efsane, masallarda olduğu gibi, tabiatüstü bir hâdisenin takdimidir, hikâyeye edilîşidir. Asıl halk efsanesi ise

¹⁴ Şükrü Elçin, (1986), **Halk Edebiyatına Giriş** (Ankara : Akçağ Yayınları), s. 314-315.

¹⁵ Saim Sakaoğlu, (1980), **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu**, (Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınevi), s. 4; Saim Sakaoğlu, (1992), **Efsane Araştırmaları**, (Konya : Selçuk Üniversitesi Yayınları), s. 9.

¹⁶ Saim Sakaoğlu, (1980), *age*, s. 4; Saim Sakaoğlu, (1992), *age*, s. 9.

alışılmamış, tuhaf ve ekseriyetle huzursuzluk meydana getiren şeylerden, şekillerden ve hâdiselerden bahseder."¹⁷

Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri** adlı kitabında efsaneyi şöyle açıklamaktadır: *"Efsaneler sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Temelinde inanç unsuru vardır. Efsaneyi anlatan ve onu dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar.*

Bu gerçek objektif bir gerçek değildir. Efsaneyi nakledenler ve dinleyenler efsanedeki olayların gerçekten olmuş olduğuna inanırlar."¹⁸

Halk Edebiyatı El Kitabı'nın Mehmet Aça ve Müge Ercan tarafından hazırlanan "Anonim Halk Edebiyatı" bölümünde efsane terimi ile ilgili şu açıklamalara yer verilmiştir: *"Türkiye'de araştırmacıların bir halkbilimi terimi olarak benimsediği 'efsane' halk arasında daha çok 'rivayet', 'masal' ya da 'hikaye' diye adlandırılmaktadır. Herhangi bir kaynak kişiye 'Bir efsane anlatabilir misiniz?' diye sorulduğunda bu terimin ne anlama geldiğini çoğu kaynak kişinin bilmediğine alan araştırmacı yapanlar çok defa şahit olmuşlardır. Bunun yanı sıra bir masal ya da hikaye anlatması istendiğinde kaynak kişinin bugün efsane diye isimlendirdiğimiz metinlere örnek verdiği de gözlenmiştir. Kaynak kişiler daha çok 'rivayet', 'menkibe / menkabe', ya da 'kıssa' terimlerine aşınadırlar. Araştırmacılar halktan olanların anlatı türlerini 'masal' ya da 'hikaye' başlığı altında toplama rahatlığından ne yazık ki mahrumdurlar. İşte bu noktada, araştırmacıları bekleyen sorunların başında anlatılan herhangi bir metnin 'efsane' mi, 'mit' mi, 'menkibe' mi olarak adlandırılacağı sorusu gelmektedir."*

"Mitlerin kutsal öyküleri içermeleri tarihi dönemlerde değil de 'başlangıç'ta yani 'masallara özgü zamanda' olup bitmiş olayları açıklamaları, kahramanlarının 'göksel varlıklardan meydana gelmesi; oluşu yaratılışı bir başka deyişle 'köken'i ele alması 'neden', 'nasıl', 'niçin' sorularına cevap vermeye çalışması, mitleri efsanelerden ayırmaktadır. Efsanelerde anlatılan olaylar, bu dünya üzerinde ve tarihi bir dönemde meydana gelmiş olaylar olarak aktarılmaktadır. Efsaneler içinde önemli bir yer işgal eden gök cisimleri ve gök hadiseleriyle ilgili metinler, mitolojik köklerden beslenmeleri ve

¹⁷ Saim Sakaoğlu, (1980), *age*, s. 6; Saim Sakaoğlu, (1992), *age*, s. 9.

¹⁸ Bilge Seyidoğlu, (1985), **Erzurum Efsaneleri** (Erzurum : Erzurum Kitaplığı), s. 13.

fonksiyonları nedeniyle mit ve efsane terimleri arasında bir bağlantının kurulmasını sağlamaktadır."¹⁹

Buraya kadar, efsane ile ilgili ülkemizdeki bazı araştırmacılarımızın yaptıkları tanımlar aktarılmaya çalışılmıştır. Bu noktadan itibaren, bazı Azeri araştırmacıların efsane türüne verilen adlar ve efsanenin tanımıyla ilgili görüşleri aktarılmaya çalışılacaktır.

Azerbaycan'da efsaneler üzerinde en çok çalışan araştırmacılardan biri olan Sednik Paşayev, **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi** adlı çalışmasında, efsane ile ilgili şu açıklamalara yer vermiştir: "*Azerbaycan folklorunda efsane, esasen Fars menşe'li söz olup, manası 'masal', 'aslı olmayan hikaye', 'dillere düşen olay' daha geniş manası ise 'destan' demektir. Efsane sözünün anlamı sinonimler lugatında şöyle tarif edilir: Efsane hakikatte olmuş hadise gibi ağızlarda yaşayan, ağızdan ağıza geçen 'masal ve hikayelerdir'. Buradaki 'masal' ifadesi şifahi edebiyatın bir türü manasında değil, bir olayı anlatmak manasındadır. Hikaye anlayışı da aynı şekildedir.*"²⁰ Paşayev, bu eserinde, efsanenin temelini gerçek hadiselerin, tarihten olayların oluşturduğunu belirtir. Ancak ona göre efsane hiçbir zaman tarih de değildir.²¹

Sednik Paşayev, **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları** adlı eserinde, efsaneyi mit ve rivayetle karşılaştırarak açıklar: "*Mit efsaneye yakındır, mit ve efsanenin ortak yönleri çoktur, ikisinin de temelinde mucizeli olaylar vardır ancak efsanelerde gerçek tarihi olay ve tarihi şahsiyetlere bağlı konular fark teşkil eder. Efsanelerin rivayetle de yakınlığı vardır. İkisi de tarihi hadise ve kişilerden bahseder ama rivayetlerde sadece geçmiş; efsanelerde ise hem geçmiş hem de günümüz anlatılır. Rivayet, gerçek hayat hakikatlerinin hikaye formunda edebi ifadesidir. Zamanla değişiklikler olsa da rivayetin asıl esası kaybolmaz. Rivayet, tarihi şahsiyetlerin hayatı ve yaptıklarına bağlı olduğundan onun gerçekliği uzun zaman hafızalarda yaşar.*"²²

Azerbaycan Türklerinden M. Refili, **Edebiyyet Nezeriyyesine Giriş** adlı eserinde efsaneyle esatirin karşılaştırmasını yaptıktan sonra şöyle yazmaktadır: "*Eğer esatir tabiat*

¹⁹ Mehmet Aça, Mütge Ercan, (2004), "Anonim Halk Edebiyatı", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı** (Ankara : Grafiker Yayınları), s. 121-122.

²⁰ Sednik Paşayev, (1985), **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi** (Bakı : Bilik Cemiyeti), s. 5.

²¹ Paşayev, **age.** s. 5.

²² Sednik Paşayev, (2002), **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları** (Bakı : Azernesr), s. 4-5.

*kanunlarını izah etmekteyse, efsane tarihî hadiselerden, şahsiyetlerden söz eden canlı ve belli bir şekli olan hikayedir". Yazar netice olarak da şunları yazmaktadır: "Efsanenin oluşması, meydana gelmesi çok eskidir. İlk insanlar, tarihî hadiseleri hikâye şeklinde birbirlerine naklederlerdi. Bu hikâyeler, gittikçe efsaneye çevrilerek nesilden nesile, ülkeden ülkeye geçer ve yayılırdı. "*²³

Magbet Müftüoğlu Ahmedov, Azerbaycan-Türk efsaneleri üzerine hazırladığı doktora tezinde efsaneyi şöyle tarif etmiştir: *"Ededî bir kavram olarak efsane bazen mit, rivayet, masal olarak verilmiştir. Bazen de sonradan ortaya atılan, aslı olmayan yalan hikâyeler, çocuklar için uydurulmuş kassa ve rivayetler de efsane adı ile kaydedilmiştir. Şifahî halk edebiyatının hususî bir türü olarak efsane, bedîî şekli, kompozisyonu, konusu, üslûbu ve ifade tarzı itibariyle bir özellik teşkil eder."*²⁴

Tehmasib Ferzeliyev ise Azerbaycan-Türk efsaneleri ile ilgili yayımladığı makalede rivayet ile efsanenin aynı şey olduğunu belirtir. Ferzeliyev'e göre efsaneler, tarihî ve toponomik hadiseleri nakleden anlatmalardır.²⁵

Ülkemizde yapılan efsane tanımlarıyla Azerbaycanlı araştırmacıların efsane tanımları arasında paralellik dikkatimizi çekmektedir. Azerbaycan'da kullanılan 'rivayet' kavramına karşılık bizde 'menkıbe' kullanılmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; efsane, günümüzde ayrı bir tür olarak ele alınmaya çalışılsa da bu türün genel özellikleri efsaneye yakın diğer kavramlarla ilişkisi yeteri kadar açıklığa kavuşturulamamıştır. Gerek dünyada, gerek Türkiye'de, gerekse Azerbaycan'da yapılan efsane tanımlamalarında aynı problemlerin karşımıza çıktığını görüyoruz. Bu problem, efsanenin diğer halk anlatmalarına; mit, masal, halk hikayesi ve destana yakınlığı ve bu türlerle olan ilişkisidir. Araştırmacılar efsanenin bu türlerle ilişkisini ele almaya çalışmışlardır, ancak, efsanenin diğer türlerle karıştırılması temelde halkın bu kelimeleri birbirinden ayırt etmeden kullanmasına dayanmaktadır.

²³ M.Refilı, (1958), *Ebediyyet Nezeriyyesine Giriş* (Bakı), s.219'dan Sednik Paşayev, (1985), *Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi* (Bakı : Bilik Cemiyeti), s. 8.

²⁴ M. M. Ahmedov, (1984), *Azerbaycan Halg Efsanelerinde Aile-Meişet Mövzusu* (Bakı), s.9-10'dan Sednik Paşayev, (1985), *age.*, (Bakı: Bilik Cemiyeti), s. 34.

²⁵ Tehmasib Ferzeliyev, (1978), "Efsane Anlayışı ve Azerbaycan Efsanelerinin Tesnifine Dair", *Azerbaycan SSR EA Haberleri*, I, s. 32'den Sednik Paşayev, (1985), *Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi* (Bakı: Bilik Cemiyeti), s. 30.

Efsanenin bir kavram ve tür olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle bazı sorulara cevap verilmesi gerekecektir. Bu noktadan itibaren; efsanenin yapısı nedir, hangi konuları içermektedir, işlevleri nedir, diğer türlerle olan ilişkileri nelerdir? gibi sorulara, araştırmacıların görüşleri ışığında cevap verilmeye çalışılacaktır.

2. Efsanenin İçerik ve Anlatım Özellikleri

Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı** adlı eserinde, efsanenin ele aldığı konular ve efsanelerin hangi zaman ve ortamda anlatıldığı hakkında bilgiler vermektedir: “*Efsane mutlak kutsallığı ifşa etmektedir, çünkü tanrıların yaratıcı faaliyetini anlatmakta, onların eserinin kutsallığını ifşa etmektedir. Başka bir ifade ile, efsane kutsalın dünyayı çeşitli ve bazen de dramatik püskürmelerini tasvir etmektedir. Bu nedenden ötürü, birçok ilkel halkta efsaneler ne zaman ve nerede olursa değil de yalnızca ayinsel olarak en zengin mevsimler esnasında (sonbahar, kış) veya dinsel törenlerin fasılasında, yani tek kelimeyle, kutsal bir zaman aralığında söylenebilirler.*”²⁶

Efsanenin yapısı ve fonksiyonu ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Juha Petikainen, efsane ile ilgili beş yapısal kalıp belirtir:

- a) “*Mesela dalga gibi yayılan kurallar gerilime sebep olur.*
- b) *Mesela olaylara maruz kalan kişiler, olağanüstülükler, olağanüstü olaylarla karşılaşan ve bunalım yaşayanlar diğer bir ifadeyle gerilime sebep olanlar,*
- c) *Olağanüstü durumlar,*
- d) *Uygulamalar heyecan verici olayın görgü şahitleri tarafından gözlenmesi.*”²⁷

Ülkemizde yapılan efsane araştırmalarında önemli bir yeri olan Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu** adlı eserinde efsaneyle ilgili tariflerden hareket ederek efsanenin özelliklerini şu şekilde tespit etmiştir:

- a) “*Şahıs, yer ve hâdiseler hakkında anlatılırlar.*
- b) *Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.*

²⁶ Mircea Eliade, (1991), **Kutsal ve Dindışı** (Ankara : Gece Yayınları), s.76.

²⁷ Mehmet Aça , Müge Ercan, (2004), “**Anonim Halk Edebiyatı**”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı** (Ankara : Grafiker Yayınları), s. 120.

c) *Umumiyetle şahıs ve hâdiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür. Tariflerde yer almayan şu hususiyet de dördüncü madde olarak ilâve edilebilir.*

d) *Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatımadır.*²⁸

Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** adlı eserinde efsanenin özellikleri ile ilgili şunları söylemektedir: *"Efsanenin başlıca niteliği, inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği ile efsane masaldan ayrılır, hikaye ve destana yaklaşır. Başka bir özelliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslûp kaygısından yoksun hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur. Bir destan parçası karmaşık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopup kendine özgü üslûp niteliklerini, sanatlık süslemeleri yitirince, sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi, ya da bir olayı bildirme göreviyle sınırlanınca efsane olur.*²⁹

Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri** adlı çalışmasında yer verdiği tariflerden hareketle efsanenin şu özelliklerini tespit etmiştir:

1. *"Bir inanış etrafında teşekkül etmişlerdir. Bu inanış efsanelerin gerçek ve doğru olduğu inancıdır.*

2. *Efsaneler bilinmeyen esrarengiz bir âlemi anlatırlar. Bu bakımdan olağanüstü unsurlar ihtiva ederler.*

3. *Efsaneler, bir tarife göre mitlerin modernleşmiş şekli olarak ifade edilmekte, çok eski hikâyeler olduğu söylenmektedir. Bu bakımdan kutsal unsurlar da taşırlar. Bir efsane mutlaka bir inanç üzerine kurulmakla birlikte diğer unsurların hepsini taşımayabilir.*³⁰

Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** adlı eserinde efsanelerin oluşumu ve efsanenin özellikleri hakkında şunları söylemektedir: *"Her efsane beslendiği, kaynaklandığı köke göre ayrı bir teşekkül sürecinden geçmektedir. Mitolojik köklü efsaneler, çok eski zamanlarda teşekkül etmişlerdir. Halk varlığını ve oluş sebebini açıklayamadığı cisim ve olayları izah etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu*

²⁸ Saim Sakaoğlu, (1980), *age*, s. 6; Saim Sakaoğlu, (1992), *age*, s. 10.

²⁹ Pertev Naili Boratav, (1982), **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** (İstanbul: Gerçek Yayınevi), s. 98.

³⁰ Bilge Seyidoğlu, (1985), **Erzurum Efsaneleri** (Erzurum: Erzurum Kitaplığı), s. 22.

izahlar, zamanla halkın muhayyilesinden katılmış yeni hayali unsurlarla birlikte bütünleşerek efsaneye dönüşmüştür. Bu tür efsaneler, günümüzde de anlatılmaktadır.”

“Tarihte olmuş bir olay, zamanla halk muhayyilesinden katılan hayali ‘uydurmalar’ ile birleşerek kronolojik tarih olmaktan çıkıp efsaneye dönüşmüştür. Aynı şekilde tarihte yaşamış bir kahramanın maceraları da bünyesine ilave edilen hayali unsurlarla karışarak zamanla efsaneleşmiştir. Bu efsanelerdeki kahraman veya olayın hatırası zayıfladıktan sonra daha aktüel kahraman veya olayın etrafında birikirler. Bu arada bünyelerine yeni bazı hayali unsurlar daha ilave edilebilir.”

“Eski anlatmalar, yeni dinin çevresinde birikerek geniş kitlelere yeni dini tebliğ etme fonksiyonunu yüklenirler. Aynı şekilde din büyüklerinin maceraları, dilden dile aktarılırken bünyesine ilave edilen hayali unsurlarla karışarak, yoğrularak efsaneye dönüşür. Halk, dini emir ve kaideleri daha iyi anlatabilmek için din büyükleri etrafında bir takım anlatmalar oluşturmuştur.”

“Yalnız şunu unutmamak gerekir ki , bir olayın efsaneye dönüşebilmesi, yahut bir kahramanın etrafında efsane oluşabilmesi için o olayın veya kahramanın halk için çok önemli olması; halkın tarihinin, kaderinin akışını değiştirmiş olması gerekir.”³¹

Araştırmacıların efsanenin özellikleri ile ilgili yaptığı açıklamalara dayanarak şöyle bir sonuca varabiliriz:

Efsane yapı bakımından kendine özgü bir üslup taşımamaktadır. Kalıplaşmış kurallı biçimleri yoktur, düz konuşma diliyle anlatılır. Efsaneler tarihi ve didaktik bir anlatım özelliği taşır, çoğu efsanelerde duygusal bir anlatımın hakim olduğunu görebiliriz.

Efsane, konu bakımından da çeşitlilik gösterir. Konular yer, şahıs ve olaya dayandırılarak anlatılır. Efsanelerde işlenen konular efsane tasnifleri anlatılırken ileride ayrıntılı olarak verilecektir. Ancak efsanede ele alınan konuların ortak özellikleri şöyle belirtilebilir:

³¹ Metin Ergun, (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* (Ankara: TDK Yayınları), C: 1, s. 45- 46.

1. Anlatıcı tarafından gerçek kabul edilir.
2. Yakın geçmişte gerçekleşen ve günümüz dünyasından olan olayları anlatır.
3. Temelde insan karakterine dayanır.
4. Kutsal kabul edilebilir veya edilmeyebilir.
5. Efsanedeki olay veya kişilerin olağanüstü özellikleri vardır.

3. Efsanenin İşlevleri

Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı** adlı eserinde, efsanenin işlevi hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Efsanenin ana işlevi, tüm ayinlerin ve tüm anlamlı insan faaliyetlerinin - beslenme, cinsellik, iş, eğitim, vb.- örnek alınacak modellerini saptamaktır. İnsan tamamen sorumlu insani varlık olarak davranırken, ister beslenme gibi basit bir fizyolojik işlev olsun, isterse toplumsal, iktisadi, kültürel, askeri vb. bir faaliyet söz konusu olsun, tanrıların örnek alınacak hareketlerini, onların eylemlerini tekrarlamaktadır. Yeni Gine’de çok sayıda efsane uzun deniz yolculuklarından söz etmekte, böylece şu andaki denizcilere modeller sağlamaktadır ama aynı zamanda ‘ister aşk, savaş, balık avı yağmur yağdırmak, isterse herhangi başka bir şey’e ilişkin diğer tüm faaliyetler içinde modeller sağlamaktadır...*”³²

Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** adlı eserinde efsanelerin farklı bir işlevine değinmektedir: “*Efsaneler nitelikleriyle, çağdaş sanatlara: resme, şiire, tiyatroya, sinemaya konu kaynağı olurlar; yeter ki bu çeşitli alanların yaratıcı sanatçıları, efsanelerin anlam yüklü, renkli, duygulu içeriklerinin aracılığı ile günümüzün sorunlarını dile getirmek ve onlara çağdaş anlatım biçimlerini giydirmek gücünü gösterebilsinler.*”

Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri** adlı eserinde efsanelerin işlevleri ile ilgili şunları söylemektedir : “*Belli şahsiyetler ve efsaneler etrafında efsane teşekkül etmesi, halkın gözünde de bu yerlerin ve bu şahsiyetlerin bir kutsiyet kazanması, değerlerinin fark edilmesi anlamını taşır. Halk kendisine hizmet edenleri efsanelerle yüceltir, onları unutulmazların arasına katar. Ayrıca içinde yaşadığı toprakları da kutsal sayarak onu korur. Hayatı daha manalı bir hale getirir. Efsaneler insanların hayatına mana ve derinlik katarken bir taraftan da çevreyi korur tabiatın tahrip edilmesini önlerler.*”

³² Mircea Eliade, (1991), **Kutsal ve Dindışı** (Ankara : Gece Yayınları), s. 78.

“Efsanelerin yapıcı ve olumlu yönleri dışında korkutucu, ürkütücü yanları da vardır. Bunların sayısı olumlular kadar çok değildir. Hayaletler, hortlaklar etrafında teşekkül etmiş efsaneler de vardır. Çok sık olmasa dahi bizim toplumumuzda da bu tür efsanelere rastlanır. Negatif efsaneler dinleyicide hafif bir ürperme ve korku uyandırır. Olumlu ve olumsuz yönleri ile efsaneler hayal dünyasını zenginleştiren insanların hayatına mana katan halk ürünleridir.”³³

Sednik Paşayev, **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları** adlı eserinde efsanelerin işlevi ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: *“Kitabı- Dede Korkud ve Koroğlu’ndaki her bir boy ve kolla, sefer ve hadise ile ilgili çok sayıda folklor örneği , efsane elde edilmiştir. Bu efsaneler destanlarımızdaki pek çok karanlık meselenin aydınlanmasında*

büyük önem taşır, bilinmeyen noktaların kaynağını aydınlatır. Özellikle destanlarda karşılaşılan eski inanç ve düşüncelerin öğrenilmesinde bu efsaneler kaynak olmaktadır.”³⁴

Araştırmacıların efsanenin işlevi ile ilgili söylediklerine şunları da ilave edebiliriz:

Efsaneler, dini unsurlara ya da din büyüklerinin hayatlarına dayalı anlatmalar da olabilir. Efsaneler bu yönüyle de dini emirleri daha iyi anlatma işlevi taşırlar.

İnsanlar varlığını ve sebebini açıklayamadığı olayları izah etme ihtiyacı hisseder. Efsaneler, hayal ürünü unsurlarla bütünleşerek bu olayların halk zihninde açıklanması fonksiyonu taşımaktadır.

Tarihte olmuş bir olay, zamanla hayali unsurlarla birleşerek tarih olmaktan çıkıp efsaneye dönüşebilir. Efsaneler bu yönüyle tarihi olay ya da kahramanların halk kültüründe canlı kalmasını sağlar.

³³ Bilge Seyidoğlu, (1985), **Erzurum Efsaneleri** (Erzurum : Erzurum Kitaplığı), s. 20.

³⁴ Sednik Paşayev, (2002), **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları** (Bakı : Azerneşr), s. 9.

4. Efsanenin Diğer Türlerle İlişkisi*

	Efsane	Mit	Masal	Destan
İnanma	Gerçek kabul edilir.	Gerçek kabul edilir.	Hayal ürünü kabul edilir.	Gerçek kabul edilir ve destandaki olayları tarih sayfasında bulmamız mümkündür.
Kutsallık	Kutsal kabul edilebilir veya edilmeyebilir	Kutsallık taşır.	Kutsal değildir. Dini bir özellik taşımaz.	Kutsallık ve dini karakter taşımaz.
Millilik	Mahalli ve millidir. Ancak bazı efsanelerde milletlerarası motif ve tipler bulunabilir.	Milli ve uluslararası özellik taşır.	Masallar ve masal motifleri başka milletlerde bulunabilir.	Millidir, benzerlerini başka bir millette bulmamız mümkün değildir.
Yer	Günümüz dünyası anlatılır. Birçok efsanenin geçtiği yer bellidir.	Başka bir dünyada daha önceki bir dünyada geçer.	Hadiseler herhangi bir yerde geçer. Bu yerlere "masal ülkesi" adı verilir.	Günümüz dünyası anlatılır.
Zaman	Yakın geçmiş.	En eski zamanda, başlangıçtaki zamanda olup bitmiş olaylar anlatılır.	Zamanı belli değildir.	Eski bir devirde gerçekleşmiştir.
Kahramanlar	Sessiz , sakin , itaatkar derviş tipi veya tarihi şahıslar.	Tanrı veya tanrılar, doğa üstü varlıklar.	İnsan veya insan dışı varlıklar.	Kahraman, savaşçı, alp tipi.
Esas Unsur	İnsan ve cemiyet hayatı.	Tabiat, uzay ve yaratılış.	İnsan veya diğer varlıklar.	Kahramanlık, yurt savunması, fetih vb.
Anlatım	Hayali unsurlar vardır, bu unsurlar gerçek kabul edilerek anlatılır.	Fantastik hayali, unsurlar fazladır.	Fantastik hayali unsurlar çoktur ve bunlar uydurma olarak anlatılır.	Epik anlatım. Destancı tarafından edebi unsurlar kullanılarak anlatılır.

* Bu tablonun oluşturulmasında şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Saim Sakaoğlu, (1980), **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi Bu Efsanelerin Tip Kataloğu** (Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınevi), s. 21-22; Mircea Eliade, (1993), **Mitlerin Özellikleri** (İstanbul: Simavi Yayınları), s. 13; Metin Ergun, (1997), **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** (Ankara: TDK Yayınları), C: 1, s. 46-48; Mehmet Aça, Müge Ercan, (2004), "Anonim Halk Edebiyatı", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı** (Ankara : Grafiker Yayınları), s. 117.

Dünyada, ülkemizde ve Azerbaycan'da efsane üzerine yapılan araştırmalarda dikkatimizi çeken temel problem efsane ile diğer nesir anlatı türlerinin birbirine olan yakınlığıdır. Efsanenin özellikle mit, masal, ve destanla olan ortak noktalarının çokluğu efsaneyi bir tür olarak bunlardan ayırma bu türler arasındaki farkları ortaya koyma ihtiyacını doğurmuştur.

Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri** adlı çalışmasında efsaneyi “mitlerin modernleşmiş şekli” olarak tanımlamaktadır.³⁵

Sendik Paşayev, **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi** adlı eserinde mit ve efsane ilişkisini şöyle açıklamıştır: “Efsane ile mit birbirlerine çok yakındırlar. Mit tabiat ve kozmogonik cisimleri ve hadiseleri hayali bir şekilde nakleden anlatmalardır. Gök cisimlerine ve olaylarına karşı insanlığın düşüncesi ve tasavvurudurlar. Mitler, inanç sisteminin içindedirler, yani inançtırlar. Dünyanın, tabiat hadiselerinin insanlığın şuurunda muayyen manada değişmiş birer yansımasıdırlar.”³⁶

Günümüzde mit anlatma geleneği sona ermiştir, yeni bir mit söylenmesi söz konusu olamaz. Ancak efsaneler hala anlatılmaya yeni efsaneler söylenmeye devam edilmektedir. Hatta bazı efsanelerde anlatılan olay sona ermemiştir. Bascom, bu konuda “Bazı efsanelerde bitiş yoktur; Gezgin Yahudi hala dolaşmakta, uçan Hollandalı hala yedi denizde yelken açmakta, lanetlenmiş bir ev hala lanetli olmaktadır.” demektedir.³⁷

Masal ve efsanede de pek çok ortak yön bulunmaktadır. Fantastik, hayali unsurlar hem masallarda hem efsanelerde bulunur. Fakat bunların görünüşü farklıdır. Mesela masallarda taşlaşma sihir, peri, cadı gibi güçler tarafından, onların sihirli çubukları ile gerçekleşir. Efsanelerde ise sihirli kuvvetlerin kendileri değil, mucizeleri görünür.

Masallar efsanelerden farkı olarak mutlu sonla biter. Efsaneler masallar gibi her zaman söylenmez, belli bir hadiseye açıklık getirmek için söylenir. Masallar ise istenildiği zaman söylenebilir.

Efsane, mit, masal ve destan arasında karşılaştırmamız gereken pek çok ortak ve farklı yönler bulunmaktadır. Bu türlerin taşıdığı özellikleri araştırmacılarımızın

³⁵ Bilge Seyidoğlu, (1985), **Erzurum Efsaneleri** (Erzurum : Erzurum Kitaplığı), s. 22.

³⁶ Sednik Paşayev, (1985), **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi** (Bakı : Bilik Cemiyeti), s. 8.

³⁷ Bascom, R. Willim. (1984), “Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar” **Milli Folklor**. Çeviren: R. Nur Aktaş vd. S: 59, s.77 .

verdikleri bilgiler ışığında tablo halinde hazırlamanın faydalı olacağını düşündük ve çeşitli yönlerden bu türlerin karşılaştırılmasını yukarıdaki tabloda vermeye çalıştık.

5. Efsane Tasnifleri

Halk anlatmaları içerisinde ayrı bir tür olarak kabul edilen efsanelerin araştırmacılar tarafından çeşitli tasnifleri yapılmıştır. Tasnif denemelerinde dikkati çeken en önemli nokta, efsanelerin konuları esas alınarak sınıflandırılmasıdır. Bu da efsanelerin yapısal özelliklerinden çok, işlediği konuların ayırt edici özellik taşıdığını göstermektedir.

Antwerp'de 1962'de toplanan "Uluslararası Halk Anlatmalarını Araştırma Enstitüsü" dünyada geçerliliği olan bir efsane tasnifi yapmıştır. Bu tasnife göre efsaneler dört ana grupta toplanmıştır:

1. *Yaratılış ve dünyanın sonu ile ilgili efsaneler.*

2. *Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler. Şu alt bölümlere ayrılır:*

A. *Medeniyetle ilgili şeylerin ve yerlerin menşei ile ilgili efsaneler.*

B. *Belli yerlerle ilgili efsaneler,*

C. *İlk ve erken tarihle ilgili efsaneler,*

D. *Savaşlar ve felaketler ile ilgili efsaneler,*

E. *Mümtaz şahsiyetler ile ilgili efsaneler,*

F. *İsyanlar ile ilgili efsaneler.*

3. *Olağanüstü varlıklar ve güçler / Mitik efsaneler.*

A. *Kader,*

B. *Ölüm ve ölü,*

C. *Perili yerler ve hayaletler,*

D. *Tabiatın ve hayvanların koruyucuları,*

E. *Olağanüstü yaratıklar,*

F. *Tabiatın ruhları,*

G. *Hayaletler,*

H. Şekli değiştiren yaratıklar,

I. Şeytan,

K. Hastalık ve sakatlık getiren yaratıklar,

L. Olağanıüstü güçleri olan yaratıklar,

M. Mitik hayvanlar ve bitkiler,

N. Hazineleler.

4. Dini efsaneler.³⁸

Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** adlı kitabında Anadolu-Türk efsanelerini şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Yaratılış Efsaneleri

Oluşum ve dönüşüm efsaneleri-evrenin sonunu (Mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler.

2. Tarihlik Efsaneler

A. Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar,

B. İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy, vb.)

C. Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü, vb.),

D. Tarihlik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler,

E. Milletler, hükümdar soyları,

F. Büyük afetler,

G. Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanıüstü güçlü yaratıklar,

H. Savaşlar, fetihler, yayılışlar,

I. Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar,

K. Başkaca tarihlik önemli olaylar ya da sıvrılmış kişiler (Uygarılıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, mürşitler vb.).

L. Sevda maceraları ile ün salmış âşıklar; kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri,

³⁸ Vayland D. Hand, "Status of European and American Legend Study" *Current Anthropology* 6 (114): 439-446 October 1965'ten Bilge Seyidoğlu, (1985), age., (Erzurum : Erzurum Kitaplığı), s. 22.

M. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış "önemsiz" kişiler (Örneğin: Çoban, hizmetçi vb.) üzerine anlatılanlar,

3. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar Ve Güçler Üzerine Efsaneler

A. Alın yazısı,

B. Ölüm ve ötesi,

C. Tekin olmayan yerler,

D. Tabiatın bir parçası olan yerler (Orman, göl vb.) ile hayvanların "sahipleri" (=koruyucuları).

E. Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar,

F. Şeytan

G. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (Albastı gibi),

H. Olağanüstü güçleri olan kişiler (Büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi),

İ. "Mythique" nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılanlar,

4. Dinlik Efsaneler

Dinlik inanış ve işlemlerin ağır bastığı ve niteliklerini bu öğelerden alan efsaneler.³⁹

Boratav'ın Fransızca'dan tercüme edilen ve **Folklor** dergisinde yayımlanan "Türk Efsaneleri" adlı makalesinde yer alan tasnif denemesi şöyledir:

A. Ünlü kimseler üzerine anlatılan ve az çok olağanüstü nitelikler taşıyan efsaneler,

B. Etiyolojik efsaneler,

C. Hayalî hayvanlar üzerine anlatılan efsaneler,

Ç. Cinler ve hayvanların sahipleri ile ilgili efsaneler,

D. Büyücü ve falcularla ilgili efsaneler,

E. Evliya menkabeleri,

F. Aşk efsaneleri⁴⁰

³⁹ Pertev Naili Boratav, (1982), **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** (İstanbul : Gerçek Yayınevi), s . 100-108.

⁴⁰ Pertev Naili Boratav, (1974), "Türk Efsaneleri", **Folklor** **Doğru**, 35, s.12-20'den Metin Ergun, (1997), **age.**, (Ankara : TDK Yayınları), C: 1, s. 18.

Pertev Naili Boratav'ın Türk efsaneleriyle ilgili üçüncü tasnifi, A. Rıza Önder'in **Yaşayan Anadolu Efsaneleri** adlı eserinin tanıtımı için yazdığı "Oriens"teki makalesinde yer almıştır. Boratav'ın bu tasnifi şöyledir:

- A. Evliyalar ve kerametleri,*
- B. Değişik bölgeler üzerine etiyolojik ve etimolojik efsaneler,*
- C. Aşk efsaneleri,*
- Ç. Masallara benzeyen efsanevi hikâyeler.⁴¹*

Saim Sakaoğlu'nun **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu** adlı çalışmasında 'taş kesilme' motifiyle ilgili efsane tasnifi şöyledir:

- A. Aşk,*
- B. Zor durumdan kurtulma,*
- C. Saygısızlıklar,*
- D. Kötü huylar,*
- E. Hızır ve insanlar,*
- F. Değişik taş kesilmeler,*
- G. Eksik anlatılanlar⁴²*

Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri** adlı eserinde, yer adlarına bağlı efsaneleri tasnif etmiştir. Bu tezde ele alınan konuyla doğrudan ilgili olduğu için bu tasnife de yer verilmesi gerekmektedir. Seyidoğlu'nun 192 efsane metnini üç ana grupta topladığı çalışmasında yaptığı tasnif şöyledir:

1. Dinî Binalarla İlgili Efsaneler

- A. Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler,*
- B. Kutsal kabirlerle ilgili olanlar,*
- C. Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler,*

⁴¹ Pertev Naili Boratav, "Yaşayan Anadolu Efsaneleri (Legendes Vivantes d'Anatolie)", *Oriens*, X (1), s.162-166'dan Metin Ergun, age, s. 19.

⁴² Saim Sakaoğlu, (1980), **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu** (Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınevi), s. 16.

D. Türbeler üzerine söylenen efsaneler,

E. Kaleler üzerine anlatılan efsaneler,

2. Evler Ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler

A. Al Karısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler,

B. Çobanların ve köprülerin efsaneleri,

C. Değirmen ile ilgili efsane,

D. Evler hakkında anlatılan efsaneler,

E. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler,

F. Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsaneler,

G. Keramet sahiplerinin efsaneleri,

H. Köylerle ilgili efsaneler,

I. Kuyu ile ilgili efsane,

İ. Tekin olmayan yerlerde yaşayan tekin olmayan yaratıklar,

3. Tabiat ve Kırklarla İlgili Efsaneler

A. Çeşme ile ilgili efsane,

B. Düzlüklerle ilgili efsaneler,

C. Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler,

D. Kaplıcalarla ilgili efsaneler,

E. Mağaralarla ilgili efsaneler,

F. Nehirle ilgili efsane,

G. Pınarla ilgili efsane,

H. Taşlar ve kayalarla ilgili efsaneler⁴³.

Dünyada ve ülkemizde yapılan efsane tasnifleri kısaca belirtilmeye çalışıldı. Bu tez çalışmasında ele alınan konuyla doğrudan ilgisi olduğu için efsane tasnifleriyle ilgili Azerbaycan'da yapılan çalışmaları de ele almamız gerekmektedir.

Azerbaycan efsaneleri ile ilgili ilk tasnif denemesi, Vagif Veliyev tarafından yapılmıştır. Veliyev, **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı** adlı eserinde efsaneleri şöyle tasnif etmiştir:

⁴³ Bilge Seyidoğlu, (1985), **Erzurum Efsaneleri** (Erzurum : Erzurum Kitaplığı), s. 7.

1. *Tabiat hadiseleri, canlılar, bitki ve ağaçlarla ilgili olarak meydana gelen efsaneler,*
2. *Tabiat güçlerinin insan şeklinde tasavvur edilmesi (Antromorfizm) neticesinde meydana gelen efsaneler,*
3. *Tarihî hadise, şahıs ve abidelerle ilgili efsaneler,*
4. *Dinî efsaneler.*⁴⁴

Veliyev, 1985 yılında yayımladığı **Azerbaycan Folkloru** adlı eserinde, efsaneler üzerindeki ikinci tasnifini yapmıştır. Bu tasnif denemesi şöyledir:

1. *Esatirle ilgili efsaneler,*
2. *Tabiat hadiseleri ve hayvan, bitki ve ağaçlarla ilgili olan efsaneler,*
3. *Tarihî hadise, şahsiyet ve abidelerle ilgili efsaneler,*
4. *Dinî efsaneler,*
5. *Eski devir edebiyatımız ve Nizami yaratıcılığı ile bağlı olan efsaneler.*⁴⁵

Azerbaycan-Türk efsaneleri ile ilgili tasnif çalışması yapan önemli araştırmacılardan biri de Sednik Paşayev'dir. Paşayev'in 1973 yılında yayımladığı **Yaşayan Efsaneler** adlı eserinde yer alan ilk tasnifi şöyledir:

1. *Taş ve kayaların efsaneleri,*
2. *Bulak, çay, göl, çiçek ve kuş efsaneleri,*
3. *Dağ efsaneleri,*
4. *Nizamî mevzuları ile bağlı efsaneler,*
5. *Kız kaleleri hakkındaki efsaneler,*
6. *Köroğlu hakkındaki efsaneler,*
7. *Eski kalelerin efsaneleri,*
8. *Geyik ve ceylan efsaneleri,*
9. *Muhtelif konulu efsaneler*⁴⁶

⁴⁴ Vagif Veliyev, (1970), **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı** (Bakı), s.292'den Metin Ergun, **age**, s. 26.

⁴⁵ Vagif Veliyev, (1985), **Azerbaycan Folkloru** (Bakı), s. 272'den Metin Ergun, **age**, s. 26.

⁴⁶ Sednik Paşayev, (1973), **Yaşayan Efsaneler** (Bakı)'dan Metin Ergun, **age**, s. 26.

Sendik Paşayev, 1976 yılında yayımladığı **Yurdumuzun Efsaneleri** adlı eserinde de efsaneleri konularına göre tasnif etmiştir. Bu tasnif şöyledir:

1. *Tabiat ve insan hakkındaki efsaneler,*
2. *Kahramanlık efsaneleri,*
3. *Muhabbet, aşk efsaneleri,*
4. *Aile, hayat yaşayışıyla ilgili efsaneler,*
5. *Tarihî efsaneler.*⁴⁷

Sendik Paşayev, 1978 yılında yayımladığı **Yanardağ Efsaneleri** adlı kitabında efsanelerinin zenginliğinin mevcut tasnifleri geliştirme gereğini doğurduğunu belirtmiş ve şöyle bir tasnif yapmıştır:

1. *Taş ve kayaların efsaneleri,*
2. *Dağ efsaneleri,*
3. *Bulak, çay, göl ve deniz efsaneleri,*
4. *Sara hakkındaki efsaneler,*
5. *Çiçek ve gül efsanesi,*
6. *Kuş efsaneleri,*
7. *Ay ve güneş efsaneleri,*
8. *Yılan efsaneleri,*
9. *Geyik ve ceylan efsaneleri.*
10. *Nuh peygamberle ilgili efsaneler,*
11. *Eski kalelerin efsaneleri,*
12. *Kız kaleleri hakkındaki efsaneler,*
13. *Dede Güneş efsaneleri,*
14. *Nizamî mevzuları ile ilgili efsaneler,*
15. *"Koroğlu" ile ilgili efsaneler,*
16. *"Kerem ile Aslı" hikâyesi ile ilgili efsaneler,*
17. *Muhtelif mevzulu efsaneler .*⁴⁸

⁴⁷ Sednik Paşayev, (1976), **Yurdumuzun Efsaneleri** (Bakı : Gençlik), s. 3-4.

⁴⁸ Sednik Paşayev, (1978), **Yanardağ Efsaneleri** (Bakı : Gençlik), s. 1'den Paşayev, (1985), **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi** (Bakı : Bilik Cemiyeti), s. 34.

Paşayev, 1985 yılında yayımlanan **Azerbaycan Halg Efsaneleri** adlı eserinde de efsaneleri şöyle tasnif etmiştir:

1. *Dağ, taş ve kayalarla ilgili efsaneler,*
2. *Bulak, çay ve deniz ile ilgili efsaneler,*
3. *Çiçek ve gül efsaneleri,*
4. *Kuş ve hayvanlar hakkındaki efsaneler,*
5. *Ay, gün ve "dede güneş" efsaneleri,*
6. *Eski kalelerle ilgili efsaneler,*
7. *"Apardı Sellar Saram",*
8. *Nizamî mevzu'ları ile ilgili efsaneler,*
9. *Koroğlu efsaneleri,*
10. *Muhtelif mevzu'lu efsaneler*⁴⁹

Paşayev, **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi** adlı eserinde efsane tasnifleri ile ilgili şöyle bir açıklamaya yer vermiştir: “Yeni yeni efsane numunelerinin toplanması bu sahada yeni tasnifler yapma zarureti meydana çıkardı.”⁵⁰ Paşayev, bu eserinde binden fazla efsane örneğini inceledikten sonra, Azerbaycan efsanelerini şöyle tasnif etmiştir:

1. *Mifolojik efsaneler, yahut esâtirî tabiatlı efsaneler,*
2. *Mitolojik kaynaklarla alâkalı kahramanlık efsaneleri,*
3. *Tarihî kahramanlık efsaneleri,*
4. *Eski âbidelerle ilgili efsaneler,*
5. *Muhabbet efsaneleri,*
6. *Aile maişet efsaneleri,*
7. *Tarih ve tarihî şahsiyetlere bağlı efsaneler,*
8. *Dinî efsaneler.*⁵¹

Azerbaycan-Türk efsanelerinin tasnifi üzerinde çalışanlardan biri de Tehmasib Ferzeliyev'dir. Ferzeliyev, “Efsane Anlayışı ve Azerbaycan Efsanelerinin Tasnifine Dair” adlı makalesinde efsaneleri şöyle tasnif etmiştir:

⁴⁹ Sednik Paşayev, (1985), **Azerbaycan Halg Efsaneleri** (Bakı :Yazıcı)

⁵⁰ Sednik Paşayev, (1985), **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi** (Bakı : Bilik Cemiyeti), s. 34.

⁵¹ Sednik Paşayev, (1985), **age.**, (Bakı : Bilik Cemiyeti), s. 35.

1. *Kozmogonik seciyeli efsaneler,*
2. *Coğrafi ve toponomik adlarla ilgili efsaneler,*
3. *Facia (katastrofik) motifli efsaneler,*
4. *Yerli fauna (hayvan) âleminde bahsedilen efsaneler,*
5. *Yerli flora (çiçek) âleminde bahsedilen efsaneler,*
6. *Antropofag, paleoantrop ve arhetip motifli efsaneler (Hayali yaratıklarla ilgili efsaneler; gulyabani, albastı gibi),*
7. *Yerli tarihî maddi medeniyet abideleri ile ilgili efsaneler,*
8. *Mitolojik, yarı mitolojik ve tarihî şahsiyetlerle ilgili efsaneler,*
9. *Halk san'atı, güzel san'atlar ve onların çeşitli türleri ile ilgili efsaneler⁵².*

Paşa Efendiyeve de 1981 yılında yayımladığı, **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı** adlı eserinde efsane tasnifi de yapmıştır. Efendiyeve'in bu tasnifi şöyledir:

1. *Hayvanlar, kuşlar hakkında olan efsaneler,*
2. *Yer adları, kaleler, abideler ve benzeri yerlere bağlı efsaneler,*
3. *Taife, el, halk, nesil, totem adları ile ilgili efsaneler,*
4. *Nizamî Gencevî yaratıcılığı ile ilgili efsaneler,*
5. *Hayat, yaşayış; halkın arzu ve istekleri hakkında oluşan efsaneler (Bunlara içtimâi mevzu'lu veya ütöpik efsaneler de denir),*
6. *Tarihî şahsiyetlerle ilgili efsaneler,*
7. *Gök cisimleri- ay, güneş, yıldız ve gezegenler- hakkındaki efsaneler,*
8. *Dirî efsaneler.⁵³*

Efsane tasnifleri bölümünün başında da belirtildiği gibi, tasniflerin temelini efsanelerin konularının oluşturduğu görülmektedir.

Yer adlarına bağlı efsaneler dünyada, Türkiye'de ve Azerbaycan'da efsane üzerine yapılan bu tasnif çalışmalarının içinde önemli bir yer taşımaktadır. Yukarıda verilen tasniflerde de görüldüğü gibi, araştırmacıların bir kısmı belli yerlere bağlı

⁵² Tehmasib Ferzeliyev, "Efsane Anlayışı ve Azerbaycan Efsanelerinin Tesnifine Dair", s.40-41'den Paşayev, (1985), age., (Bakı : Bilik Cemiyeti), s. 32.

⁵³ Paşa Efendiyeve, (1981), **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı**, (Bakı : Maarif), s.131'den Paşayev, (1985), age., (Bakı : Bilik Cemiyeti), s. 33.

efsaneleri “adları belli yerler üzerine anlatılan efsaneler” vb. başlıklar altında toplayarak bir grup kabul ederken, bazı araştırmacılar taş, gaya, bulak, çay, eski kaleler gibi yer adlarını ayrı ayrı birer efsane grubu kabul etmişlerdir.

Yer adlarına bağlı efsaneler, halk kültüründe de büyük önem taşır. Bunun temelinde insanların yaşadıkları yeri kutsallaştırmak istemeleri yatmaktadır. Bu efsaneler tarihi bir olaya bağlı oluşarak gelişmiş de olabilir. Yer adlarına bağlı efsanelerin diğer efsane gruplarına göre halk kültüründe daha çok anlatıldığını dilden dile dolaştığını söylemek yanlış olmaz. Hakkında bir efsanenin anlatıldığı yerler, aynı zamanda o efsanenin şahidi gibidir. Örneğin taş kesilmeyle ilgili bir efsane yeri belli ve insana benzeyen bir taşa bağlı olarak anlatılıyorsa bu taş, o efsanenin şahidi gibi halk muhayyilesinde efsanenin yaşamasını ve sürekli anlatıla gelmesini sağlamaktadır.

Bu çalışmada verilecek olan yer adlarına bağlı efsane metinlerinin tasnifinde temel olarak Bilge Seyidoğlu'nun, **Erzurum Efsaneleri**⁵⁴ adlı kitabında yaptığı -yukarıda belirtilen- efsane tasnifi esas alınmaya çalışılmış, ulaşılabilen metin örneklerine göre bu tasnifte bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu çalışmada yer verilecek olan 162 efsane metninde esas alınacak efsane tasnifi şöyledir:

1. DİNİ VE TARİHİ BİNALARLA İLGİLİ EFSANELER

1.1 Türbelerle İlgili Efsaneler

1.2 Kabirlerle İlgili Efsaneler

1.3 Kalelerle İlgili Efsaneler

2. TABİAT VE KIRLARLA İLGİLİ EFSANELER

2.1 Ovalarla İlgili Efsaneler

2.2 Yanardağlarla İlgili Efsaneler

2.3 Mağaralarla İlgili Efsaneler

2.4 Yaylalarla İlgili Efsaneler

2.5 Düzluklerle İlgili Efsaneler

2.6 Taşlar ve Kayalarla İlgili Efsaneler

⁵⁴ Bilge Seyidoğlu, (1985), **Erzurum Efsaneleri** (Erzurum : Erzurum Kitaplığı), s. 7.

2.7 Uçurumlarla İlgili Efsaneler

2.8 Pınarlarla İlgili Efsaneler

2.9 Çay ve Derelerle İlgili Efsaneler

2.10 Göllerle İlgili Efsaneler

2.11 Dağlarla İlgili Efsaneler

3. EVLER VE İNSANLARIN YAŞADIĞI YERLERLE İLGİLİ EFSANELER

3.1 Evlerle İlgili Efsaneler

3.2 Kent ve Yerleşim Yerleri İle İlgili Efsaneler

3.3 Köprülerle İlgili Efsaneler

3.4 Restoran ve Lokantalarla İlgili Efsaneler

1. BÖLÜM

1. Azerbaycan Efsaneleri Üzerine Yapılan Araştırmalar*

Azerbaycan'da yer adlarını bağı efsanelerle ilgili inceleme ve metinlere geçmeden önce, bu konuyla ilgili günümüze kadar yapılan çalışmaların ele alınması gerekmektedir. Bu bölümde ulaşabildiğimiz en eski kaynaktan başlayarak günümüze kadar Azerbaycan'da yapılan efsaneyle ilgili neşir ve incelemeler tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmaları tanıtırken gerek yayınlanmış kitap, gerek makale, gerekse dergilerde çıkan neşirler dikkate alınmıştır. İnceleme imkanı olan kaynaklarla ilgili açıklamalı bilgilere yer vermeye çalışılmıştır. Bu noktada, efsaneler üzerine yapılan çalışmaların tamamı hakkında bilgi verdiğimiz iddiasında olmadığımızı, bazı eksikliklerin olabileceğini ifade etmek isteriz.

Azerbaycan efsaneleri üzerindeki araştırmalar, XIX. yüzyılda başlamıştır. İlk araştırmalar, daha ziyade metin neşirinden ibarettir.

Azerbaycan efsaneleri ile ilgili görülebilen ilk araştırma, Mirza Kazambek'in "Mifologiya Persov po Firdovsi"⁵⁵ adlı makalesidir. Araştırmacı, bu makalesinde mitoloji hakkındaki düşüncelerini açıklamış, efsanelerden de söz etmiş, efsanelerle mitlerin ilişkisini açıklamıştır.

1882 ile 1915 yılları arasında Tiflis'te, 45 cilt olarak yayımlanan, "Sbornik Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemen Kavkaza" adlı derginin çeşitli sayılarında Azerbaycan Türk efsanelerine yer verilmiştir. Bu dergide yayımlanan efsanelerle ilgili makalelerde daha ziyâde metin neşri yapılmıştır. Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde görev yapan öğretmenler, Azerbaycan Türkçesi ve folkloruyla ilgili olarak topladıkları her türlü materyali bu dergiye gönderip yayımlamışlardır.⁵⁶

*Konuyla ilgili 1987'ye kadar olan çalışmalar, Metin Ergun'un **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** adlı eserinin 66-73. sayfalarından aktarılmıştır.

⁵⁵ Mirza Kazambek, (1848), "Mifologiya Persov po Firdevsi", **Severnoe Obozrenie**, III(V), s. 1-12'den Arif Acalov, (1988), **Azerbaycan Mifolojisi Metinleri** (Bakı : Elm Neşriyatı), s. 23-24.

⁵⁶ Acalov, (1988), **age**, s. 25.

Memmedzade Mirzabala, 1920 yılında **Gurtuluş** dergisinde, “Paytaht Efsaneleri”⁵⁷ adlı makalesini yayımlamıştır. Bakı Kız Kalesi hakkında anlatılan efsaneleri ele aldığı bu makalede metin neşri yapılmıştır, inceleme yoktur.

Bakü'deki Kız Kalesi hakkında 1925 yılında bir makale yayımlayan E. Pahomov, makalesinde kale hakkında anlatılan efsanelere de yer vermiştir. Pahomov, “Deviçya Başnya i Yeye Legenda”⁵⁸ adlı bu makalesinde efsanelerden hareketle kalenin tarihini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

H. Zeynallı, 1926 yılında yayımladığı, “Ağız Edebiyatı”⁵⁹ adlı makalesinde diğer halk edebiyatı mahsulleriyle birlikte efsaneleri de incelemiştir. Araştırmacı, makalesinde efsanelerin tarif ve tasnifini yapmıştır.

A. P. Fituni, 1927 yılında yayımladığı, “İstoriya Poslednei Stolitsı Şirvana”⁶⁰ adlı makalesinde, Şirvan bölgesinin tarihini araştırmıştır. Bu arada, Şirvan'la alakalı olarak anlatılan efsaneleri de nakletmiştir. Tarihî olaylarla efsaneler arasında bağ kurmaya çalışmıştır.

Bakı Kız Kalesi efsanelerini yayımlayanlardan biri de N. D. Aleksandroviç'tir. Araştırmacı, **İzvestiya Azkomistarisa** dergisinde yayımladığı, “Legendı o Deviçey Başne v Baku”⁶¹ adlı makalesinde Bakı Kız Kalesi hakkında anlatılan efsaneleri nakletmiştir. Makalede yer alan efsane metinleri üzerinde inceleme yapılmamıştır.

R. Efendiyev, 1928 yılında yayımladığı, “El Edebiyatı ve yahud El Sözləri”⁶² adlı makalesinde folklor ürünlerini ele alıp incelemiştir. Bu arada efsanelerin de tarif ve tasnifini yapmıştır.

⁵⁷ Memmedzade Mirzabala, (1920), "Paytaht Efsaneleri", **Gurtuluş**, 2, s. 3-6.

⁵⁸ E. Pahomov, (1925), "Deviçya Başnya i Yeye Legenda", **İzvestiya Azerbay. Arheologičeskogo Komiteta**, 1, s. 33-38.

⁵⁹ H. Zeynallı, (1926), "Ağız Edebiyatı", **Maarif ve Medeniyet**, 8, s. 8-37.

⁶⁰ A. P. Fituni, (1927), "İstoriya Poslednei Stolitsı Şirvana", **İzvestiya Azkomistarisa**, 3, s. 150-155.

⁶¹ N. D. Aleksandroviç, (1927), "Legendı o Deviçey Başne v Baku", **İzvestiya Azkomistarisa**, 3, s. 156-165.

⁶² R. Efendiyev, (1928), "El Edebiyatı ve yahud El Sözləri", **Azerbaycanı Öyrenme Yolu**, 1-2, s. 23-26.

Redaktörlüğünü A.V. Bagri'nin yaptığı 1930 yılında yayımlanan **Folklor Azerbaycana i Prilegayutsih Stran**⁶³ adlı eserde, çok sayıda Azerbaycan Türk efsanesi de yer almıştır. Bu eserde yer alan efsane metinleri üzerinde inceleme yapılmamıştır.

M. H. Tehmasib, **Veten Uğrunda** dergisinde çıkan "Efsanevi Kuşlar"⁶⁴ adlı makalesinde efsanevi kuşları ele alıp incelemiştir. Makalede, bu kuşlar hakkında anlatılan efsanelere de yer verilmiştir.

Tehmasib'in makalesinden sonra Azerbaycan efsaneleri üzerindeki araştırmalar, uzun süre kesilmiştir. Bu dönemden sonraki ilk makaleyi ancak 1958 yılında görebiliyoruz. M. Refili, 1958 yılında yayımladığı **Edebiyyat Nezerriyyesine Giriş**⁶⁵ adlı eserinde efsaneleri de ele alıp incelemiştir. Efsaneler hakkında genel bilgilerin yer aldığı eserde, efsane metni yoktur.

Yusuf Vezir Çemenzeminli, **Gan İçinde**⁶⁶ adlı romanında "Kültekin" efsanesini nakletmiştir. Çemenzeminli'nin romanında yer alan bu efsane hakkında Behlul Abdullayev bir makale yayımlamıştır. Abdullayev, "Y.V. Çemenzeminli'nin Gan İçinde Romanındaki Kültekin Efsanesi Haggında Geydler" adlı bu makalesinde, "Kültekin" efsanesinin tarihî köklerini araştırmıştır.⁶⁷

Ehliman Ahundov tarafından iki cilt halinde yayımlanan **Azerbaycan Folkloru Antologiyası**⁶⁸ adlı eserin II. cildinde efsaneler de yer almıştır. 260 sayfa olan bu ciltte 32 efsane vardır. Bu eserde yayımlanan efsaneler hakkında inceleme yapılmamıştır.

H. Ciddi, "Gızlar ve Gız Galaları"⁶⁹ adıyla 1968 yılında yayımladığı makalesinde kız kaleleleri ile ilgili efsaneleri nakletmiştir. Makalede, efsane metinleri üzerinde inceleme yapılmamıştır.

⁶³ A. V. Bagri, (1930), **Folklor Azerbaycana i Prilegayutsih Stran**, (Bakı) c. 3.

⁶⁴ M.H.Tehmasib, (1945), "Efsanevi Kuşlar", **Veten Uğrunda** 5, s. 93-102.

⁶⁵ M. Refili, (1958), **Edebiyyat Nezerriyyesine Giriş** (Bakı), s. 218-220.

⁶⁶ Y.V.Çemenzeminli, (1968), **Gan İçinde** (Bakı), s. 114-116.

⁶⁷ Behlul Abdullayev, (1977), "Y.V. Çemenzeminli'nin Gan içinde Romanındaki Kültekin Efsanesi Haggında Geydler", **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyyatına Dair Tedgigler**, Beşinci Kitab, (Bakı), s. 186-194.

⁶⁸ Ehliman Ahundov, (1968), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası**, (Bakı), II.c, s. 237-257.

⁶⁹ H.Ciddi, (1968), "Gızlar ve Gız Galaları", **Ulduz**, 8, s. 43-46.

Vagif Veliyev, 1969 yılında yayımladığı **Azerbaycan Sovet Poemalarında Efsane Mövzusu**⁷⁰ adlı eserinde efsaneler hakkında geniş bilgi vermiştir. Bu eserde efsanelerin kaynaklık ettiği şiirler ele alınıp araştırılmıştır.

Vagif Veliyev, 1970 yılında yayımladığı **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı**⁷¹ adlı eserinde efsaneleri de incelemiştir. Eserde, önce efsaneler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Sonra da efsaneler tasnif edilerek incelenmiştir.⁷² Eserde, bir çok efsane metninin tarihî kökleri araştırılmıştır.

Vagif Veliyev, “Janrı Azerbaydcanskogo Ustnogo Narodnogo Tvorçestvo”⁷³ adlı doktora tezinde Azerbaycan folklor ve halk edebiyatının türlerini ele alıp incelemiştir. Araştırmacı, tezinde diğer türlerle birlikte efsaneleri de araştırmış, tasnifini yapmıştır. Veliyev, **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı**⁷⁴ adlı eserindeki tasnifi olduğu gibi tezine de almıştır.

H. Aliyev ve B. Budagov’un 1973 yılında yayımladığı **Efsaneli Dağlar**⁷⁵ adlı eserde Azerbaycan Türkleri için kutsal sayılan dağlar, ele alınıp incelenmiştir. Bu eserde çok sayıda efsane metnine yer verilmiştir. Bu efsaneler, sözü geçen dağlar hakkında anlatılan anlatımlardır. Efsane metinleri üzerinde inceleme yapılmamıştır.

Sednik Paşayev, 1973 yılında, yayımladığı **Yaşayan Efsaneler**⁷⁶ adlı eserinde efsaneleri, dokuz grup halinde tasnif etmiş, fakat, metinler üzerinde inceleme yapmamıştır. Efsane grupları sırasıyla şöyledir:

Daş ve Gayaların Efsanesi: 9-12. sayfalar arası, 8 metin.

Bulag, Çay, Göl, Çiçek ve Guş Efsaneleri: 13-22. sayfalar arası, 13 metin.

Dağ Efsaneleri: 23-27. sayfalar arası, 5 metin.

Nizamî Mövzuları ile Sesleşen Efsaneler: 28-31. sayfalar arası, 5 metin.

Gız Galaları Haggında Efsaneler: 32-36. sayfalar arası, 3 metin.

⁷⁰ Vagif Veliyev, (1969), **Azerbaycan Sovet Poemalarında Efsane Mövzusu** (Bakı).

⁷¹ Veliyev, (1970), **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı** (Bakı).

⁷² Veliyev, (1970), **age**, s. 291-327.

⁷³ Veliyev, (1972), “Janrı Azerbaydcanskogo Ustnogo Narodnogo Tvorçestvo”, (Doktora Tezi), (Bakı).

⁷⁴ Veliyev, (1970), **age**, (Bakı), s. 327.

⁷⁵ H. Aliyev, B. Budagov, (1973), **Efsaneli Dağlar**. (Bakı).

⁷⁶ Paşayev, (1973), **Yaşayan Efsaneler**. (Bakı).

Koroğlu Haggında Efsaneler: 37-39. sayfalar arası, 3 metin.

Gedim Galaların Efsanesi: 40-47. sayfalar arası, 7 metin

Maral ve Ceyran Efsaneleri: 48-52. sayfalar arası, 6 metin.

Muhtelif Mövzulu Efsaneler: 53-63. sayfalar arası, 10 metin.

Araştırmacı, efsaneleri derlediği gibi yayımlamamış, dillerine müdahale etmiştir.

D. A. Ahundov, 1974 yılında yayımladığı, “O Proishojdenii, Naznaçennım i Datirovka Bakinskogo Başennogo Hrama / Gız Galası”⁷⁷ adlı makalesinde Bakı Kız Kalesi'nin yapılış zamanını ve Kız Kalesi adını alışıncı incelemiştir. Araştırmacı, makalesinde “Kız Kalesi” hakkında anlatılan efsane metinlerine de yer vermiştir.

Sednik Paşayev, 1976 yılında “Bir Efsanenin İzi İle”⁷⁸ adlı makalesini yayımlamıştır. Paşayev, bu eserinde efsaneler hakkında genel bilgiler vermiş ve efsane ile esatir arasındaki bağı da araştırmıştır.

Paşayev, 1976 yılında **Yurdumuzun Efsaneleri**⁷⁹ adlı eserini yayımlamıştır, Azerbaycan efsanelerini ele alan bu eserde efsaneler, beş grup halinde sınıflandırılmıştır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Tabiat ve İnsan Haggında Efsaneler: 5-10. sayfalar arası, 6 efsane metni.

Gehramanlıg Efsaneleri: 11-15. sayfalar arası, 11 efsane.

Mehebbet Efsaneleri: 16-31. sayfalar arası, 11 metin.

Aile-Meişet Efsaneleri: 32-33. sayfalar arası, 1 metin.

Tarihi Efsaneler: 34-43. sayfalar arası, 7 efsane.

Eserin, “İzah ve Geydler”⁸⁰ bölümünde de efsanelerin kaynakları, nerelerden, kimlerden derlendikleri belirtilmiştir.

⁷⁷ D: A. Ahundov, (1974), "O Proishojdenii, Naznaçennım i Datirovka Bakinskogo Başennogo Hrama / Gız Galası", *Nauçnie Proizvedenie API im Ç. İldırım, X (1)*, s. 14-18.

⁷⁸ Sednik Paşayev, (1976), "Bir Efsanenin İzi İle", *Elm ve Heyat, 8*, s. 17-19.

⁷⁹ Sednik Paşayev, (1976), *Yurdumuzun Efsaneleri*. (Bakı : Gençlik)

⁸⁰ Sednik Paşayev, (1976), *age*, s . 44-45.

Magbet Ahmedov, Azərbaycan İlimlər Akademisi asistanlarının ilmi konferanslarında sunduğu, “Efsanelerin Yaranma Yollarına Dair”⁸¹ adlı tebliğinde efsanelerin meydana gelişini, tarihî olayların nasıl efsaneleştiğini ele alıp incelemiştir.

Mireli Seyidov, “Alı Kişi ve Koroğlu Obrazlarının Prototipleri Haggında”⁸² adlı makalesinde Koroğlu etrafında oluşan efsaneleri incelemiştir. Seyidov, makalesinde efsanelerin tarihî olaylarla ve Koroğlu destanı ile olan ilgisini, etkileşimlerini araştırmıştır.

Bakı Kız Kalesi hakkında makale yazanlardan biri de A. İbadoğlu'dur. İbadoğlu, **Elm ve Heyat** dergisinde yayımladığı bir makalesinde “Kız Kalesi” hakkında oluşan efsaneleri nakletmiştir. Araştırmacı, makalesinde kale hakkındaki efsanelerle tarihî olaylar arasındaki ilişkiyi araştırmıştır.⁸³

Tehmasib Ferzeliyev, **Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Haberləri** dergisinde yayımlanan, “Efsane Anlayışı ve Azərbaycan Efsanelerinin Tasnifine Dair”⁸⁴ adlı makalesinde efsane hakkındaki tarif ve tasnifleri yazdıktan sonra kendi görüşlerini açıklamıştır. Makalede efsane metni yoktur.

Sednik Paşayev, 1978 yılında **Yanardağ Efsaneleri**⁸⁵ adlı eserini yayımlamıştır. Bu eser, 160 sayfa ve 8 bölümden ibarettir. Metinler üzerinde inceleme de yoktur. Eserde, efsane grupları şöyle sıralanmıştır:

Dağ Efsaneleri: 6-25. sayfalar arası, 11 metin.

Gedim Galaların Efsanesi: 26-36. sayfalar arası, 6 metin.

Bulag ve Göl Efsaneleri: 37-50. sayfalararası, 5 metin.

Çiçek ve Gül Efsaneleri: 51-63. sayfalar arası, 8 metin.

Guş Efsaneleri: 64-70. sayfalar arası, 3 metin.

Maral ve Ceyran Efsaneleri: 71-86. sayfalar arası, 6 metin.

⁸¹ Magbet Ahmedov, (1977), "Efsanelerin Yaranma Yollarına Dair", **Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Aspirantlarının Elmi Konferansının Materyalları**. (Bakı), s. 280-287.

⁸² Mireli Seyidov, (1978), "Alı Kişi ve Koroğlu Obrazlarının Prototipleri Haggında", **Azərbaycan**, 3, s. 184-207.

⁸³ A.İbadoğlu, (1978), "Giz Galası", **Elm və Heyat**, 4, s. 28-30.

⁸⁴ Tehmasib Ferzeliyev, (1978), "Efsane Anlayışı və Azərbaycan Efsanelerinin Tasnifine Dair", **Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Haberləri** s. 32-41.

⁸⁵ Paşayev, (1978), **Yanardağ Efsaneleri**. (Bakı).

Nizami Mövzuları ile Sesleşen Efsaneler: 87-103. sayfalar arası, 6 metin.

Muhtelif Mövzulu Efsaneler: 104-148 .sayfalar arası, 25 metin.

Eserin “Ön Söz” bölümünde, kısaca kitabın hazırlanışı anlatılmıştır. “Geydler”⁸⁶ bölümünde de efsanelerin nerelerden, kimlerden derlendikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Süleyman Rehimov, 1981 yılında yayımladığı **Efsaneler**⁸⁷ adlı eserinde 11 efsane metnine yer vermiştir. Rehimov, efsane metinlerini kendisi işlemiştir.

Paşa Efendiyev, **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı**⁸⁸ adlı eserinde Azerbaycan efsanelerini de ele almıştır. Bu eserde efsaneler hakkında genel bilgiler verildikten sonra efsaneler tasnif edilerek incelenmiştir.

1982 yılında yayımlanmaya başlanan, 20 ciltlik **Azerbaycan Klassik Edebiyyatı Kitabhanası** serisinin halk edebiyatına ayrılan⁸⁹ I. cildinde II. ve III. bölümlerde⁹⁰ efsaneler ele alınmıştır. Bu bölümlerde efsaneler, efsane ve rivayet olmak üzere iki grupta ele alınıp incelenmiştir. Efsaneler bölümünde 21 metin, rivayetler bölümünde ise 36 metin yer almıştır. “İzahlar ve Geydler”⁹¹ bölümünde efsane metinlerinin nereden, hangi kaynaktan alındığı, kim tarafından derlendiği belirtilmiştir.

Sednik Paşayev, **Nizami ve Halg Efsaneleri**⁹² adlı eserinde Nizamî etrafında oluşan efsaneleri ve Nizamî'nin eserlerine efsanelerin yaptığı kaynaklığı araştırmıştır. 128 sayfa olan eser, 7 bölümden ibarettir.

1982 yılında Sednik Paşayev tarafından **Elm ve Hayat**⁹³ adlı dergide “Dede Korkud Dastanı ve Halg Efsaneleri” adlı bir makale yayımlanmıştır.

⁸⁶ Paşayev, (1978), *age*, s. 3-5.

⁸⁷ Süleyman Rehimov, (1981), **Efsaneler**, (Bakı).

⁸⁸ Paşa Efendiyev, (1981), **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı**. (Bakı), s. 129-138.

⁸⁹ T.Ferzeliyev, İ.Abbasov, (1982), **Azerbaycan Klassik Edebiyyatı Kitabhanası, I.c., Halg Edebiyyatı** (Bakı).

⁹⁰ Ferzeliyev, Abbasov, (1982), *age*, s. 29-96.

⁹¹ Ferzeliyev, Abbasov, (1982), *age*, s. 493-496.

⁹² Paşayev, (1983), **Nizami ve Halg Efsaneleri** (Bakı).

⁹³ Paşayev, (1983), *age*, (Bakı).

⁹³ Paşayev, (1982), “Dede Korkud Dastanı ve Halg Efsaneleri”, **Elm ve Hayat**, XII,

Sednik Paşayev 1982 yılında **Azerbaycan Müellimi** adlı gazetede “S. Vurgun ve Halg Efsaneleri”⁹⁴, 1983 yılında ise “Eslî ve Kerem” Dastanı ve Halg Efsaneleri”⁹⁵ adlı makalesini yayımlamıştır.

Azerbaycan Türkleri'nin kültür tarihleri üzerinde çalışmış olan Mireli Seyidov, 1983 yılında yayımladığı **Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Gaynaglari**⁹⁶ ve 1989 yılında yayımladığı **Azerbaycan Halgının Soykökünü Düşünürken**⁹⁷ adlı eserlerinde tarihî nitelikli efsanelere de yer vermiştir.

Magbet Ahmedov, 1984 yılında “Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Nizami Adına Edebiyyat İnstitutu”na bağlı olarak M. H. Tehmasib yönetiminde hazırladığı doktora tezinde “Azerbaycan Halg Efsanelerinde Aile-Meişet Mövzusu”⁹⁸ adlı konuyu incelemiştir. Bu çalışmada aile, aşk, sevgi, evlenme vb. konulardaki efsaneler ele alınıp incelenmiştir. Tezin “Giriş”⁹⁹ bölümünde önce efsane hakkında genel bilgiler verilmiş, sonra kısaca Azerbaycan efsaneleri üzerindeki çalışmalara değinilmiştir.

Ahmedov, tezinde efsaneleri iki bölüm halinde ele alıp incelemiştir. I. bölümde efsanelerdeki muhabbet, aşk konusu incelenmiştir¹⁰⁰. II. bölümde de efsanelerde görülen nikah çeşitleri ve aile münasebetlerinin edebi yansıması araştırılmıştır.¹⁰¹

Azerbaycan Türk efsaneleri üzerinde en çok çalışanlardan biri olan Sednik Paşayev, 1985 yılında **Azerbaycan Halg Efsaneleri**¹⁰² adlı eserini yayımlamıştır. Bu eserde efsaneler, 10 grup halinde tasnif edilmiştir.

Dağ-Daş ve Gayalar adlı I. Bölümde: 49 efsane metin

Bulag, Çay ve Deniz adlı II. Bölümde: 24 metin.

⁹⁴ Sednik Paşayev, (1982), “S. Vurgun ve Halg Efsaneleri”, **Azerbaycan Müellimi**

⁹⁵ Sednik Paşayev, (1983) “Eslî ve Kerem” Dastanı ve Halg Efsaneleri, “**Azerbaycan Müellimi** (Paşayev'in belirtilen son üç makalesini göremedik. Bu bilgileri şu kaynaktan elde ettik:

Sednik Paşayev, (2002), **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları**. (Bakı : Azernesr), s. 161.

⁹⁶ Mireli Seyidov, (1983), **Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Gaynaglari**, (Bakı)

⁹⁷ Mireli Seyidov, (1989), **Azerbaycan Halgının Soykökünü Düşünürken**. (Bakı)

⁹⁸ Magbet Ahmedov, (1984), “Azerbaycan Halg Efsanelerinde Aile-Meişet Mevzusu” (Basılmamış Doktora Tezi), (Bakı)

⁹⁹ Ahmedov, (1984), *age.*, s. 3-18.

¹⁰⁰ Ahmedov, (1984), *age.*, s. 19-75.

¹⁰¹ Ahmedov, (1984), *age.*, s. 76-147.

¹⁰² Sednik Paşayev, (1985), **Azerbaycan Halg Efsaneleri**. (Bakı : Yazıcı).

Çiçek ve Gül Efsaneleri adlı III. Bölümde: 14 efsane
 Guş ve Heyvanlar Haggındaki IV. Bölümde: 48 efsane
 Ay, Gün ve Dede Güneş Efsaneleri adlı V. Bölümde: 10 efsane
 Gedim Gayalar adlı VI. Bölümde: 19 efsane
 Apardı Seller Saramı adlı VII. bölümde: 8 efsane
 Nizami Mövzuları ile Sesleşen Efsaneler adlı VIII. Bölümde: 21 efsane
 Koroğlu Efsaneleri adlı IX. Bölüm: 9 efsane
 Muhtelif Mövzulu efsanelerden oluşan son bölümde: 36 efsane

Paşayev, eserinin “İzahlar ve Geydler” bölümünde de efsane metinlerinin ne zaman, nereden ve kimden derlendiklerini izah etmiştir.

Vagif Veliyev, 1985 yılında yayımladığı **Azerbaycan Folkloru**¹⁰³ adlı eserinde efsanelere de yer vermiştir¹⁰⁴. Yazar, eserinde efsanenin folklor türleri içindeki yerinden söz ettikten sonra efsaneler hakkında genel bilgiler vermiş ve kısaca Azerbaycan efsanelerinin neşir tarihinden söz etmiştir. Eserde, örnek efsane metinleri de yer almıştır.

Sednik Paşayev 1985 yılında yayımladığı **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi**¹⁰⁵ adlı eserinde efsanelerle ilgili değişik araştırmacıların tanım ve tasniflerine yer vermiştir.

Sednik Paşayev 1985 yılında **Elm ve Hayat** adlı dergide “Deli Domrul Boyu ve Halg Efsaneleri”¹⁰⁶ adlı makalesini yayımlamıştır.

Sednik Paşayev, 1987 yılında yayımladığı, “Koroğlu Eposu-Halg Efsane ve Revayetleri”¹⁰⁷ adlı makalesinde Koroğlu etrafında oluşan efsaneleri ele alıp incelemiştir. Bu makalede ele alınan efsaneler, toponomik ve tarihî nitelikli anlatmalardır.

¹⁰³ Vagif Veliyev, (1985), **Azerbaycan Folkloru**. (Bakı).

¹⁰⁴ Veliyev, (1985), **age**, s. 271-289.

¹⁰⁵ Sednik Paşayev, (1985) **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi**. (Bakı : Bilik Cemiyeti)

¹⁰⁶ Sednik Paşayev, (1985), “Deli Domrul Boyu ve Halg Efsaneleri” **Elm ve Hayat**, V [Paşayev’in belirtilen bu makalesi ile ilgili bilgi şu kaynaktan elde edilmiştir: Paşayev, (2002), **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları**. (Bakı : Azemeşr), s. 159.]

¹⁰⁷ Sednik Paşayev, (1987), “Koroğlu Eposu-Halg Efsane ve Revayetleri”, **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatına Dair Tedgigler**, VII, s. 174-186.

M. Seferov, “Genc Edebiyyatşunasların Beşinci Respublika Konferansı”na sunduğu, “Azerbaycan Efsane-Revayetleri ve Onların Tasnifine Dair¹⁰⁸” adlı tebliğine efsaneleri konu etmiştir. Seferov, bu tebliğinde Nahçıvan'dan derlediği efsanelerin ışığı altında Azerbaycan efsanelerini tasnif edip incelemiştir. Tebliğin tam metni yayımlanmamış, ancak özeti yayımlanmıştır.

“Azerbaycanskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo” tarafından yayımlanmaya başlanan, “Biblioteka Azerbaycanskoy Literaturı v 20-ti Tomah” serisinin ilk kitabı olarak çıkan, **Azerbaycanskie Skazki, Mifi, Legendı**¹⁰⁹ adlı eserde efsaneler de araştırılmıştır. Azad Nebiyev tarafından hazırlanan bu eser, 304 sayfa ve üç bölümden ibarettir. Eserde I. bölüm masallara, II. ve III. bölümler ise mit ve efsaneye ayrılmıştır.¹¹⁰ Efsaneler de kendi içinde ‘tarihî’¹¹¹, ‘toponomik’¹¹² ve ‘mühtelif’¹¹³ olmak üzere üç gruba ayrılarak incelenmiştir. Nebiyev, bu çalışmasında yer alan efsane metinlerinin kaynaklarını göstermemiştir.

Rüstem Rüstemezade, **Aşığ Revayetleri**¹¹⁴ adlı eserini 1988 yılında yayımlamıştır. Bu eserde aşıklar etrafında oluşan efsaneler yer almıştır. Efsane metinleri üzerinde inceleme yapılmamıştır.

Arif Acalov, Azerbaycan efsanelerinin derlenmesinde ve yayımlanmasında önemli çalışmalar yapmıştır. Acalov, 1988 yılında yayımladığı **Azerbaycan Mifoloji Metinleri**¹¹⁵ adlı eserinde 249 efsane metnine yer vermiştir. 196 sayfa olan bu eserde efsane ve mitlerin yanında halk inançlarıyla ve yasaklarıyla ilgili metinler de vardır. Acalov, çalışmasının ‘Ön söz’¹¹⁶ kısmında efsane ve mitler hakkında genel bilgiler verdikten sonra kısaca Azerbaycan efsanelerinin neşir tarihinden söz etmiştir. Eserin, ‘Şerhler’¹¹⁷ bölümünde de metinlerle ilgili açıklamalar vardır.

¹⁰⁸ M. Seferov, (1987), "Azerbaycan Efsane-Revayetleri ve Onların Tasnifine Dair", **Genç Edebiyyat şunasların Beşinci Respublika Konferansı, Me'ruzelerin Tezisləri**, (Bakı), s. 5-10.

¹⁰⁹ A. Nebiyev, (1988), **Azerbaycanskie Skazki, Mifi, Legendı**, (Bakı)

¹¹⁰ Nebiyev, (1988), **age**, s. 257-303.

¹¹¹ Nebiyev, (1988), **age**, s. 281-290.

¹¹² Nebiyev, (1988), **age**, s. 291-297.

¹¹³ Nebiyev, (1988), **age**, s. 298-303.

¹¹⁴ Rüstem Rüstemezade, (1988), **Aşığ Revayetleri** (Bakı)

¹¹⁵ Arif Acalov, (1988), **Azerbaycan Mifoloji Metinleri** (Bakı :Elm Neşriyatı)

¹¹⁶ Acalov, (1988), **age.**, s. 7-34.

¹¹⁷ Acalov, (1988), **age.**, s. 178-188.

Azad Nebiyev, 1982-1984 yılları arasında derlediği efsaneleri, **Sehrli Sünbüller, Azerbaycan Mifleri**¹¹⁸ adıyla 1990 yılında yayımlamıştır. 144 sayfa olan bu eser 6 bölümden meydana gelmiştir. I. bölümde 23, II. bölümde 12, III. bölümde 7, IV. bölümde 5, V. bölümde 8, VI. bölümde 17 efsane metni yer almıştır.¹¹⁹

Sednik Paşayev, 1989 yılında Respublika Elm Neşriyatında **Efsane ve Epos**¹²⁰ adlı eserini yayımlamıştır.

Lokman Ağalı, 1991 yılında yayımladığı, **Sözlü, Nağullu Geceler**¹²¹ adlı eserinde masal, bayatı, fıkra ve atasözleriyle birlikte efsanelere de yer vermiştir. 120 sayfa olan eserde 18 efsane metni nakledilmiştir.¹²² Ağalı, efsane metinleri üzerinde inceleme yapmamıştır.

1997 yılında Ağayar Şükürov tarafından yayımlanan **Mifologiya**¹²³ adlı eserde mifoloji ve efsane metinlerine yer verilmiştir.

Sednik Paşa Pirsultanlı, 1999 yılında yayımladığı **Halgın Söz Mirvarileri**¹²⁴ adlı eserinde efsane gruplarını şöyle sıralamıştır :

Yadigar Efsaneler: 6-16 sayfalar arası, 12 metin

Dede Korkut Boyları ile Sesleşen Efsaneler: 17-23 sayfalar arası, 6 metin

Nizami Mövzuları ile Sesleşen Efsaneler: 24-28 sayfalar arası, 6 metin

Köroğlu Eposu ile Sesleşen Efsaneler : 29-32 sayfalar arası, 4 metin

Muhtelif Mezmunlu Efsaneler: 34-44 sayfalar arası, 10 metin

Sednik Paşa Pirsultanlı, **Halgın Söz Mirvarileri** adlı eserinde yer adlarına bağlı efsanelerle ilgili 9 metne yer vermiştir.

¹¹⁸ A.Nebiyev, (1990), **Sehrli Sünbüller, Azerbaycan Mifleri**. (Bakı).

¹¹⁹ Nebiyev, (1988), **age.**, s. 7-118.

¹²⁰ Sednik Paşayev, (1989), **Efsane ve Epos** (Bakı : Elm Neşriyatı) [Paşayev'in bu eseri ile ilgili bilgiler şu kaynaktan elde edilmiştir: Paşayev, (2002), **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları** (Bakı : Azmeşr), s. 157.]

¹²¹ Lokman Ağalı, (1991), **Sözlü, Nağullu Geceler**. (Bakı)

¹²² Ağalı, (1991), **age.**, s. 26-41.

¹²³ Ağayar Şükürov, (1997), **Mifologiya** (Bakı : Elm Neşriyatı)

¹²⁴ Sednik Paşa Pirsultanlı, (1999), **Halgın Söz Mirvarileri** (Bakı : Azmeşr)

2001 yılında Behlul Abdulla tarafından yayımlanan **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı Antologiyası'nın**¹²⁵ 2. kitabında 76 efsane metnine yer verilmiştir. Bu metinlerden 30 tanesi yer adlarına bağlı efsanelerdir.

2002 yılında Sednik Paşayev tarafından yayımlanan **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları**¹²⁶ adlı eserde Azerbaycan eposunun esatir ve efsanelerle ilgisi Kitabı-Dede Korkud'dan başlanarak incelenmiştir. Koroğlu eposunun efsane kaynaklarının ele alındığı eserde Paşayev'in Azerbaycan'ın değişik yerlerinden topladığı efsane metinlerine yer verilmiştir.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi tarafından değişik yıllarda yayımlanan Azerbaycan Folkloru Antologiyaları'nda pek çok efsane metni yer almaktadır. Efsane ile ilgili açıklamalara yer verilmeyen bu antolojilerde efsane metinleri ile efsaneleri söyleyen ve toplayanlar hakkında bilgi verilmiştir. Azerbaycan Folkloru Antologiyaları ve bu kaynaklarda yer alan efsane metinleri şöyledir:

1. Cilt: Nahçıvan Folkloru¹²⁷: Tehmasib Ferzeliyev, ve Meherrem Gasımlı, tarafından hazırlanmıştır: 64-93. sayfalar arası 34 efsane metnine yer verilmiştir. Bu metinlerden 23'ü yer adlarına bağlı efsanelerdir.

3. Cilt: Göyçe Folkloru¹²⁸: Hüseyin İsmayılov, tarafından hazırlanmıştır: 143-207. sayfalar arasında 35 efsane metnine yer verilmiştir. Bu metinlerden 22'si yer adlarına bağlı efsanelerdir.

4. Cilt: Şeki Folkloru¹²⁹: Hikmet Abdülhelimov, Ramazan Gafarlı, Oruç Eliyev, ve Vagıf Aslan tarafından hazırlanmıştır: 114-165. sayfalar arasında 49 efsane ve rivayet metnine yer verilmiştir. Bu metinlerden 12'si yer adlarına bağlı efsanelerdir.

¹²⁵ Behlul Abdulla, (2001), **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyyatı** (Bakı : Yeni Neşrler Evi)

¹²⁶ Sednik Paşayev, (2002), **Azerbaycan Eposunun Efsane Kaynakları**. (Bakı : Azereşr), s. 9.

¹²⁷ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 1.cilt; Nahçıvan Folkloru** (Bakı : Sabah Neşriyyatı).

¹²⁸ Hüseyin İsmayılov, (2000), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 3.cilt; Göyçe Folkloru** (Bakı : Seda Neşriyyatı).

¹²⁹ Hikmet Abdülhelimov vd, **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 4.cilt; Şeki Folkloru** (Bakı : Seda Neşriyyatı.)

5. Cilt: Garabağ Folkloru¹³⁰: İsrail Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev tarafından hazırlanmıştır: 200-237. sayfalar arasında 66 efsane metnine yer verilmiştir. Bu metinlerden 10'u yer adlarına bağlı efsanelerdir

6. Cilt: Şeki Folkloru¹³¹: Hikmet Ebdülhelimov tarafından hazırlanmıştır: 101-156. sayfalar arası 73 efsane metnine yer verilmiştir. Bu metinlerden 12'si yer adlarına bağlı efsanelerdir

7. Cilt: Garagoyunlu Folkloru¹³²: Hüseyin İsmayılov, Kurban Süleymanov tarafından hazırlanmıştır: 66-116.sayfalar arası 48 efsane metnine yer verilmiştir. Bu metinlerden 15'i yer adlarına bağlı efsanelerdir

8. Cilt: Ağbaba Folkloru¹³³: Hüseyin İsmayılov tarafından hazırlanmıştır: 96-154. sayfalar arasında 64 efsane metnine yer verilmiştir Bu metinlerden 26'sı yer adlarına bağlı efsanelerdir.

Türkiye'de de Azerbaycan efsaneleri üzerinde yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalar genelde, metin neşri, makale ya da tez niteliğindedir.

Zeynel Akkoç 1957 yılında Türkiye'de yayımlanan **Azerbaycan** adlı dergide, "Bakü'deki Kız Kulesi(Efsanesi)"¹³⁴ adlı makalesini yayımlamıştır

Altan Araslı **Türk Kültürü** dergisinde 1971 yılında "Bakü'deki Kız Kalesi Efsanesi ve Bunu Destanlaştıran Büyük Azeri Şairi Cafer Cabbarlı"¹³⁵ adlı makalesini yayımlamıştır.

¹³⁰ İsrail Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev, (2001), **Azerbaycan Folklor Antologiyası 5. cilt; Garabağ Folkloru** (Bakı : Seda Neşriyyatı).

¹³¹ Hikmet Ebdülhelimov, (2002), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 6.cilt; Şeki Folkloru** (Bakı : Seda Neşriyyatı).

¹³² Hüseyin İsmayılov, Kurban Süleymanov, (2002), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 7.cilt; Karakoyunlu Folkloru** (Bakı : Seda Neşriyyatı).

¹³³ Hüseyin İsmayılov, (2002), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 8.cilt; Ağbaba Folkloru.** (Bakı: Seda Neşriyyatı)

¹³⁴ Zeynel Akkoç, (1957), "Bakü'deki Kız Kulesi (Efsanesi)", **Azerbaycan**, S. 63, s. 14-17.

¹³⁵ Altan Araslı, (1971), "Bakü'deki Kız Kalesi Efsanesi ve Bunu Destanlaştıran Büyük Azeri Şairi Cafer Cabbarlı" **Türk Kültürü.** S. 101, s. (59-73), 483-497.

Paşayev Pirsultanlı'nın "Azeri ve Kazak Efsanelerindeki Benzerlikler"¹³⁶ adlı makalesi 1991 yılında Şahin Köktürk tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak **Milli Folklor** dergisinde yayımlanmıştır.

Kamil Veliyev'in "Azerbaycan'dan İki Türk Efsanesi"¹³⁷ adlı makalesi, 1992 yılında **Milli Folklor** dergisinde yayımlanmıştır.

Türkiye'de Azerbaycan efsanelerine ve efsane araştırmalarına yer veren bilimsel çalışmaların başında Metin Ergun'un 1997 yılında yayımlanan **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**¹³⁸ adlı eseri gelmektedir. Eserinin 1. cildinde Azerbaycan efsaneleri üzerindeki araştırmalara yer verilmiştir. 2. ciltte ise 97 efsane metni hem Azerbaycan Türkçesi hem de Türkiye Türkçesi ile yayımlanmıştır. Metin Ergun'un bu eserinde yer adlarına bağlı 67 efsane metnine yer verilmiştir.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi¹³⁹ nin 1. cildinde, Azad Nebiyev tarafından hazırlanan Azerbaycan Türklerinin Halk Yaratıcılığı bölümünde "Efsaneler ve Rivayetler" başlığı altında 20 efsane metnine yer verilmiştir.

2001 yılında yayımlanan **Türk Dünyası Edebiyatı Metinleri Antolojisi**¹⁴⁰ nin 1.cildinde Yavuz Akpınar ve Kamil Veliyev tarafından hazırlanan Azerbaycan'la ilgili bölümde 33 efsane metnine yer verilmiştir.

Saim Sakaoğlu 2003 yılında **101 Türk Efsanesi**¹⁴¹ adlı eserini yayımlamıştır. Bu eserde Azerbaycan efsanelerinden 10 metin yayımlanmıştır. Bu metinlerden 5 tanesi yer adlarına bağlı efsanelerdir.

Efsaneler ile ilgili Azerbaycan'da ve Türkiye'de yapılan çalışmalar şüphesiz bu bölümde ele aldıklarımızla sınırlı değildir. Bu çalışmamızda ulaşabildiğimiz kadar eser ve makaleyi vermeye çalıştık.

¹³⁶ Sednik Paşayev, (1991), "Azeri ve Kazak Efsanelerindeki Benzerlikler", **Milli Folklor**, S. 8, s. 17-18.

¹³⁷ Kamil Veliyev, (1992), "Azerbaycan'dan İki Türk Efsanesi", **Milli Folklor**, S. 14, s. 31.

¹³⁸ Metin Ergun, (1997), **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** (Ankara: TDK Yayınları).

¹³⁹ Azad Nebiyev, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi** (Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları), c:1, s. 297-306.

¹⁴⁰ Yavuz Akpınar , Kamil Veliyev , (2001) **Türk Dünyası Edebiyatı Metinleri Antolojisi** (Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Baş. Yay.). c:1

¹⁴¹ Saim Sakaoğlu, (2003), **101 Türk Efsanesi** (Ankara : Akçağ Yayınları).

2. Azerbaycan'da Yer Adlarına Bağlı Efsane Metinlerinin Motif Yapısı

1. Motif Nedir?

Motif kelimesinin aslı Latince “motivum”dur.¹⁴² Motif kelimesini günlük hayatta çok kullanmaktayız. Resimde, musikide, nakışta değişik anlamlarda kullanılan motif kelimesi, edebiyatta ve özellikle halk bilgisi sahasında özel bir anlam taşımaktadır.

Motif kavramıyla ilgili halkbilgisi sahasında görüşlerini ortaya koyanların başında Arthur Christensen gelmektedir. Arthur Christensen motifi şöyle açıklamaktadır: “*Canlılıklarıyla kendilerini kabul ettiren, tarifi güç bir psikolojik tarife göre dinleyiciyi avuç içine alabilen ve ibtidai fikir silsilelerinden yeni terkiplere girmek için az veya çok parçalara ayrılabilen unsurlardır.*”¹⁴³

Max Luthi ise motifi şöyle açıklamaktadır: “*Motif, hikaye etmenin en küçük şeklidir.*”¹⁴⁴

Motiflerle ilgili önemli çalışmaları ile bilinen Stith Thompson, “**The Folktale**” (Halk Masalı) adlı eserinde motifi şöyle açıklamıştır: “*Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir var oluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır.*” Bu tariften sonra Thompson motiflerin şu üç gruptan birinde yer aldıklarını söyler. “*Birinci grupta yer alanlar; tanrılar olağanüstü hayvanlar, cadılar, devler ve periler gibi şahane yaratıklar ve hatta gözde olan en küçük çocuk veya hain üvey anne gibi gelenek tarafından bilinen insan karakterleri de içine alan masalların aktörleridir. İkinci grupta ise; bir hareketin arkasındaki büyülü objeler, olağanüstü görenekler, acayip inanmalar ve benzeri gibi unsurlar. Üçüncü grupta ise; tek tek olaylar yer alır.*”¹⁴⁵

¹⁴² Ali Berat Alptekin, (2002), *Taşeli Masalları* (Ankara : Akçağ Yayınları), s. 113.

¹⁴³ Arthur Christensen, *Motif Et Theme*, s. 5'ten Saim Sakaoğlu, (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu*, (Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları), s. 24.

¹⁴⁴ Max Luthi, (1962), *Märchen*, Stuttgart, 18'den Ali Berat Alptekin, (2002), *age.*, s. 113.

¹⁴⁵ Metin Ekici, (2004), “Araştırma Yöntemleri”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (Ankara : Grafiker Yayınları), s. 94.

Stith Thompson, motifi bu şekilde açıkladıktan sonra bir unsurun motif olabilmesi için farklı bazı özelliklere sahip olması gerektiğini şöyle açıklar: “*Motif terimi, çok esnek bir şekilde bir masaldaki herhangi bir unsur için kullanıldığında kesinlikle unutulmamalıdır ki, geleneğin bir parçası olabilmek için bir unsur, insanların onu hatırlayacağı ve tekrar edeceği geleneğe has bir özelliğe sahip olmak zorundadır. Sahip olunan bu özellik sıradan ve bayağı bir özellik değil, farklılığı gösteren bir özelliktir... Masalda bir anne olmak motif değildir. Hain üvey anne ise motif olabilir çünkü o en azından görülmemiş bir şey olarak düşünülmüştür. Hayatın gelişigüzel olayları motif değildir. ‘John giyindi ve kasabaya doğru yürüdü’ demek hatırlamaya değer bir tek motif bile ihtiva etmez, fakat ‘kahraman kendisini görünmez yapan şapkasını giydi; büyü, uçan halısına oturdu ve güneşin doğusundaki ayın batısındaki ülkeye gitti’ demek en azından dört motifi, yani şapkayı, halıyı, şahane ülkeyi ve büyü hava yolculuğundan oluşan motifleri, ihtiva eder.*”¹⁴⁶

Efsane ile ilgili Türkiye’de yapılan motif çalışmaları oldukça yenidir. Bu konuda yapılan çalışmaların başında Saim Sakaoğlu’nun 1977 yılında hazırladığı ve 1980 yılında yayımlanan **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu**¹⁴⁷ adlı çalışması gelmektedir. Sakaoğlu’nun bu çalışmasının dışında, efsanelerin motif yapısı üzerinde duran diğer önemli eser, Metin Ergun’un 1997 yılında yayımlanan **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**¹⁴⁸ adlı çalışmasıdır. Motif incelemeleri ile ilgili diğer önemli çalışmalar şunlardır: Ali Duymaz’ın **Bingöl Efsaneleri**, Muhsine Helimoğlu’nun **Diyarbakır Efsaneleri**, Zekeriya Karadavut’un **Yozgat Efsaneleri**, Bayram Sönmez’in **Niğde Efsaneleri**, Mehmet Erol’un **Taşeli Platosu Efsaneleri**, vb.

Stith Thompson, **The Motif Index of Folk-Literature** adlı eserinin ilk beş cildinde motifleri konularına göre ayırarak incelemiştir. Altıncı cilt ise indekstir. Stith Thompson, her motif grubunu bir harfle göstermiştir ve her bir motifi de alt gruplara ayırmıştır. Bu motifleri şöyle sıralayabiliriz:

¹⁴⁶ Metin Ekici, (2004), **age.**, (Ankara : Grafiker Yayınları), s. 94-95.

¹⁴⁷ Saim Sakaoğlu, (1980), **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu**, (Ankara : Ankara Üniversitesi Basımevi).

¹⁴⁸ Metin Ergun, (1997), **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** (Ankara: TDK Yayınları).

- A. Mitolojik Motifler
- B. Hayvanlar
- C. Yasak
- D. Sihir
- E. Ölüm
- F. Harikuladelikler
- G. Devler
- H. İmtihanlar
- J. Akıllılar ve Aptallar
- K. Aldatmalar
- M. Geleceğin Tayini
- P. Cemiyet
- Q. Mükafatlar ve Cezalar
- R. Esirler ve Kaçaklar
- S. Anormal Zulümler
- T. Cinsiyet
- U. Hayatın Tabiatı
- V. Din
- W. Karakter Özellikleri
- X. Mizah
- Z. Çeşitli Motif Grupları¹⁴⁹

Bu çalışmada verilen 162 efsane metninin motifleri incelenirken Stith Thompson'un motif tasnifine bağlı kalınmıştır. Şimdi bu motifler ele alınacaktır.

¹⁴⁹ Stith Thompson, (1946), *The Folktale*, (USA), s.424-425; 488-500'den Alptekin, (2002), *age.*, s. 118.

A. MİTOLOJİK MOTİFLER

A0. Yaratıcı Tanrı

2.6.3; 2.6.9; 2.6.14 Çobanın duası üzerine Allah bulak yaratır.

A983. Dağ ve Vadilerin Yaratılışı

2.11.10 Nuh Peygamber Kısırdağ'a sen kısır olmayacaksın der ve Kısırdağ hamile kalır. O zamandan beri bu dağ Ağrı Dağı oğlu da Bala Ağrı Dağı adıyla bilinir.

A...Göllerin Yaradılışı

2.10.11 Yer sökülür, insanların gözünün önünde düzlük suyla dolar, Göyçe Gölü oluşur.

A1617. Yer adının kökeni

1.1.2 Tek elli ustanın yaptığı türbenin adı Birelli sonraları Mireli olur.

2.1.1 Oba halkı düşman askerlerini doyurmak zorunda kalınca çok yağlı pilav pişirirler hiçbir asker yiyemez, obanın adı Yağlıvend ('yağlı hile' anlamında) kalır.

2.3.1 Kadının ineğiyle beraber taşlaştığı mağaraya Gara İnek Zağası denir.

2.4.1 Halil Ağa'nın "-Can, tepe" diye hitap ettiği yerin adı Cantepe kalır.

2.4.2 İklimi güzel olduğu için yaylağa yararlı yer denir ve adı Yaralı kalır.

2.4.3 Emirhan adlı hanın ve ailesinin öldürüldüğü yaylaya Emirhan adı verilir.

2.5.1 Düzlükte tazıyı yakalayan kişi "-Tazı kaçmıyor, uçuyordu" dediği için bu alanın adı Tazıuçan kaldı.

2.6.1 Gelinin kendini attığı kayaya Gelin Gaya, kabrinin başındaki çeşmeye Gelin Bulağı denir.

2.6.2 Kemend (uzun ip) atılarak yakalanan kız ve oğlan taşa dönünce buraya Kemend Gaya adı verilir.

2.6.3 Çoban sürüsüyle beraber taşa döner, bu taşlara “Gatar Gaya” (sürü anlamında) denir.

2.6.6 Koroğlu'nun koyduğu taşın adı Koroğlu Taşı kalır.

2.6.7 Koroğlu'nun atının nalının izi taşa kalar, bu taşa Koroğlu'nun Nal Daşı denir.

2.6.9 Çobanın elindeki çomak ve ağzındaki tütek kayaya çevrilir, bu kayaya Tütek Gaya adı verilir.

2.6.10 Düşmanlardan kaçan hamile gelin taşa çevrilir, bu kayaya Gelin Gayası denir.

2.6.11 Kafirden kaçan oğlan ve kız taşa çevrilir, bu taşlara Oğlan Gız Daşı denir.

1.3.1 Koroğlu'nun yaptığı kaleye Koroğlu'nun Daş Galası denir.

1.3.4 Hacı Çelebi Şaha “gelesen göresen” der ve şahı mağlup eder, bu kaleye Gelesen Göresen Galası denir.

1.3.5 Kahraman kızın adı kaleye verilir; kale Ağca Gala adlandırılır.

1.3.9 Paklığın remzi olarak kaleye Gız Galası denir.

2.6.15 Molla taşa çevrilir, bu gaya Molla Gayası adlandırılır.

2.6.16 Ölen kadının gömüldüğü kayaya Garı Gayası denir.

2.6.17 Kızın taş kesildiği yere Daş Gız denir.

2.6.27 Çobanın öldüğü ve kanlarının döküldüğü kayaya Kanlı Gaya adı verilir.

2.6.30 Kırk kızın taşa dönüştüğü yere Kırhkız adı verilir.

2.6.31 Pehlivanın ejderhayı öldürdüğü yere Ejdaha Gayası denir.

2.6.34 Gelinin atlayıp kurtulduğu kayaya Gelin Gayası adı verilir.

2.7.1 Kızın atlayarak kurtulduğu uçuruma Gız Geyreti adı verilir.

2.8.2 Bin cavanın (gencin) çıkardığı suya Mincavan Bulağı denir.

2.8.2 Yiğit pınardan içtiği suyu ter-ter (taze-taze) adlandırır ve çayın adı Terter kalır.

2.8.7 Yedi kardeşin gözyaşından oluşan pınara Yeddi Bulag adı verilir.

2.8.11 Peri adlı kızın şifa bulduğu pınara Peri Bulağı denir.

2.8.14 Canavarın eştığı yerden çıkan pınara Canavar Bulağı adı verilir.

2.8.15 Seferin öldüğü yere Seferin Batığı adı verilir.

2.8.21 Üç kardeşin elini koyduğu yerden çıkan suya Üç Bulak adı verilir.

2.9.2 Kent adamlarının “ah Navad” diye inlemelerinden derenin adı Ağnavad kalır.

2.10.1 İçinden aygır çıkan göle Aygır Gölü denilir.

2.10.2 Kadının içinde boğulup öldüğü nohura (göle) Acınohur denilir.

2.10.4 Zeynep’in kendini attığı göle Zeynep Gölü adı verilir.

2.10.7 Nohur’un göz yaşlarından meydana gelen göle Nohur adı verilir.

2.10.10 Ceylanların kanından al olan göle Kanlı Göl adı verilir.

2.11.6 Çobanın gömüldüğü yere Garaca Çoban, Garaçug adı verilir.

2.11.7 Yedi kardeşin dağa dönmesiyle oluşan dağa Yeddi Gardaş Dağı adı verilir.

2.11.8 Nuh Peygamberin ağır dağ dediği yer Ağrıdağ adıyla bilinir.

2.11.20 Çocuğu ile beşik başında taşa dönen kadının bulunduğu dağa uzaktan beşik şekli görüldüğü için Beşikli Dağ adı verilir.

2.11.24 Yabıların (atların) öldüğü dağ Yabıkırılan adıyla bilinir.

2.11.28 Aharla Baharın defn edildiği dağ Ahar-Bahar, kardeşin kabri olan zirve Gardaşvay, Yanık Derviş'in vefat ettiği dağ ise Yanık adıyla bilinir.

3.1.1 Ferhad'ın yaptıdığı ev Ferhad Evi adıyla bilinir.

3.2.2 Bibi ve Heybet'in öldüğü yere Bibiheybet adı verilir.

2.10.11 Göyçe Gölü'ne oluşması, saf temiz bir sevgiye dayandığı için göle bu ad verilir.

3.2.4 Mumu Han'ın yaşadığı yere Mumuhan denir.

3.2.5 Bulag taşların arasından geldiği için Daşbulag, Güllü'nün öldüğü yer ise Güllübulag adıyla bilinir.

3.2.6 Kent Sınkçı (çıkıkçı) Ehmed'in adıyla Sınk diye adlandırılır.

3.2.9 Şüse (cam)gibi aydın yere Şusa adı verilir.

3.2.12 İtleri öldürenlerin kentine İtgıran adı verilir.

3.2.15; 3.2.16 Nuh Peygamber'in ayağını bastığı yurda Nuhdaban adı verilir.

3.2.18 Zerdüşt Peygamber'in "Gara bağı var" dediği yer Garabağ adıyla bilinir. gelir.

3.2.22 Kent, Garasaggal adındaki oğlanın adıyla adlandırılır.

3.2.24 Hükümdarın “harayı istersen beyen dur” dediği yerin adı Bayandur adıyla adlandırılır.

3.2.25 Oğlanın anası zarıyır (ağlar), onun ağlamasından kentin adı Zar kalır.

3.2.26 Kırk bulağın bulunduğu kente Gırhbulag adı verilir.

3.2.28 Hezer’in gidip dönmediği denize Hezer Denizi adı verilir.

3.2.28 Ona seslenene “can” diye cevap veren Azer Bey’in memleketine Azerbaycan adı verilir.

3.2.29 Suyun battığı kentin adına Subatan denir.

3.2.1 Ağacın hançere dönüştüğü kentin adı Hencerri kalır.

3.2.32 Elinde kara çantasıyla gencin öldüğü kente Kara Çantey adı verilir.

3.3.1; 3.3.2 Kadının yaptırdığı köprüye Garı Körpüsü denir.

3.4.1 Tamar’ın öldüğü yere Ahtamar adı verildi.

B. HAYVANLAR

B0-B99. Mitolojik Hayvanlar

B11. Ejderha

2.6.31 Ölen ejderhanın yağı insanlara şifa olur.

2.8.8; 3.2.5 Ejderha pınarın suyunu keser.

B...Canavar

2.8.14 Canavarın kazdığı yerden pınar oluşur.

3.2.12 Atları canavarlar parçalar.

B.211 Konuşan Hayvanlar

1.2.3 Keçi konuşur.

2.8.16 Kurbağa ağaya beddua eder.

B244. Yılanların Padişahı

2.11.18 Dünyada iki yılan padişahı varmış.

B401.Yardımcı At

2.8.10 At yılanı öldürerek halkı kurtarır.

B.500- B509. Yardımcı Hayvanların Hizmetleri

1.3.9 Güvercin haber götürür.

C. YASAK

C400-C499. Konuşma Yasağı

2.8.5 Babası oğluna kızla görüşmesini yasak eder.

D. SİHİR

D0-D699 DÖNÜŞÜMLER

D100-199 İnsanın Hayvana Dönüşmesi

1.3.7 İnsan köpeğe dönüşerek kaçar.

2.8.17 Çocuklar dağa çevrilir.

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi

3.2.13 Kırk kız kecliğe çevrilir.

D200-299 İnsanın Nesneye Dönüşmesi

2.11.7 Yedi kardeş dağa dönüşür.

3.2.8 Oğlanlarının kanı anneyi ateş yapıp şimşeğe çevirir.

D231. İnsanın Taş Kesilmesi

2.3.1 İneğini aramaya giden kadın taşa döner.

2.6.2 Kaçan kızla oğlan yakalanınca kız dua eder, yakalayanlarla birlikte hepsi taşa döner.

2.6.3; 2.6.14; 2.6.29; 2.6.33; 2.11.26 Adağını yerine getirmeyen çoban taşa çevrilir.

2.6.11 Kafirden kaçan oğlan ve kız taşa çevrilir.

2.6.15 Karşısında ayı gören molla taşa çevrilir.

2.6.17 Babasından korkan kız taşa çevrilir.

2.6.18 Zalim ağadan korkan kız taşa çevrilir.

2.6.19 Kaçırılan gelin taşa çevrilir.

2.6.22; 2.6.23; 2.6.10 Düşmanlardan kaçan gelin taşa çevrilir.

2.6.25 Şiddetli rüzgara yakalanan gelin taşa çevrilir.

2.6.30 Hükümdarın zulmünden kaçan kırk kız taşa çevrilir.

2.6.32 Köpeğini aç bırakan kadın taşa çevrilir.

2.11.15 Oğlan ve kızın cesetleri taşa, kayaya çevrilir.

2.11.16 Kadın çocuklarıyla taşa çevrilir.

3.2.3 Oğlan yılanın sokmasıyla taşa döner.

3.2.7 Kendini ateşe atan oğlan yanmaz taşa dönüşür.

3.2.1 Ağaç hançere dönüşür.

D400-D499. Değişmenin Diğer Şekilleri

1.2.3 Kür'ün mezarının üstünde dağ meydana gelir.

2.2.1 Dağ yanardağa çevrilir.

2.3.1 Taşa dönen ineğin sütü suya dönüşür.

2.6.20 Mücevherler, altınlar taşa dönüşür.

2.6.31 Ölen ejderhanın yağı suya çevrilir.

2.8.5 Kızın saçlarının her bir teli söğüt ağacına dönüşür.

2.8.6 Kırk kızın gözyaşları kırk pınara dönüşür.

2.8.7 Kızların göz yaşları pınara çevrilir.

2.8.13 Oğlan ve kız pınara çevrilir.

2.8.19 Kadının sütü yavrusu ölünce pınara dönüşür.

2.9.3 Göz yaşları küçük çaya dönüşür.

2.10.7 Kızların göz yaşlarından göl meydana gelir.

2.11.25 Oğlan tepeye çevrilir.

3.2.13 Kırk kızın ayağındaki yağlar kertenkeleye çevrilir.

D420. Hayvanın Nesneye Dönüşmesi

2.11.17 İki devi Allah taş a çevirir.

D900-D1299. Sihirli Nesnelerin Fonksiyonları**D1210. Sihirli Müzik Aletleri**

2.11.13 Ney sesi her akşam duyulur ama nereden geldiği bilinmez.

3.2.25 Ney kendi kendine çalar.

D1242. Sihirli Su

2.3.1 Mağaradan akan suyu içen dertlerine deva bulur.

D1271. Sihirli Ateş

3.2.15 Sihirli ateş, insanları, çiçeyi vb. yakmaz.

F. OLAĞANÜSTÜLÜKLER**F500-F599. Olağanüstü Şahıslar**

1.2.2 Kür'ün mezarına kim giderse Kür onlara şifa verir.

F565. Çok Güçlü Kahramanlar

2.6.4 Göklere baş çeken Tepegöz adamları parçalar, eline geçeni yağmal ar.

2.6.12 Nöker ile Garavaş zindanda naralarıyla aradaki kayayı eritirler.

2.6.13 Keremi atlı birlikler yakalayamaz.

F559. Olağanüstü Fiziki Organlar

2.6.5 Oğuzların boyu çok uzunmuş, ayağının biri en güneyde diğeri

Sudağılan'a uzanmış, ellerini dağın eteyinden uzatıp üstünden istediği hayvanı tutabilirmiş.

F564. Uzun Uyku

2.6.5 Oğuzların büyüğü Ayhan bir dağa çekilir, üç bin yıl kendi görülmez, horultusu işitilir.

2.11.21 Eshab-ı Kehf mağarada üç yüz elli yıl uyur.

F575. Olağanüstü Güzellik

1.3.9 Kız o kadar güzeldir ki onu gören hakan bayılır.

2.9.3 Kız o kadar güzeldir ki tabiat hayranlıkla onu seyreder.

2.9.4 Kız o kadar güzeldir ki güzelliği aya güneşe meydan okur.

2.10.11 Çiçek adlı kızın güzelliği çok insanın aklını başından alır.

F600-699. Olağanüstü Güçlü İnsanlar

F610. Çok Güçlü İnsan

2.7.1 Kızı atlılar yakalayamaz, kıza ok da isabet etmez.

2.6.8 Koroğlu'nun koyduğu taşları yüz kişi oynatamaz.

2.6.1 Kaledeki yiğitler ölünce gelin, tek başına onlarca kafiri kılıçtan geçirir.

2.6.31 Pehlivan ejderhayı öldürür.

2.11.6 Çobanın elini ne ile bağlarsa koparır.

F628. Devleri Öldüren Güçlü İnsan

2.6.4 Ellaz, Tepegöz'ü mağlup eder.

F700-899. Olağanüstü Yerler ve Eşyalar.

1.1.3 Oğuz hükümdarının kabri dört metredir.

F715. Olağanüstü Irmak (Su)

1.1.2 Çay kür içinde boğulunca yaptığına pişman olur, çağlayıp Kür'ün annesine ulaşır.

2.8.6 Kırk pınarın her biri yazları hasret nağmesi okur.

2.8.9 Soyugbulağın suyunu içen hastalıklarından kurtulur.

2.8.11 Pınardan su içen kız şifa bulur.

2.8.12 Pınardan su içen ordu şifa bulur, kadınlar güzelleşir.

2.11.12 Pınar konuşur.

F751. Olağanüstü Dağlar

2.2.1 Yeni evlenen kız ve oğlan dua etmek için yanardağa gelir. Eğer onlar temiz yürekli ise alev kırmızı gül demetine çevrilir, kalplerinde samimiyet az ise alev şiddetlenir.

2.6.4 Ellaz'ın narasından Şah Dağı'nın bağı yararılır.

2.11.2 Gözel'le Buta'nın sığındığı dağa zengin oğlan geldiğinde dağ sallanır.

2.11.12 Dedegüneş Dağı günde iki defa seslenir.

F800. Olağanüstü Taşlar, Kayalar, ve Tepeler

2.3.1 Taşa dönen kadını her isteyen göremez, sadece iyi insanlar görebilir.

2.6.24 Garadaş kucağa sığan büyüklüktedir ama onu kimse kaldıramamaktadır.

2.6.28 Taştan ses gelir ve bu sesi sadece gelin işitir.

2.11.4 Taşı on manda yerinden ancak kırılabilir.

F900-F1099. Olağanüstü Olaylar

2.8.3 Oğlanın ayağının altından pınar kaynamaya başlar.

F980. Hayvanlarla İlgili Olağanüstü Olaylar

2.6.7 Koroğlu'nun atı, kuş gibi uçup derenin karşısına geçer.

2.10.1 Gölden su aygırı çıkar.

2.10.5 Gölden iki koç çıkar.

2.10. Gölden büyük kanatlı bir at çıkar.

G. DEVLER

2.11.17 Geçmiş zamanda yeryüzünde iki dev varmış.

H. İMTİHANLAR

H310-359. Aşk İmtihanları

2.6.12 Han birbirini seven iki genci zindana atarak imtihan eder.

H400-H499. Evlenme İmtihanları

2.6.26 Oğlan dağ keçisini yakalayabilirse kızın babası kızı verecektir.

2.8.5 Atıyla yiğitlik gösteren genç istediği kızı almaya hak kazanır.

H1400-H1499. Korku İmtihanları

1.2.5 Gece Veli Efendinin kabrine hanceri saplayan kişi yiğit kabul edilecektir.

J. AKILLILAR VE APTALLAR

J0-J199. Kazanılan ve Mal Edilen Akıl (Bilgi)

1.3.10 Yaşlı zat hükümdara nasihat eder.

2.11.25 En büyük kardeş ölmeden önce nasihat eder.

3.2.15 Nuh Peygamber bu topraklara yerleşmelerini nasihat eder.

J152.2. Dervişten Alınan Nasihat

3.3.2 Nurani kişi kadına köprüyü nasıl yapacağını söyler.

J1100-J1249. Zeki İnsanlar ve Hareketleri

1.3.9 Kız zekiliği ile hakanın sırlarını öğrenir ve ondan kurtulur.

J111. Becerikli Kız

1.3.10 Kız erkek kılığında yiğitlik gösterir, hükümdarı yener.

J154. Ölmek Üzene Olan Babanın Nasihati

2.6.5 Oğuzların Ayhan adlı büyüğü ölmeden önce nasihat eder.

1.1.3 Oğuz hükümdarı ölmeden önce Oğuzlara nasihat eder.

1.3.9 Hakan ölmeden önce oğluna nasihat eder.

J155. 4. Kadının Nasihati

2.6.20 Kadın zalim şaha nasihat eder.

2.6.34 Kadın oğluna nasihat eder.

J157. 4. Rüyada Nasihat

1.3.1 Koroğlu'na rüyada kale yapması söylenir.

2.11.4 Zengin adama aldığı taşı geri götürmesi söylenir.

3.2.26 Nurani bir yaşlı oğlunun olması için nasihatte bulunur.

K. ALDATMALAR

K.1700-K2399. Diğer Aldatmalar

2.1.1 Düşman ordusuna pişirilen çok yağlı pilavı hiçbir asker yiyemez, hepsi “doydum” demek zorunda kalır.

K1900-K1999. Hileler, Sahtekarlıklar

2.11.5 Sefigulu, hile yaparak Keyti'yi öldürtür.

2.11.6 Düşmanlar hile ile çobanı nasıl yeneceklerini öğrenirler.

K.2300-K2099. Yalan Söyleyerek Aldatma

12.7.1 Kız atlıları yalan söyleyerek aldatır.

2.3.9 Kızı Sadık'la evlendirmemek için Sadık'ın amcası, yalan söyler.

2.10.7 Padişah kızına yalan söyler, kızının sevdiğinin başını vurdurur.

3.2.5 Han kızı geri getirmesi için yalan söyler.

M. GELECEĞİN TAYİNİ

M300-399. Kehanetler

2.6.5 Oğuzların büyüğü Ayhan topraklarının deniz olacağını, çok musibetler göreceklerini, düşmanlarının onun yattığı kayayı kaldıracağını ve Oğuz elinin tekrar cennete çevrileceğini söyler.

2.11.10 Nuh Peygamber dünyayı su basacağını önceden bilir.

3.2.22 Oğlan yengesinin öleceğini bilir.

N. ŞANS VE TALİH

N700-N799. Tesadüfi Karşılaşmalar

2.8.1 Çoban elinden düşürdüğü çomağı iki yıl sonra bulur.

P. CEMİYET

P0-P99. Krallık ve Asilzadelik

1.1.3 Oğuz Hükümdarı mağlubiyet nedir bilmez.

1.3.10 Hükümdar zalimdir.

3.2.30 Teymur'un adı tarihi kan içen olarak geçmiştir.

P200-P299. Aile

P251. Erkek Kardeşler

2.8.5 Büyük kardeş aç gözlüdür, her şeyin kendisinin olmasını ister.

2.11.25 Üç kardeş birlikte yaşarlar.

3.2.8 Kadının yedi oğlu vardır.

P253. Erkek ve Kız Kardeşler

2.11.3 Büyük dağda üç erkek bir kız kardeş beraber yaşar.

P412. Çobanlık

1.3.2; 2.6.27 Çoban beyin kızına aşık olur.

2.11.6 Çoban çok güçlüdür.

Q. MÜKAFATLAR VE CEZALAR

Q200-Q399. Cezalandırılmış İşler

1.3.7 Lök hiç ölmeyecek ve hep azap çekecektir.

2.6.2 Fakir bir oğlanla kaçan kız, dedesinin adamları tarafından yakalanır.

Q211. Öldürerek Cezalandırma

2.6.34 Geline kötülük yapmak isteyen ağa ölür.

1.1.5 Veli Efendinin kabrine gece hançer saplamak için giden Bilender ölür.

1.3.8 Kızıyla evlenmek isteyen şah öldürülür.

1.3.10 Hükümdar yaşlıyı dar ağacında asılmakla cezalandırır.

1.3.9 Zalim hakan öldürülür.

2.8.18 Karısını kardeşiyle gören adam, karısını öldürür.

2.10.2 Kötü niyetli kadın süt sağmak isterken süt gölü oluşur ve boğulup ölür.

2.10.3 Adağını yerine getirmeyen adam ve öküzleri yere batar.

2.10.5 Adağını yerine getirmeyen çobanın hayvanları ölür.

2.11.23 Kötü niyetli adamı kadın taş atarak öldürür.

Q235. Beddua ile Cezalandırma

2.6.20 Zalim şaha kadın beddua eder, hazinesi taşa toprağa döner.

Q551. Taşa Çevirerek Cezalandırma

2.6.3; 2.6.3; 2.6.14; 2.6.29; 2.6.33 Adağını yerine getirmeyen çoban taşa çevrilir.

2.6.32 Köpeğini aç bırakan kadın taşa çevrilir.

Q584. Dönüşümle Cezalandırma

2.6.9 Adağını yerine getirmeyen çoban kurumuş ete, sürüsü küle döndürülür.

3.2.3 Yılanı öldürmek isteyen oğlanı yılan sokar, oğlan taşa döner.

R. ESİRLER VE KAÇAKLAR

R100-199. Kurtulma

2.6.13 Kerem kendini takip eden atlı birlikten kurtulur.

2.6.12 Nöker ve Garavaş atıldıkları zindandan kurtulurlar.

R200-R209. Firarlar ve Takipler

2.11.5 Keyti, Kenthüdayı öldürür ve kaçak hayatı başlar.

3.3.1 Mehemed ile Zibeyde Selim Ağa'dan kaçarlar.

T. CİNSİYET

T0-99. Aşk

T10. Aşık olma

1.3.5 Yaşlı bir han kıza aşık olur.

2.6.2 Varlıklı bir kişinin kızı fakir bir oğlana aşık olur.

2.6.12 Nöker ile Garavaş birbirine aşık olur.

1.3.2; 2.6.27;3.2.5 Çoban beyin kızına aşık olur.

2.9.3 Sadıg kıza aşık olur.

2.10.11 Çiçek adlı kız Çingiz'e gönül verir.

3.2.7 Yiğit oğlan güzel kıza aşık olur.

3.2.25 Fakir oğlan kızı sever.

T400-T499. Yasak Cinsi Münasebetler

T411. Kızıyla Evlenmek İsteyen Baba

1.3.8 Semed Han kızıyla evlenmek ister.

T500-T599. Hamile Kalma ve Doğum

3.2.28 Kadının koynuna bir ışık girer ve hamile kalır.

T527. Dua ile Çocuk Sahibi Olma

2.8.17 Meryem Allah'a dua eder iki oğlu olur.

V. DİN

V0—V99. DİNİ MERASİMLER

V200-V299. Mukaddes Şahıslar

2.11.8; 2.11.10; 3.2.15; 3.2.16 Dünyayı su bastığında Nuh Nebi su yüzünde kalır.

2.11.21 Eshab-ı Kehf mağarada üç yüz elli yıl yatar.

3.2.18 Zerdüş Peygamber gelir.

3.2.20 Hezreti Eli Berber şehrine gelir.

V50. Dua (İbadet)

2.6.4 Tepegöz'den Oğuz ellerinin intikamını almak isteyen Ellaz'a annesi dua eder.

V.52 Duanın Esrarengiz Gücü

2.2.1 Kent halkı düşmanın aleve, dağın yanardağa çevrilmesi için dua eder. Dağ yanardağa çevrilir düşman yakınlaştıkça alev güçlenir.

2.6.3 Çoban hayvanları susuz kalınca dua eder, iki adım ötede bir çay akmaya başlar.

2.6.19; 2.6.22; 2.6.23 Düşmandan kaçan gelin dua eder taşa çevrilir.

2.6.25 Şiddetli rüzgara yakalanan gelin kucagındaki yavrusunu rüzgar almaması için dua eder, taşa çevrilir.

2.8.13 Kız kendini yakalamak isteyen adamlardan kurtulmak için dua eder, kız pınara dönüşür.

2.8.15 Kız susuzluktan ölmek için dua eder karşılarına pınar çıkar.

2.8.21 Mehemed su için dua eder, ellerini koydukları yerden su çıkar.

2.10.5 Çoban koçu olması için dua eder, gölden iki koç çıkar.

2.11.15 Düşmandan kaçan oğlan ve kız dua eder taşa çevrilir.

2.11.20 Düşmandan korkan kadın dua eder çocuğu ile taşa çevrilir.

2.11.25 Üç kardeş, birlikte ölmek için dua eder, aynı günde ölürlür.

2.11.25 Oğlan dua eder, tepeye çevrilir.

3.2.13 Kırk kız, kuşa çevrilmek için dua eder, duaları kabul olur.

3.2.28 Yeni doğan bebeğe dua edilir.

V201. Allah

V300-399. Dini İnanışlar

V301. Dini İnanışlar (Adak adama)

2.6.3; 2.6.9; 2.6.14; 2.10.3 Hayvanları susuz kalan çoban, su için dua eder; hayvanlarından birini kesmeyi adar.

W. KARAKTER ÖZELLİKLERİ

W0-W99. Karakterin Güzel Özellikleri

W32. Cesaret

1.2.4 Tat Mecid, gece korkmadan kabristanlığa gider.

2.10.7 Kız erkek kılığında meydanda yiğitlik gösterir.

W100-W199. Karakterin Çirkin Özellikleri

W127. Huysuzluk

2.6.17 Baba kızını döver, zalim biridir.

2.6.18 Kentin zalim bir hanı vardır.

2.6.20 Kentin zalim bir şahı vardır.

2.6.34 Ağa fakir gence karşı insafsızdır.

W167. İnat

2.6.12 Han iki aşığı ayırmakta inat eder.

W181. Kıskançlık

1.1.2 Usta çırağının başarısını kıskanır.

W185. Zor Kullanma

2.6.30 Hükümdar kızları zorla alır.

Z. ÇEŞİTLİ MOTİF GRUPLARI**Z71. Formülistik Sayılar****Formülistik Sayı (3)**

1.2.2 Kürün anası üç gündür açtır, Kür üç gün yol gider.

2.6.5 Üç bin yıl uyku.

2.6.21 Su üç ay akar, kesilir.

2.6.34 Oğlan üç günlük sefere gider.

2.10.7 Oğlan üç gün üç gece uykusuz dolaşır.

Formülistik Sayı (7)

2.6.29 Çoban yedi kurban adar.

2.6.34 Oğlan yedi adamın işini görür

1.3.7 Lök yedi ağaçlıktan geçer.

1.3.8 Han yedi katlı kale yaptırır.

2.5.7 Ananın yedi kızı vardır.

2.8.8 Pınar yedi yılda bir akar.

2.10.7; 2.11.18 Yedi gün yedi gece vuruşurlar.

2.11.7 Yaşlının yedi oğlu vardır.

3.2.5 Yedi gün şenlik yapılır.

Formülistik Sayı (9)

2.8.17; 3.2.26 Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika sonra evlatları olur.

Formülistik Sayı (40)

1.3.5 Kaleye kırk güzel kız alınır.

2.6.30 Kırk kız hükümdarın zulmünden kaçar.

2.8.4 Kırk ova vardır, giden oğlanların kırkı dönmez, kırk kız kırk gün kırk gece yas tutar.

2.8.6 Hanın kızı kırk hizmetçi ile gezer.

3.2.2 İran'dan kırk kız gelir.

3.2.13 Kırk kızı dağa çıkarırlar.

3.2.26 Kırk gün, kırkinci çocuk, kırk yer, kırk kazan yemek, kırk yaş, kırk hizmetçi kırk odalı ev, kırk günde bir, kırk yerde yol, kırk bulag.

Formülistik Sayı (77)

Koroğlu, her çaydan yetmiş yedi taş getirir; yetmiş yedi günde kale diktirir.

Yapmış olduğumuz motif incelemesi ile bir sonraki bölümde metinlerini vereceğimiz efsanelerin işlevleri, efsaneleri oluşturan temel unsurları inceleme imkanı elde etmiş olduk. Motif incelemesi aynı zamanda efsanenin teşekkül ettiği toplumun kültürünü, hayat tarzını ortaya koyma bakımından önem taşımaktadır. Yaptığımız motif çalışmasını da bu bağlamda değerlendirmemiz yerinde olacaktır.

Bu çalışmada yer verilen 162 efsane metninde en çok kullanılan motifin **A1617. Yer Adının Kökeni** ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Türkler yaşadıkları yerleri her zaman kutsal kabul etmişlerdir. Türk Topuluklarının genelinde de yaşanan yerlere ait pekçok efsane söylenmektedir. Azerbaycan efsanelerinde yer adları ile ilgili en önemli nokta yer adlarını oluşturan sözcüklerin Türkçe olmasıdır. Yer adları orada yaşayan önemli bir kişiye veya bir olaya bağlı olarak verilmiştir.

En çok karşılaştığımız diğer önemli motifler, **D231. İnsanın Taş Kesilmesi** ve **A200. Cezalandırılmış İşler** ile ilgili motifler. Bu motifler yapılan hataların karşılıksız kalmayacağını topluma öğretme fonksiyonu görmektedir.

V52. Duanın Esrarengiz Gücü motifinin Azerbaycan efsanelerinde çok kullanıldığını görmekteyiz. Bu motif duanın Türk kültürüne çok önemli olduğunu göstermektedir.

İncelediğimiz metinlerde **Z71. Formülüstik Sayılar** motifi çok kullanılmıştır. Efsane metinlerinde en çok kullanılan sayılar 3, 7, 9, 40, 77'dir. Eski Türklerin sosyal hayatında sayılar önemli bir yer tutmuştur. Türk efsane ve masallarında bu sayıların çok kullanıldığını görmekteyiz.

Motif çalışmalarına gelişmiş ülkelerde büyük önem verilmiştir. Ancak gerek ülkemizde gerek Azerbaycan'da gerekse diğer Türk boylarında motif çalışması ile ilgili incelemelerin yeteriz olduğunu görmekteyiz. Türk boyları arasında mukayeseli bir motif çalışması yapılması Türk kültür birliğini ortaya koyacağından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada yapmaya çalıştığımız motif incelemesinin ileride yapılacağını umduğumuz Türk Dünyası halk edebiyatının motif incelemesine katkıda bulunmasını umuyoruz.

3. Türk Ad Bilimi ve Yer Adları Bilimi

Azerbaycan'da Yer Adlarına Bağlı Efsaneleri konu edindiğimiz bu tezimizde Türk ad bilimi ve buna bağlı olarak yer adları bilimi hakkında bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Ülkemizde ad bilimi çalışmaları 1950’li yıllarda başlamıştır. Saim Sakaoğlu Ad Bilimi terimini şöyle açıklamaktadır: “*Canlıların, nesnelere ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilimin adıdır. Bu bilim dalını; dil bilimciler, sosyologlar, halk bilimciler, hukukçular, vb. kendi alanlarıyla ilgili yönlerini ele alarak inceler ve sonuçlandırır.*”¹⁵⁰

Ad Biliminin alt dalları ise şunlardır:

1. Kişi adlarıyla uğraşan dal: anthroponymie- anthroponymy- Antroponymie.
2. Yer adları ile uğraşan dal: toponymie-toponymy-Toponymie.
3. Dağ adları ile uğraşan dal: h/oronymie-h/oronymy-Oronymie.
4. Göl, nehir, ırmak, vb. su adları ile uğraşan dal: hydronomie-hidronymy-Hydronymie.

Bu terimlerin Türkçeleri sırasıyla şöyledir: Ad bilimi, kişi adları bilimi, yer adları bilimi, dağ adları bilimi, su adları bilimi.¹⁵¹

Azərbaycan Türkçesi’nde ve tüm Türk Lehçelerinde onomastik birimlerin ortaya çıkma ve ilerleme tarihine dikkat edildiğinde bu süreçte bir sıra istikametinin bulunduğu dikkati çekiyor. Yunus Memmedov bu süreci şöyle ifade eder: “*Günlük lügat birimlerinin onomastik birimlere geçmesinin en yaygın şekli-genel isim: Şahıs adı (antroponim), kabile, kavim adı (etnonim), yer adı (toponim) istikametinde gitmiştir. Yani günlük lügat birimleri antroponime, antroponim, etnonime ve o da kendi sırasında toponime geçmiştir.*”¹⁵²

Yunus Memmedov aynı makalede adların oluşmasında birinci halkayı oluşturan ismin mitolojik kahramanlara, halkın geçmişte tapındığı varlıklara (gök, güneş, ay ,yıldız, vb.) dayandığını belirtir. Bunların bir kısmı da Azerbaycanlılar’ın İslamiyetten önceki ongonlarının. tanrılarının adıdır. Bu isimler sonraları kahramanlara hakanlara, kavim önderlerine veriliyor daha sonra o kavmin adı olarak kullanılıyordu. Bunlar da kavim kabile ve halkın yaşadığı araziye, şehre, köye ve başka yer adlarına çevriliyordu.

¹⁵⁰ Saim Sakaoğlu, (2001), *Türk Ad Bilimi*. (Ankara: TDK Yayınları.), s. 9.

¹⁵¹ Saim Sakaoğlu, (2001), *age*. s. 11.

¹⁵² Yunus Memmedov, (1992), *Onomastik Vahidlerle Lüget Vahidleri Arasında Leksik-Semantik Elage, Uluslararası Türk Dili Kongresi Türkiye Türkçe’sine aktaran: Yusuf Özçoban* (Ankara), s. 683-692

Tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır ki, Türk halklarını oluşturan kavimler adlarını kavmin önderinden almışlardır. Türkler'in en büyük kabile birleşmesi Oğuzlardır. Türk halkları için meşhur ve mukades söz olan 'Oğuz' kelimesi ile ilgili Yunus Memmedov şunları aktarır: *“Tarihin farklı çağlarında bu terim birkaç anlam ve vazifede eşit ve paralel şekilde işlenmiştir. Mesela Kaşgarlı Mahmut Oğuz adını üç farklı fonksiyonda kullanmıştır; antroponim-şahıs adı (Oğuz Han), etnonim- kavim adı (Oğuzlar), toponim-yer adı (Oğuz Ülkesi).”*¹⁵³

Bu çalışmada yer verdiğimiz efsanelerde yer adları ile ilgili dikkatimizi çeken en önemli nokta yer adlarının Türkçe olmasıdır ki bu efsanelerde geçen yerlerin Türk ülkesi olduğunu göstermektedir.

¹⁵³ **Divanü Lügat-it- Türk Tercümesi** (1939), s.58-59'dan Yunus Memmedov, (1992), Onomastik Vahidlerle Lüget Vahidleri Arasında Leksik-Semantik Elage, **Uluslararası Türk Dili Kongresi** Türkiye Türkçe'sine aktaran: Yusuf Özçoban (Ankara), s. 683-692.

2. BÖLÜM

AZERBAJYCAN'DA YER ADLARINA BAĞLI EFSANE METİNLERİ

1. DİNİ VE TARİHİ BİNALARLA İLGİLİ EFSANELER

1.1. Türbelerle İlgili Efsaneler

1.1.1 Oğlan-Gız Megberesi (Ordubad Rayonu)¹⁵⁴

Gedim zamanlarda Araz çayının gırağında iki gonşu kendin adamları bir-biriynen yahından dostlug edermiş. Kendliler bir-birinin evine geder, her derdine, sevincine şerik olarmışlar. Bu kendlerden biri indiki Aza kendi, o biri de Arazın o tayındaki kendlerden biri imiş.

Bele revayet edirlir ki, Aza kendinde bir kişinin gözünün ağı-garası birce oğlu varmış. Kişi bütün vardövetini oğluna gurban deyib onu böyüdürmüş. Aylar, iller keçir, bu oğlan böyüyüb boya-başa çatır. Eşg sevdası onun da başına dolur. O, Arazın o tayındaki kendde bir gıza aşig olur. Ele bil ki, oğlanın göbeyini hemin kendde kesiblermiş, oğlan ordan el çekmir, gıznan tez-tez görüşürmüş.

Sen deme, gızı hemin kendde çoh varlı bir kişinin oğlu da isteyirmiş. Di gel ki, gız varlı oğlana getmek istemirmiş. Mesele çoh müşgülleşir. Gız da ki, açılışib üreyini heç kime deye bilmir. Helvetce gonşu kendde istediye oğlana heber gönderir. Özü de Araz çayının gırağına gelir ki, goşulub kaçsın.

Bu vaht gızı güden varlı bunları görür. Gan vurur onun beynine. O, gızı isteyen oğlanı ağır yaralayıb atır Araza. Sonra da gızı kaçırmaq isteyir. Gız duyug düşüb başlayır Arazın gırağıynan kaçmağa. Görür ki, çayın suları al gana boyanıb. Gızı geher boğur. Varlı oğlan da onun dalınca gelir, gız onun elinden gurtarmag üçün özünü çaya atır. Çayın burulğanı gızı da goynuna alır. Hay-küye gelenler neleyirlerse onları gurtara bilmirler. Çay her ikisini aparır.

¹⁵⁴ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı :Sabah Neşriyyatı), s. 81-82.

Hamı varlı oğlana nifret yağdırır. Kasıb oğlanın atası var-yohunu töküüb her iki gencin nakam mehebbetine Aza kendinde goşa megbere tikdirir. O vahtdan da hemin goşa megbereye "Oğlan-gız megberesi" deyirler.

1.1.2 Mireli Türbesi¹⁵⁵

Gedim zamanlarda meşhur bir me'marın şagirdlerinden biri her ahşam yoha çıxır, tezden iş yerinde olurdu. Usta bu işden şübhelenib onu izleyir. Gelib bir dereye çatdıgda görür ki, şagirdi ele bir türbe tikib ki, usta heç onun kimi türbe tike bilmez. Ustanın buna pahılığ tutur, gılncı ile oğlanın bir golunu kesir. Lakin oğlan yeniden türbenin tikintisini davam etdirir. Türbenin tikintisinin başa çatmasına az galmış oğlan helak olur. Ona göre de türbenin adı "Birelli", sonralar ise Mireli galır.

1.1.3 Uğuz Gebri¹⁵⁶

Göyçe gölünün sahilinde "Gara Guzey" addı dağın başında bir mezar var. Bu mezarın uzunluğu dörd metrdən de artıhdı. Bu mezara "Uğuz Gebri" deyiller.

Revayete göre, burada defn olunmuş Ömür addı bir Oğuz bu obanın başçısı, ağsaggalymış. O bütün Oğuz ellerinin güdretti serkerdesi, yenilmez hökmdarıymış. Uğuz elleri onun arhasınca geder hemişe galib geler, meğlubiyet, gem-keder ne olduğunu bilmezmiş. Onun hökmü işdiyen yerrerde hebidikden yalan, riya ve düşmençilikden eser-elamet yohuymuş.

Getdikce zamana deyişir, hudbinnik, şöhrət ve servet Uğuzların da gelbine yol tapmağa başdıyır. Küduret artdıhca Ömür babanın pahılığını çekennenin sayı çohalır. Onnar el ağsaggalının gelbine dağ çekmek üçün iki oğlunu namerdcesine öldürüллер. Öz heyirhah emelleri mügabılınde bedhahlıhnan üzleşen Ömür baba artıg heyatı özü üçün ağır yük hesab edir. Oğlannarının defn edildiyi, "Gara guzey"de bir gün öz gebrini de gazdırır. Ayağının birini gebire, o birin ise çöle goyuf öz eline-obasına üz tutarah deyir:

¹⁵⁵ İsrail Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev, (2001), **Azərbaycan Folklor Antologiyası 5. cilt; Garabağ Folkloru** (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 217.

¹⁵⁶ Hüseyin İsmayılov, (2000), **Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru** (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 145-146.

– Ey Uğuzlar, (Göyçede Oğuza Uğuz demişler) siz çoh pak ve leyagetdiyidiniz. Çalılıf-ohuyar, deyif-güler, hönkürüf ağıyardınız. Birinize bela gelende hamınız kederrener, hamınız yas tutar, birinizin sevincinnen hamınıza pay düşerdi. Birinize düşmen daşı atılarda hamınız gavağa durardınız. İndi zeman pis geldi, sizi deyişdi. Daha men ağsaggallih ede bilmiyejem. Menim oğlanlarımı öldürmeknen neler töretidiniz? Tayfalar arsında düşmençilik yarandı. Birriyiniz pozuldu. Bir-birinize genim kesildiniz. Gelbinizde baş galdıran kin-küdüret, pahıllih ve hesed hissleri sizdeki temiz duyguları mehv etdi. Uğuz ellerine büyük belalar getirdiniz. Men size hele çoh iller ağsaggallih edejydim. Ancag daha ofsandım. Uzun iller yaşıyajah, sizin ömrünüzü uzadajahdım. Ancag görünür bunnar bize gismet deyilmiş. Ne etmek olar. Görünür taleyin hökmü beylemiş. Bizi istediği vaht öz elinde oyuncağa çevire bilermiş.

Amma men sizi ebedi terk etmiyejem. Yerimi bu Uca Dağın başında salıf size göz goyajam. Üreyim sizden gırılssa da, gözderim üstünüzde olajah. Şer iş tutannarınızı le'netdiyejem, yahşı emellerinize heyir-dua verejem. Övladdarım, en ağır gününüzde gevrimin üstüne gelin. Meni haraylıym. O gün men yine sizin sıranızda olajağam.

Ömür bava bu sözderi deyif gevre uzandı ve canını tafşırđı. Ele buradaca Oğuz elleri and işdiler ki, gevirleri yalnız Ömür bavanın gevri kimi Uca dağlar goynunda gazılajahdır.

1.2. Kabirlerle İlgili Efsaneler

1.2.1 Uzungız¹⁵⁷

Esirlerin azad edilmesi Gazan köşküne sevinç getirir. Hamı çavan Körpeşi Oğuz ellerinin gehremanı kimi algışlayır. Lakin bu sevinc uzun sürmür. Hamının üreyinde bir gorhu gezir. El ağsaggalı bildirir ki, Hornaçının bacısı Uzungız Mil düzüne gardaşının arhasınca gedib, gayıdan gimi Gazan köşkünü bir-birine gatacağ. Heç olmasa Körpeşin esir destesini Garabağa teref uzaglaşdırın.

İnsan ahını Agdamın indiki Çullu kendine teref üz tutur. Bir de görürler ki, Uzungız torpağı elleri ile sovura-sovura gelir. Körpeş deyir:

¹⁵⁷ Sednik Paşa Pirsultanlı, (1999), *Halgın Söz Mirvarileri* (Bakı : Azerneşr), s. 19-20.

- Here yerden bir daş götürüb Uzungıza atsın.

Atası deyir:

- Oğul, ağlın Hornaçıya getmesin, yatmış ola, sen de üstünde torpag dağı yaratdırasan. O azman oyag olsaydı, yüz bede insan destesi ona güç gele bilmezdi. Bacısı da ondan galmaz. Menim birce arzum var. Ne ola ohçu oğlu hendeverde ola. Bu ağır veziyyetden heber tuta. Uzungızı senin daşınla bahem ohçu oğlunun ohu yıha biler.

Uzungızda ele Ohçu oğlandan gorhurdu. Birden garşı tepenin başında ohçu oğlu göründü. Oh dolu kimi yağmağa başladı. Uzungız yaralandı. Bir deli ne're çekip özünü adamların arasına vurdu. Eli kime çatırdısa başını üzürdü. Gardaşının gatili Körpeşden intigam almak hissile alışıb yanırıdı: "Here bir daş götürüb Uzungıza atsın!" Ohçu oğlunun ohlarından heyli gan itiren Uzungız zeiflemişdi. Bu terefdən de daşlar dolu kimi onun üstüne yağmağa başladı. Uzungızın üstünde daş dağ yarandı.

O vahtdan beri bu semtden gelib-geden adamlar daş galağının üstüne yine daş atırlar. Çünkü Uzungız da gardaşı Hornaçı kimi çohlarına zulm etmişdir. Hemin daşlık hazırda "Uzungız", yahud da "Uzungız Gebri" adlanır.

1.2.2 Kürsengi Dağı¹⁵⁸

Devilene göre, kedim zamanlarda Kür adlı bir oğlan anası ile birge yaşayırmış.

Onların yeri o keder susuzluk imiş ki, burda zeherli ilanlardan başka heyvan, yovşandan, kara tikandan başka ot bitirmiş. Kür her gün gündüzler işleyir, ekdiyi bir parça yeri öz alın teri ile sulayırmış. Her gece, serin düşende ise gelib uzakdan ahan bir çaydan anası üçün su aparırmış.

Bir gün Kürün anası hestelenir. Evde ne bir kaşık su olur, ne de yemeye bir tike çörek. Kür sehengi götürüb yola düzelir. İlan meleyen düzlerden keçir, susuz kolluklardan ötür, gelir, kenarları kayalık olan bir çaya çatır. O, ancak indi yadıra salır ki, anası üç gündür susuzdur. Ahı o, üç gün yol gelmişdir. Kür tez suya teref cumur.

¹⁵⁸ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halq Edebiyyatı* (Bakı : Yeni Neşirler Evi), 2.ki tabda 2. kitab, s. 166.

Özünü kayadan çaya atır. Sen deme, çay çoh derin, özü de iti ahan bir çay imiş. Kürün sehengini su aparır. Özü de gücle dayanır. Amma o nece olur-olsun anasına su aparmalı idi.

Coşkun çayda Kür yorulur. Deyirler, dalğalar sehengi ve Kürü daşlara çırpır, her ikisi sahile düşür. Amma artık gec idi. Kürün nefesi kesilmişdi. Onun üzünde bir keder ohunurdu.

Sanki o, anasına su apara bilmediyi üçün hecalet çekirdi. Çay tutduğı işden peşman olub telatüme gelir, çağlayıb sahilini aşır, hetta Kürün heste anasının da dahmasına gelir. Garı sudan içib şefa tapır.

Külek de Küre olan mehebbetinin izharı kimi, bütün külek neslini başına yığır. İgid Kürün mezarını kumla, torpakla örtür.

Kürün üstünde bir tepe ucalar. Tepenin kenarları da su. Düzenlerin yegane heyvanı olan ilanlar ise suyun içindeki tepenin üstüne penah getirirler, tepe ilanların meskenine çevrilir. İller keçir. Kür ile sehenginin üstünde üca tepe böyüyür, bir dağa çevrilir -Kürsengi dağına. Sonralar buralara adamlar köçür. Yurd-mesken salırlar.

Bele deyirler ki, ilan bir adamı vuran kimi, tez hemin dağa kaçır. Eger ilanı vuran adam hemin dağa ilandan gec gelse, onda heste sağalmaz. Eger heste tez çatısa, mütlek sağalmalıdır. Bu da onunla elakedardır ki, guya şefanı onlara Kür verir. Kürün mezarına kim daha tez çatıb ziyaret etse, Kür ona şefa verer.

1.2.3 Eline Berkce Deydimi...¹⁵⁹

Karakoyunnu deresinin sirrli-sehirli bir kavırsannığı vardı. Onun hakkında ele sehirri ehvalatdar danışıldılar kın, haman kavırsannıhdan geje vahdı heş kes keçe bilmirmiş. Bele efsanelerin birinde bele bir ehvalat danışıldı:

- Kendin mö'teber, korhu bilmez bir çovanı varıymış. Bu çovan konşu G ölkend kendinnen gelirmiş. Konağ olduğı evin sahipleri deyiller kin, vahtsızdı getme,

¹⁵⁹ Hüseyin İsmayilov, Gurban Süleymanov, (2002), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 7. cilt; Garagoyunlu Folkloru*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 73.

kavırsannıhdan eymenersen. Çovan derkin, men bütün geje-gündüzü çöllerde keçirirem, neden gorhajam? Keher at meni bir nuvuda kende çatdırajah.

Beli, çovan atına suvar olub yola düşür. Atı sür'etnen sürerek kavırsannığa gelif çatır. Heş şeyden tiksimmenden atı sürüb keçmeli olur. Bir geder kedennen sonra bahıf görür kün, atın kavağında bir çepiş meliye-meliye gedir. Atın başını sahlayıp, eyilif haman çepişi götürüp kucağına alır. Bir az gedennen sonra elini atıf çepişin arha paçasını elleyir kin, görsün bu keçi balası erkekdimi, yohsa dişidimi? Çovan elini çepişin paçası arasına salanda bele bir ses eşidir:

- Eline berkce deydimi?

Çovan keçi balasını yere tulluyuf atın başını burahır. Kende çatannan sonra bu ehvalatı kendin sınahlı mollasına söylüyür.

Molla deyir kin, a bala, korhulu olufsan, heş şey olmaz, korhma. Men bir dua yazaram, ötüf keçer. Bu ehvalat bütün ele-ovaya yayılır. Onnan sonra daha heş kes geje vahdı o kavırsannıhdan keşmeye cüret elemezdi.

1.2.4 Hele Doymayıfsan?¹⁶⁰

Bu ehvalatdan sonra cavannar arasına yaman korhu düşdü. Ele her yerde bunnan danışıldılar. Kendde tat Mecid adında igid bir cavan varıymış. Hem de heyirhah adamıymış. Bir gün yine de söhbet bu kavırsannıhdan düşür. Tat Mecid deyir kin, neden merc gelirsiniz, men haman kavırsannıhda gedim gejelijim. Bele şertdeşirrer kin, bir erkeyi apar haman kavırsannığın içinde kes bişir. Tat Mecid razılaşır. Cavannar fikirreşiller kin, aye, bu koçah adamdı, neje deyir ele de eliyejek. Gelin bizden iki nefer onu korhuzah, evvelce gedif ordakı uçuh künbeze girek. Eti bişirende ağ halatla üsdünü kesek kin, bize de pay ver. Bele de ediller. Mecid eşşeyine bir erkek, bir heylî odun, kav-kacah koyuf kavırsannığa yollanır.

Onnar dediyi uçuh kümbezin yanında erkeyi kesif soyur, ocağı kalıyır, eti doğruyuf ojağın üsdüne asır. Et bişende bir kav çekib yemeye başdıyır. Ele bu zaman uçuh kümbezden iki el uzanır. Tat Mecid çömçüyü etnen dolduruf uzanmış ellere tökür!

¹⁶⁰ Süleymanov, (2002), age., s.73-74.

Aradan bir az keşmiş haman eller bir de uzanır, Mecid yene et verir. Haman eller üçüncü defe kazana teref uzananda Tat Mecid ellerden berk-berk yapışarah hançalı çekif deer kin, e siz hele doymuyufsunuzmu? İndi men sizin mana uzanan ellerinizi keserem...

Ele bu zaman Mecidin cavan yoldaşdarı gülüşüf uçuh kümbezden çihillar kın, e, elimizi kesme, bizik.

Belelikle, Tat Mecid öz koçahlığını gösterdi. Bu sehirri kavırsannığın tilsimini kırdı. Bu hadiseden sonra adamlar bu kavırsannıhdan korhmadan ötüf keşmeye başdadılar.

1.2.5 Kebre Sancılmış Hencer¹⁶¹

Karakoyunnu deresinde igid, korhmaz, merd adamlar çoh olub. İgidder birbirlerini sinamah üçün bir sıra tedbirlerden istifade edillermiş. Günnerin bir günü igidder Molla Nevinin evine toplaşmışdılar. İgidderin başbileni Allahveren Molla Neviye üzünü tutub dedi:

Ay Molla Nevi, senin yanına bir işden öteri gelmişik.

Bah bu kendin igidderi buraya toflaşannardı. İndi bunnarın hamısı özderini öyüllerkin, igid menem. Men de sizin şahiddiyiniznen bu döşüne döyenneri bir-bir imtahannan keçirmeliyem. Bu işe sen ne deyirsen?

- Ay bala, men sizin işinize karışa bilmerem. Gedin bir meydana yığışın, güleşin, öz igiddiyinizi sübuta yetirin. Çoh hayış ediremkin, meni bele işe katmayın, meni el içinde biabır elemiyin.

İgidder Allahverdigile toflaşdı, artıh gejeydi. Bunnar tedbir fikirreşdiler. Birden Emirverdi Allahverene dedikin, men bir fend bilirem. Kim koçahdısa merım bu hencerimi aparıf Veli Efendinin kevrine sancıf gelsin. Onda biz de bilejiyik ki, bu laf igid adamdı. Teklifi beyendiler. Bilender henceri alıf yola düzeldi. Artıh gejeydi, ova yatmışdı. Kevirstannıh kendden bir keder aralıydı. Hem de kavırsannığın ortasınnan yol

¹⁶¹ Süleymanov, (2002), age., s. 72-73.

keçirdi. Şerte göre Bilender hañçalı kavıra sancıf bura gelmeliydi. Seher açılında hamılıhnan gedif hañçalı yohlamalıydılar...

Çoh gözdediler. Bilender gelmedi, igidder arasında şaiyeler yayıldı. Kimi dedi kin, Veli korhusunnan gede bilmedi. Here bir şey fikirreşdi...

Geje gejedden keçirdi. Amma Bilenderden havar yohuydu. Hülase savah açıldı. Toplaşannardan iki neferi kavırsannığa gönderdiler. Onnar gelif gördülerkin, Bilender Veli Efendinin kebrı üzerinde uzanıf kalıf. Gelenner onu yohlayarken gördülerkin, hencer Bilenderin şineline sancılmış veziyyetde kalıf. Aydın oldukun, Bilender eyilif hañçalı kavıra sancanda şinelini de kavıra sancıfmış. Yuharı kalharken orada sancılı kalıf. Bu hadiseden sonra heş kes geje vahtı bu kavırsannıhdan keçe bilmezdi...

1.3. Kalelerle İlgili Efsaneler

1.3.1 Koroğlunun Daş Galası¹⁶²

Deyirler, Koroğlu büyük bir çayın gırağında yurd salır.

Koroğluya gece yuhuda deyirler:

-Çay gırağı sel yoludu, düzengahlar el yoludu. Koroğlu, igidin arhası dağlardı. Oyan yuhudan, gulag as. Gırat hansı dağda kişnese, hemin dağda daşdan gala tik!

Koroğlu yuhudan oyanır, Gırat kişneyir. Hemin uca dağa çıhır.

Koroğlu bahır ki, Gırat ayağı-dırnağı ile gala üçün büyük him açıb. Atın polad nalı daşa deydikce gıgılcım çıhırdı. At gan terin içindeydi. Koroğlu Gıratın beline şey salır. Onun alnından, gözlerinden öpür.

Seher deliler görürler ki, Koroğlu yatağında yohdu. Onu ahtarmağa başlayırlar. Bir de görürler ki Koroğluyunan gırat bir dağın başındadı. Koroğlu deyir:

Bu galanın himini bir gecede Gırat dırnağı ile gazıb.

Sonra Koroğlu delilere öz yuhusunu danışır. Her deli dağın başına çaylahdan yetmiş yeddi daş galdırır. Yetmiş yeddi güne burda büyük bir gala tikilir. Galaya yol, bulag çekilir. İndi onun adına “Koroğlunun daş galası” deyilir.

¹⁶² Arif Acalov, (1988), *Azerbaycan Mifoloji Metinleri* (Bakt : Elm), s. 50-51.

1.3.2 Ganlı Gala¹⁶³

Gemer varlı gızıydı, başında bir deste keniz gezmeye çıhırdı, Genber ise onun atasının çobanı idi, gabağında; bir sürü goyun, günü-güzeranı çöllerde keçirdi. Dünyada bir neyden başga heç neyi yoh idi. Gemere vurulmuşdu, derdini bir kimseye danışa bilmirdi, çöllerde ney çalır, gemini-güssesini düzlere, dağlara, daşlara söyleyirdi.

Gemer her gün bu neyin çöllerde dolaşan hönkürtüsünü eşidirdi. Genberin ürek yangısına gulag asırdı. O da Genberi sevirdi, amma oğlanla görüşmeye, ona könül sözü demeye gorphurdu.

Bir gece gözden oğurlanıb uzaglaşdılar, bağıın galın yerine çekildiler, doyunca. pıçıladaşdılar, ürek söhbeti elediler, üzlerine gelesi gara sabahlardan gurtarmag üçün tedbir tökdüler. Gemer oğlana neçe kise pul verdi, gızıl verdi.

Genber anası ile beraber sürünü yaylağa apardı. Gündüzler her goyunun beline bir daş bağladı, sıldırımın başına çıhartdı. Burada neçe hırman boyda yastana vardı, yastananın ortasından bir bulag çihmişdi. Fikirleşmişdi ki, bura yahşı gala yeridir, suyu içinde, her terefi de uçgun, her elli-ayaglı bura çıha, bu sıldırım yuharı dırmaşa bilmez, her oh bu galaya çatmaz.

Neçe karvan yükü yumurta da getirdi. Yumurta sarısı ile külü, kili bir-birine gatdırdı, palçığ düzeltirdi, barısının galınlığı iki addım olan daşdan bir gala hördürmeye başladı.

Gala başa gelir-gelmez eşitdi ki, Gemer bir bey oğluna nişanlayıblar. El-ayağı soyudu. Üzünü arana tutub bir bayatı çekdi:

Yaşım üzümde galdı,
Ahdi düzümde galdı.
Her ne dilek diledim,
Hamısı gözümde galdı.

İlk görüş, son ayrılığ yadına düşdü. Gemerin pıçiltılarını bir de eşitdi. Üreyine

¹⁶³ Sednik Paşayev, (1985), *Azerbaycan Halg Efsaneleri* (Bakı : Yazıcı), s. 158-159.

teze teper geldi. Sürünü anasına tapşırıp, duz getirmek adıyla arana yollandı.

Gemerle görüşdü, bir-birine goşulub yaylağa gaçdılar.

Gızın nişanlısı işden agah olan kimi goşun çekib daglara sarı yeridi.

Gemer bir seher duranda gördü ki, dalı arandan üzölmeyen bir gara gölgenin gabağı daglara çataçatdır, özü de gölge deyil, goşundur, sayı-hesabı yohdur, tornag kimidir.

Ustalara tapşırđı, Genberi gala divarının yarımçığı, hele bitmemiş güllesine goyub böyür-başını hördüler, ona bir nefeslik yeri de sahladılar.

Gemer öz sevgilisine:

— Ele keşsem de, meni öldürmezler, — dedi. — Gorhum sendendir, teki sen gal, sen yaşa, men onsuz da seninem. Meni dünyanın o başına aparsalar da, gelib seni tapacam.

Bey oğlunun goşunu galanı dövreledi. Goşun hemle etmemiş özü galaya bir heberdarlığı ohu atdı. Oh süztüb güllere sancıldı. Güllenden gan bulag kimi gaynayıb sıldırma süzöldü.

Gemer güllerde idi. İlk ohun Genbere deydiyini görende divarı sökmek, sevgilisini çiharmag istedi.

Genber dedi:

Bulud oynar, yolar saç,

Gelme yahın, Gemer, gaç!...

Sinemden yaralandım,

Üstüne gan damar, gaç!

Gemer onun sözüne bahmadı, gülleni içeri terefden sökdü, oğlanı golları arasına aldı, yanğılı bir bayatı çekdi:

- Ezizim, dağ başıdı.

Dağ üstü, dağ başıdı.

Galada bir toy tutdum,
Şabaşı göz yaşdı.

Bey oğlu sıldırım boyayan gana baha-baha üzünü öz goşununa tutdu:

— Gelin gayıdag. Birce oh deyenden sonra bu geder gan ağlayan galanı dağıtsag, gan seli yaranar, bizi sil-süpür eleyib aparar, birimiz de sağ galmarığ.

Goşun geri yeriyende Gemer gülleye çıhdı, gözlerinde galan kamını, gezebini dili odlana-odlana söyledi:

Elemi ganlı gala.
Ganlı dağ, Ganlı gala.
Bu nece insafdır ki,
Yar öle, ganlı gala?

1.3.3 Altunla Zeyneb (Çulfa Rayonu)¹⁶⁴

Bele danışrlar ki, Elince galasından bir geder aralıda indi harabalıqları galan Mezre kendinden Altun adlı bir oğlanla Berdik kendinden Zeyneb adlı bir gızın toyları imiş.

Gefleten Teymurleng güçlü goşunla Mezreye hücum edib, camaatı gılıncdan keçirir. Bunu gören Altunla Zeyneb eyinlerine polad don geyir, gılinc-galhan götürüb iki yüz neferlik bir desteyle Teymurlengın goşununa garşı vuruşurlar. Teymurlengın goşunu sayca çoh üstün olduğundan Altunla Zeyneb öz destelerini de götürüb gizli yolla Elince galasına çekilirler.

Teymurleng uzun müddet Elince galasını mühasirede sahlayır. Galanı ala bilmeyeceyini başa düşen Teymurleng and içir ki, galanı ala bilmese de, galadaki döyüşçüleri acından gırmayınca çekilib getmeyeceg.

Teymurlengın niyyetinden heber tutan müdafieçiler Altunun gösterişiyle galadaki ehengdaşını un halına salıb, galanın sağ terefindeki sıldırım gayadan aşağı tökürler.

¹⁶⁴ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azərbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 72-73.

İşi bele gören Teymurleng pert olur. Serkerdelerine deyir ki, bunların çöreg ehtiyatı çohdur. İnnen bele yüz il de bele sahlasag yene teslim olmayacqlar. Teymurleng kor-peşiman galadan çekilib gedir.

Revayete göre, hemin vahtdan galadan aşağı tökülen ehengdaşının izi hele de galanın daşları üzerinde galmagdadır.

1.3.4 “Gelesen-Göresen” Galası¹⁶⁵

Danışırqlar ki, Hacı Çelebi dağların ucgar yerine galhır, oradaki köhne galanı tezeden te'mir eletdirib istehkam seçir. Emr edir ki, gocaları, gadınları, uşaqları “Gelësen, göresen” galasında yerleşdirsinler. Nadir şahın vergisini ödemediyinden onu hökmdarın hüzuruna çağırırlar.

Hacı Çelebi gasidlerle heber yolluyur ki, bizim İnan seltenei ile heç bir işimiz yohdur. Tacidarın şekililerle söhbeti varsa, zehemet çeksin, gelsin Şekiye.

Bu, Nadir şahı gezeblendirir, yeniden ona name yazır:

“Sen benim güdretimden hebersizsen, kişi! Ora gelsem, torpağını torba ile daşıdıracam. Hamını gatarın guyruğunda İrana sürgün eletdirecem. Bir ovuc torpağınız var, on - on beş nefer de elinde silah tutmağı bacarmayan esgeriniz. Neyinize güvenirsiniz?”

Hacı Çelebi şahın hede-gorhusuna mehel goymur, ona cavab gönderir ki, “Neye arhalandığımızı gelsen, göresen”.

Nadir şah Şeki üzerine goşun çekir. Ganlı döyüş aparır, amma galanı alamır, davada çohlu esger itirir. Eks hücum zamanı şekililer şahı yaralayırqlar.

Gezeblenmiş Nadir şah başını götürüb İrana gaçır.

Bundan sonra halg hemin galaya “Gelesen-göresen” adı verir.

Bu revayetlerin mayasında gerçek hadiseler durur.

¹⁶⁵ Hikmet Ebdüllhelimov, vd. (2000), Azərbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 139.

1.3.5 Ağca Gala¹⁶⁶

Bu gala Şekin'in Aydınbulag kendi yakınlığındadır. Aşağı Daşağıl kendi ise galanın gündeğan terefindedir.

Bu möhteşem gala Ağca adlı gehreman bir gızın sifarişi ile tikilibdi. Efsaneye göre, Ağca elin güzel ve cesur bir gızı olub. Yaşlı bir han gıza aşig olur. Gız sifariş gönderir:

– Han bir dağın başında möhteşem bir gala tikdirsin. Meni ve elin gırh güzel gızını o galaya köçürsün, bir neçe müddet ohutdursun, edeb-erkandan ders alag.

Bu teklif hanın çoh hoşuna gelir. Çay daşından möhkem bir gala tikdirir. Ağcanı ve daha gırh gızı ora köçürdür. Molla seçib gönderir ki, bu gızlara ders desin.

Han çoh zülümkar adam imiş. Halg ağır vergiler altında inneyirmiş. Gızların da hana nifreti varmış.

Bir gün han galaya gelir. Ağca gala bürcüne çıhib deyir:

– Han, düşmenlerinden görünmag için bize silah ver, gılınc oynatmag, tüfeng atmag öyret. Biz bu ellere arha ola bilerik.

Ağcanın bu teklifi de hanın hoşuna gelir.

Gızlar bir müddet silahları nece işletmeyi öyrenirler.

Ahırda gırh cariye de başında Ağca üsyana başlayır. Hanın garşısında teleb goyur ki, kendlilerin vergisini azalt, gızlara ise bu galada tam azadlıg ver. Han bunlarla razılaşmır. Koşun çekib galaya hücum edir. Gırh gız ve Ağca merdlikle vuruşurlar. Gala bürcleri dağıdılır. Ağca ve gırh gız hanın adamları terefinden e'dam edilir.

Gala da gehreman gızın - Ağcanın adı ile “Ağca Gala” adlanır.

¹⁶⁶ Ebdüllhelimov, vd. (2000), age., s. 132.

1.3.6 Lengeran Galası¹⁶⁷

Lengeran torpağı düşmen hücumuna me'ruz galmışdı. Han itkilerin sebebini torpağa sevginin, ellikle müdafie işinin aşağı olmasında görürdü. Ehalini çağırıp meslehetleşdi ve gerara geldi ki, alınmaz bir gala tikdirsin. Uzag ellerden galanı tikmek üçün adlı-sanlı ustalar çağırıldı.

Han ustalara tapşırıldı ki, işe subh tezdən başlasınlar ve bu yerden kim birinci keçse onu galanın himine, özülüne hörsünler. Han deyilen vahtda oğlanlarından birini gala tikilen yere gönderdi. Lakin gapının iti de onunla gedesi oldu. Ustalar hanın oğlunu tanıdılar, ölümüne gıymayıb onu burahdılar. Evezinde iti tutub sahladılar. Bu vaht han atla çaparag geldi ve veziyyeti soruşdu:

- İlk gelen adamı divara hördünüzümü? Ustalar cavab verdiler:

- Han sağ olsun ilk gelen cavan sizin oğlunuz idi. Size göre onu burahdig. Lakin onunla gelen iti tutub sahladığ.

Han dedi:

- İti burahın. Binasına it basdırılmış galanı heç kes gorumaz. Men oğlumu gönderdim ki, onu galaya höresiniz. Halg benimle birlikde tekce galanı yoh, hem de oğlumu gorusun. O, uzag başı yüz il yaşaya bilerdi. Bu gala ise esrler boyu galacag. Menim oğlum da bu gala geder ömür gazanacag. Yadda sahlayın ki, ezizini, oğlunu itiren bir il ağlar, vetenini itiren ömrü boyu.

1.3.7 Löküm Galası¹⁶⁸

(Kelbecerde)

Deyildiyyine göre, Kelbecerin Löküm kalasında Lök adlı bir adam yaşayırmış. Lök allahı tanımazmış. Özü allah kayırıp, ona biet edermiş. Ozü de çohlu koşunu var imiş. Heç bir padşah ona kalib gele bilmezmiş. Bunun elinden Emire şikayete gedirler. Hezret Emir onunla davaya gelir.

¹⁶⁷ Sednik Paşa Pirsultanlı, (1999), *Halgın Söz Mirvarileri* (Bakı : Azərneşr), s. 34.

¹⁶⁸ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı* (Bakı : Yeni Neşirler Evi), 2.kitabda 2. kitab, s. 197.

Emir onun koşununu kırıp, Löküm kalasına girir.

Lök çoh tilsimkar imiş. O her dona düşmeyi bacarırmış. Bu kalanın da birce yolu var imiş. Emir burada keşikçi koyur. Emir kalanın içine girende Lök ite dönüb, ağzında bir çarık keşikçinin yanından çıhib gedir. Emir kalanın içini varak-varak eleyib ahtarır, amma Lökü tapmır. Keşikçiden soruşur. O deyir:

- Bu yoldan birce it çıhib. Adam-zad çıhmayıb.

Emir durbinle bahır, görür ki, Lök it donunda yeddi ağaçlıktan gedir. Emir şir kimi kezeblenir, bir gaya götürüb tullayır, gaya gedib Seyidler kendinin yanındaki gedikte Lökün yanında yere düşür. Lök yarıya keder torpak altında kalır.

Emir düldül atı minib Löke çatır, torpakdan çıhhaçihda onu yahalayır. Lök Emire yalvarır:

- Meni öldürme.

Emir onun kaşının etinden dartıb yere keder uzadarak deyir:

- Ölme, ölünce ezab çek!

Revayete göre Lök ölmür, heç ölmeyecek, hemişe ezab çekecekdir. Yene bele revayet edirler ki, guya göyden kanadlı adamlar enib Löküm galasını tikmişler.

1.3.8 Gız Galası¹⁶⁹

Revayete göre, bir zaman erebler ateşperestlerin mebedgahını dağıdıb, ocaklarını söndürüb, onlara islam dinini kabul etdirirler. O vahtlar ateşperestler ereblerin elinden kaçıb başka ölkelere gedirlermiş.

Ateşperestler ocak ahtara-ahtara gelib güzel bir yere çıhırlar. Görürler ki, bu yerin ab-havası çoh yahşıdır. Özü de burada yerden od çıhır. Bunu gören ateşperestler gedib öz hanlarına heber verirler.

Han bu yeri beyenir. Deniz kırağında yeddi mertebe hündürlüyünde iki kapılı üstü de açık bir gala tikdirir. Bunların adetlerine göre, varlı adamlar yeddi ilin azukesini götürüb gelermiş hemin kalaya, alt mertebeden başlayıb, ilde kalanın bir mertebesinde

¹⁶⁹ Abdulla, age., s. 198-199.

oturub, ibadet edermiş. Yeddi mertebeni kurtarandan sonra moltanı adını almış.

Bir müddetden sonra erebler gelib bura çıhır. Ateşperestlerle ereblerin arasında dava düşür. Ateşperestlerin bir hissesi başka ökelere, bir hissesi ise Şüvalana gedib orda yaşamağa başlayır. Burada özlerine mebedgah tikirler.

İller, aylar keçir. Semed adında han peyda olur. Semed hanın Sona adında güzel bir kızı varmış. Semed han bu güzelliği öz kızında görende min könülden bir könüle öz kızı Sonaya aşak olur. Sonanın Hesen adında bir sevgilisi var imiş, her gün onunla görüşürmüş.

Bir gün Semed han kızını yanına çağırtdırıp, üreyindekini ona söyleyir. Sona atasının bu teklifini redd eleyib ağlaya-ağlaya anasının yanına gelir, ehvalatı ona danışır. Şonanın anası Ceyran hanım gözünün yaşını töke-töke eri Semed hana deyir:

- Gel sen bizi el içinde biabır eleme, ata da öz kızını alarmı?

- Ay arvad, heç ele şey olar? Kızımı sınayırdım?

Ceyran hanım erinin sözüne inanır, gedib kızını da başa salır.

Bir müddet keçir. Bir gün Semed han arvadını öldürür. Yene bir müddet keçir. Semed han kızının yanına gelib fikrini ona deyir.

Sonanın elacı kesilir, atasından yeddi gün möhlet isteyir. Atası razılık verir. Sona sevgilisinin yanına gedir, ehvalatı ona söyleyir.

Sevgilisi Hesen deyir:

- İndi ki, beledi, get atana deginen ki, filan yerde ateşperestlerden kalma bir gala var, yeddi mertebeye kimi tikilibdi, amma üstü örtülmeyib. Bir mertebe de onun üstünde tikdirib sekkiz mertebe ele, ondan sonra sene gelim. O vahtacan atanın başı karışar, men de seni götürüb kaçaram.

Sona razı olur. Atasının yanına gelib nece ki, Hesen demişdi, onun teklifini atasına söyleyir. Ata kızının teklifini kabul eleyib hemin gün moltanların yeddimertebe

kalasının üstünden bir mertebe de tiktirmeye başlayır. Bir neçe gündən sonra kalanın sekkizinci mertebesi hazır olur.

Sona kalanı görüb ağlaya-ağlaya Hesenin yanına gelir:

- Bu gün ahşam atam meni kalanın sekkizinci mertebesine aparır. Sen de eline bir hencer alıb dayanarsan pillekenlerin birinde, atam gelen kimi onu öldürersen.

Hesen eline hencer alıb kalanın üst pillekeninde dayanır. Semed han gelen kimi ona bir hencer vurub cehenneme vasil eleyir. Bu hadiseye Sona hanım yuharıdan bahırmış. O, sevindiyyinden ne edeceyini bilmir. Galanın üstünden boylanıb Hesenı seslemek istedikde ayağı büdreyir, kaladan aşağı yuvarlanır.

Bu menzereni gören Hesen Sonanın meyidi üstüne gelir, elindeki henceri üreyine sohub, sevgilisinin yanına yihılır.

Camaat yığılır, Sona ile Hesenin meyidini kalada defn edir. O vahtdan kalanın adı Gız galası olur.

1.3.9 Gız Galası¹⁷⁰

Deyiller, gedim, lap gedim zamannarda indiki Hezer denizinin gerb sahilinde büyük bir tayfa mesken salıfmış. Tayfanın başçısına Hagan deyellermiş. Bu Hagan çoh ağıllı, tedbirri, el gedri bilen, edaletdi bir hökmdarıymış. Haganın yaşı yetmiş keçifmiş. O bilirdi ki, ölüm gününe çoh galmıyıf. Ancah onu bi nigarançılıh rahat burahmırdı. Çünki onun Tepegöz bir oğlu varıydı. O da beyvec, şüursuz. Gününü gumarhanalarda, kefhanalarda keçirerdi. Başı eyş-işretten, serhoşduhdan açılmazdı. Hagan bilirdi ki, onnan sonra memleketi dağılajah, ölke talan olajah, bu yerrer başga hökmdarın eline keçecek. Ne fayda Haganın bu sefeh oğlunna başga heş bir züryeti yohuydu ku, taht-tacını, mal-mülkünü, hezinesini ona e'tibar elesin. Bunu camahat da bilirdi. Ancah ne etmek olardı? Taleden, gismetden kaçmah mümkün deyil.

¹⁷⁰ Hüseyin İsmayilov, (2000), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 168-177.

Ele ki, bir gün Hagan ölümünü hiss etdi, o oğlunu yanına çağırtdırif dedi:

– Oğul, gözümün nuru, vaht çatıf. Atan dünyasını deyişmelidi. Bu Allahın hökmüdü. Lakin sene bir vesiyetim var. Atannan galan hakimiyyeti, mal-mülkü, taht-tacı goruyuf sahla. Pis, bed emellerden el çek, yurdumda bir sönmez çirah ol. Atanın adını batırma. Ölkeni, halgı edaletnen idare ele. Nahah yere heş kesi incitme. Yohsa hagg seni bağışdamaz. Bu gördüyün seltenetin hamısı elinnen çihar, rüsvay olarsan. Sonrakı peşmançılıh fayda vermez. Eger bu dediklerime emel etsen, heş vaht peşman olmazsan. Yoh, eger etmesen, onda vay senin halına. Ele bir ata bu sözdere bendiymiş. O dediyni deyif canını tafşırđı. Oğlunun ise heş vejine de deyildi. El yığılıf goja Haganı hörmetnen-izzetnen defn-kefn etdiler. Fersiz oğul ise heş atasının yeddisini, gırhını da gözdemedi. Hemin günün seheri gırmızı geyinif atasının tahtında eyleşdi. Sağında-solunda da vezir-vekilleri, nöker-nayıfları. Me'mur ve e'yannarı da öz yerinde.

Evveller oğul atasınnan çekinerdi. İndi ele bil gol-ganadı açılmışdı. Gicbeser oğul başdadı eyyaşdığa. İşi-peşesi kef meclislerinde mest olmah, gadınnardan hezz almağıydı.

Yavaş-yavaş başdadı evvelki tem-terah pozulmağa. Ölke yohsulluğa üz goydu. Şeherde eyri-oğru artdı. Hagg tapdalandı. Narazılıh günnen-güne çohalmağa başdadı. Heş kesin şikayetine bahan, derdine galan tapılmadı. Camaat başdadı yavaş-yavaş buradan köşmeye.

Halg bu geder ağırırğa dözerdi. Bir teher yaşayardı. Lakin halgın dözmediyi bir şey varydı. O da goja Haganın yurdunda galan bu gicbeserin, gurumsağın, arvadbazdığıydı. Harada bir güzel gız, gelin görseydi, zor, hoş saraya getirerdi. Kefini sürennen sonra burahardı. Ele olmuşdu ku, arvadı, gızı, gelini güzel olanınar bu vilayetden baş götürüf kaçmışdılar.

Bunu gören sefeh Hagan başdadı gonşu vilayetdere üz tutmağa. Pul, mal, var-dövlət, be'zen ise gılınc zoruna öz kefini davam etdirirdi.

Bele-bele onun yolu, semti getdikce daha uzahlara gedif çılırdı. Ölke ise getdikce dağılırdı. Bunun yaramazdığı haggında her yerde söz-söhbət gezirdi.

Bir gün sefeh havana hever getirdiler ki, bes demezsenmi, filan mahalda ele bir gözel var, daha ne deyim. İki göz gerekdi ki, tamaşa elesin.

Bunu o geder te'riflediler ki, sefeh hagan görmeden, bilmeden bir gönülden min gönüle gıza vuruldu. Az galdı özünnen getsin. Emr etdi. Goşun hazır oldu. Hezineden gızıl-pul götürdüler. Siyirme gılinc pehlivannar emre müntezer dayandılar. Başdadılar yola revan olmağa. Geceli-gündüzdü at sürüf neçe çay, neçe dere, neçe dağ keşdiler. Elgerez, bir hefteden sonra gelif hemin mahala çatdılar. Onnar gelende ilin ele çağıydı k1, her yanda gül-çiçeyin elinnen terpenmek olmurdu. Bir yanda da guşdarın şen sesi, buz bulahların şırıltısı. Bu yerrerin gözelliyi, esrarengliyi az galdı k1, onnarın ağılını başınnan alsın. Onnar çadırınarı açf burada dinceldiler. Atdarı çemenniye burahdılar. Bu ara bir deste atdı bunnarın başının üstünü aldı. Onnar soruşdular k1, siz kimsiniz? Ne hahnan, icazesiz, filansız atdarınızı goruğa burahıfsınız.

Goşun böyüyü ireli yeriif dedi:

– Biz filankesik, filan halgın döyüşçüleriyyik. Haganımız da çadırdadı. Gedin özünnen danışın.

Onlar birrikde hagan istirahat eden çadıra geldiler. Edeb-erkannan salam-eleyk etdiler ve bu yerrerin gözetçileri olduhlarını bildirif, onnarın ne megsednen geldiyyini soruşdular.

Sefeh Hagan dedi:

– Biz sizin Haganın gızınnan ötrü gelmişik. Deyiller onun çoh gözel bir gızı var. Onu pul güjüne de, zor güjüne de olsa gözüme arvad etmeliyyem.

Atlılar evvelce inanmadılar k1, bu hagan ola biler. Ahı bele elçilik, bele arvad almah olmur. Adamda bir avır-haya da yahşı şeydi. Bu bedbaht oğlu ele ağızına ne gelirse, danışır. Heş ağına-bozuna bahmır.

Dediler:

– Gelifsiniz bu torpağa, hoş gelifsiniz. Bizim Hagan ağıllı, tedbirli, ganacahlı adamdı. Zehmet çekin gedin yanına sözüünüzü deyin.

Bu söz gelenlerin beynine batdı. Sefeh Hagan başda olmahnan bir neçe adam da onnara goşuluf saraya geldiler. Ağıllı Hagana hever gönderdiler. O gonahları hörmet-izzetnen garşıladi. Onnara yer gösterdi. Bunnarın gelişinin megsedini soruşdu.

Sefeh Hagan dedi:

– Bil ve agah ol ku, men filan vilayetin haganıyam. Eşitmişem senin bir güzel gızın var. Onnan evlenmek istiyirem. Ne üznen olsa gızı almalıyam. Yohsa, davam-davadı. Kanı su yerine ahıtmalı olsah da, gızını almalıyam.

Ağıllı Hagan gördü kü, bu ele lap ipli-saplı delidi. Ağıl paylananda buna heş bir pay çatmıyıf. Öz-özüne çoh fikirreşdi, götür-goy etdi ki, buna ne cavaf versin.

Kızı vermek olmazdı. Çünkü gız öz emisi oğlu Bekire nişannıydı. Hem de gızın anası tezece ölmüşdü. Onun ili çıhmamış toy elemek olmazdı. Neçe günüydü kü, mahal matem içindeydi.

Ağıllı Hagan dedi:

– Hagan, benim o güzel-göyçek Aydan gızımın anası neçe gün bunnan evvel ölüf. Gız hem de öz emisi oğluna nişannıydı. Yahşı olar bu sevdadan el çekesen. Torpağıma insan ganı tökülmesine razı deyilem. Ne çohdu gız. Gez, sorahlaş, bir başgasınnan evlen.

Ağıllı Hagan ne geder dil tökdüse, bu zırramıya heş bir eser elemedi. Esebileşdi, istedi elini gılınca atıf bunu buradaca lim-şagga elesin. Bu vaht gızı özünü içeri atıf atasının elini tutdu.

O dedi:

– Atayi-mehriban, el sahla!

Hagan el sahladı. Gız ohumuş gızıydı. Adam tanımahda çoh mahiriydi. Bilirdi ki, bu sefeh Haganın ucbatınnan çoh günahsız adamlar mehv ola biler.

Öz-özdüyünde geti gerara geldi ki, işi yoluna goysun. Ne o, sefeh Hagana arvad olsun, ne de nahah gannar tökülsün.

Sefeh Hagan da gördü kü, paho, bu ele bir gözeldi ki, dünyada misli-baravarı yohdu. Bu güzelliye tav getirmiyen haganın üreyi getdi. Onun üz-gözüne su sepdiler, ayıldılar, sefeh Haganın ağı üstüne gelen kimi düşdü Haganın ayahlarına. Bayahdan dil-dil göten, hede-gorhu gelen bu sefeh hökmdar indi başdadı torpahda sürünmeye, yalvarmağa.

Aydan hanım dedi:

– Atayi-mehriban, bu növcavana yazıgın gelsin. Razılıh ver. Ancah bir şertnen.

Sefeh Hagan tez dedi:

– O ne şertdi, meleyim, tez de.

Aydan hanım dedi:

– Sana bir şertnen ere getmeye razı olaram kı, anamın ili tamam olmuyunca mana elin deymesin. Toyumuzu bir ilden sonra ederik.

Sefeh Hagan gızın bu sözderine inanıf dedi:

– Hansı şert olursa olsun, de, ona emel etmesem namerdem.

Aydan hanım bu arvad dellalı haggında çoh eşitmişdi. Onu da bilirdi ki, o çoh tezdiknen meğlub olmalıdı. Bilirdi ki, bele bir adam hakimiyetde çoh gala bilmez. Ona göre o vaht aldı. Bu müddetde sefeh Haganın sirrerini öyrenmek, lazım gelerse onnan müharibe de etmek olardı. O, helvetce bu fikrini atasına çatdırdı. Atası razılıh verdi.

Ahırda Aydan hanım dedi:

– Sennnen gedirem, eger şertimi pozsan, gözümnen derman götürmüşem. Dermanı içmeyimnen ölmeyim bir olajah. Onda sen de arzuna çatmıyajhsan.

Sefeh Hagan dedi:

– Hanım, bir il nedi, sana çatmag için ömrüm boyu gözdiyerem. Menı senin kimi güzeli heç harda görmemişem. Sen ele bil aydan gopuf düşmüşen. Teki, rınnen gedek, güzel gözüne bahım. Seni bunnan sonra bir gün görmesem çatdıyif ölerem .

Hülase, çoh söz-söhbetden, götür-goydan sonra gecave hazırrandı. Hamı bu işin nece tez, asan düzeldiyine mehettel galdı. Çohlari Aydanın ağıllı gız olduğunu, onun burada Haganın heyrine nese etdiyini bilirdi. Be'zileri de ele başa düşürdü kü, atası bu yaşlı, matemli günde gorhudanmı, mala-pula göremi öz nişannı gızını satdı.

Sefeh Hagan emr eledi getirdikleri gızıl-gümüştün hamısını Aydanın atasının hezinesine boşaltdılar. Gecave yola düzelende Aydan gözünnen ata evinnen bir cüt ağ göyerçin götürdü. Helvetce nişannısı Bekire nese dedi. Onnan vidalaşif ayrıldı. Gecave yola düşdü. Gelhagel, bir heyli vahtdan sonra onlar gelif öz vilayetderine çatdılar.

Halg gedende ahmah Haganın dalınca daş atmışdılar kı, belke ohu daşa deye, sağ-salamat geri gayıtmiya. Ancah gördüler kü, o bü defe daha uğurru ovnan gayıdıf. Getirdiyi gözelin misli-baravarı yohdu. Sevindiler ki, belke ahmah Hagan bunnan sonra arvadbazdıhdan el çeke, başı ölkenin abadlaşmasına garışa.

Ahmah Hagan ne geder söz verdise de üreyi durmadı. Aydan hanımın yanına geldi ki, gerek arvadım olasan.

Aydan hanım da tez elini goynuna aparıf guya gizdetdiyi dermanı işmek istediyni bildirende ahmah Hagan fikrinnen vaz keşdi. Aydan hanım ele bir otahda yaşayırdı ki, oraya heş bir ins-cinsin ayağı deye bilmezdi. Gejeler gapıyı arhadan bağlıyır, savah açılarda istediği vaht gapıyı açar, bağı-gülüstana seyre çıhardı. Kulgaravaşdar da ki, dörd bir yanında pervane kimi dolanırdılar. Bir cüt ağ göyerçin de hemişe Aydanın yanında olardı.

Aydan evleri, atası, nişannısı, eli-obası üçün darıhırdı. Vetenin, ana yurdun, gohusunu bu bir cüt göyerçinden alırdı.

Aydan bu göyrçinneri o megsednen getirmişdi ki, ahmah Haganın sirreri öyrenif, vetenine çatdırsın ve onu mehv etdirsın. Haganın da canı ezafdan gurtarsı n.

Geldiyi az müddetde Aydan sefeh Hagandan çoh serrer öyrenmişdi. Artıh bilirdi ki, o çoh zeifliyif. Halg onu istemir. Şehir köçhaköçden boşalır. Hezinede bir şey galmıyif. Demek olar kı, ahmah Haganın ahırı yahınnaşif. Geje-gündüz kefderı gözü

açılmır, başa ayılmır. Ehli-kef neçe-neçe kefli-kefli gelif Aydan hanımın gapısını döyüf. Aydan da ona dediyini deyif.

Aydan çoh götür-goyeledi, çoh fikirreşdi ki, neylesin. Bildiklerini vetene, nişannısı Bekire neje çatdırsın. Buna münasif şerait yohuydu. Çünkü o, mektubu göyerçinnerin ayağına bağılyıf öz vetenlerine doğru uçurtsa ve göyerçinner oradan cavanan gayıtsa, bunu çohları görer, sirrini üstü açılardı her şey mehv olardı. Ona göre de çoh düşünüf-daşındı. Ahır kı, çare tapıldı.

Bir gün o evde gözünü ele gösterdi ki, guya çoh darıhır, derdden boğuluf mehv olur. Bunu gören sefeh Hagan dedi:

– Gözelim, meleyim, de görüm sana ne bela üz verif. Könlünne ne keçir yerine yetirim.

Aydan özünemehsus hiylegerriknen dedi:

– Derd çekmiyim, neyniyim. Geldiyim ne müddetdi bu dörd divarın içinde saralıf soluram.

Ahmah Hagan dedi:

– Ezizim, men ne etmeliyim?

Aydan:

– Dediymi yerine yetirersenmi?

Ahmah Hagan:

– Ne desen hemin degige!...

Aydan hanım:

– Onda mana denizin içinde bir gesr tikdir. Kesrin güllesi göylere ııalsın. Kesrin başınnan, denizi, uzahları seyr etmeye imkan olsun. Belke derdimi unudarn. Kesr hem de çoh güzel ve ezemetdi olmalıdı.

Ahmah Hagan tez oradan çıhıf Aydan hanımın dediklerini saray e'yanlarına bildirdi. Emr etdi hezinenin son pullarına gala tikilsin.

Aydanın arzusundan galanın tikintisine başdandı. Me'marlar, bennalar öz meharetdlerini göstermeye başdadılar.

Aydanın adına başdanmış gala bir neçe ayın içinde denizin sahiline yahın suların içinde tikilif başa çatdı. Denizin lepeleri bu gızın aına tikilen galanın ayahlarını öpür, yalıyor, sürtünürdüler.

Hamı meseleden halıydı kı, Aydan hanım geldiği kimi de, pakdı, bakiredi, gızıydı. Bu gala da ele hemin gızın şerefine tikilirdi.

Vaht geldi, Aydan hanım onun şerefine tikilmiş gesre köşdü. Buraya iki yol vardı. Biri yeraltı yoluıdu, bunu ancak bir neçe adam ve bir de ahmag Hagan bilirdi. İkinci yol gayıhnan gesre üzmeğ yoluıdu. Burada da gözetçiler dayanmışdılar.

Aydan hanım galanı ziyaret etdi. Kala-gesr onun çoh hoşuna geldi. Galanın başına çıhdı. Oradan göylerin sonsuzduğuna, genişliğine, denizin telatümüne, bir de vetene doğru bahdı. Özünde bir yüngüllük hiss etdi.

Ahmag Hagan dedi:

– Gözelim, meleyim hoşuna gelirmi?

Aydan dedi:

– Beli, Hagan hoşuma gelir.

Ahmah Hagan:

– Meleyim, men senin bütün arzularını yerine yetiremem. Bes sen benim arzumu ne vaht yerine yetirejersen.

Aydan hanım:

– Darıhma, hagan dözüfsen, bir az da döz. Koy anamın ili düzelsin. Sonra toyumuzu başdıyah. Olaram men senin arvadın. Arzuna govuşarsan. Ne galıf kı, iki aydan bir az artıh vaht galıf.

Eleji kesilen hagan yine de kor-peşman saraya gayıtdı. Dözmekden başga çaresi yohuydu.

Aydan hanıma da ele bu lazıymıydı. O kağız-gelem götürüf bir mektuf atasına, bir mektuf da nişannısı Bekire yazıf heresini bir göyerçinin ayağına bağıladı. Göyerçinnerin ikisini de galanın başınnan vetene doğru uçurtdu. Kuşdar gözden itenecen onların arasınca bahdı.

Göyerçinner uçuf vetene geldiler. Savah açılarda gördüler ki, Aydanın göyerçinneri elçi daşının üstünde oturuflar. Her birinin de ayağında bir mektuf. Biri Hagana, biri Bekire. Gördüler ki, mektubu Aydan hanım yazıf. Açıf ohuyanda meseleden hali oldular. Aydan neje getmeyi, hansı yollardan keşmeyi, Ahmah Haganı neje mehv etmeyi yazmışdı. O, hem de yazmışdı kı, ahmah haganın ele bir terefdarı yohdu. Hamı onun gurumsahlığınnan, ahmahlığınnan cana doyuuf. Men de atamın Aydan gızı kimi mana tikilmiş gesr-galada yaşıyırım. Sizin yolunuzu gözdüyürem.

Ağıllı Hagan gızının ağına sed-aferin dedi.

Emr etdi mahalda menem-menem deyen cavannar toflaşdılar. Koşun düzelttiler. Haganın gardaşı oğlu, Aydan hanımın nişannısı emisi oğlu Bekir de goşunun böyüyü seçildi. Megsed gızı galadan hilas etmek idi.

Yol için bütün tedarük görüldü. Koşun yola çıhdı. Eger deyilen sonuncu gün çatmasalar ahmah hagan gızı zornan ele keçirmek isteseydi, Aydan özünü onun adına tikilmiş galanın başınnan denize ata bilerdi.

Aydanın atası ve nişannısı her biri bir mektuf yazıf yeniden göyerçinnerin ayağına bend eliyif onları geldikleri istigamete burahdılar.

Göyerçinner havada pervazdanıf gözden itdiler. Koşun herekete geldi.

Göyerçinner goşundan çoh-çoh gavah uça-uça gelif galaya çatdılar. Bu vaht seherin sübh vahtı Aydan hanım vetene sarı bahıf göyerçinnerin yolunu gözdüyüdü. Bir de gördü kü, göyerçinner budu geldiler. Sevincinnen onun gözderi yaşardı. Göyerçinneri bağına basdı. Ayahlarındaki mektufları açıf ohuyuf meseleden hali oldu. Üreyi bir az rahatdih tapdı. İndi de her gün gözdüyüdü kü, Bekirin goşunu ha indi, ha bir azdan şehere girer. Bunu burada bir ulu Tanrı bilirdi, bir de Aydan hanım.

Vahtın tamamına bir-neçe gün galmışdı. Hele goşun gelif çıhmamışdı. Aydanın gelvinden gara gannar ahmağa başdadı. Üreyine çoh fikirrer geldi. Ancah elini hahtan üzmedi.

Nehayet, Aydanla Haganın dediyi vaht tamam oldu. Ahmah Hagan gizdi yolla galaya gelif dedi:

– Ezizim, iki gözüm, savaha bir-bimize govuşajıyih. Savah toya başdıyiram. Sana bir toy çaldırım kı, heş ruzigarın gözü bele toy görmesin. Ahır kı, muradımıza çatajağıyih.

Aydan ise içini didif yeyirdi. O istedi Ahmah Hagannan daha üç gün möhlet istesin. Bu üç güne de Bekirin goşunu gelmese özünü denizin dalğaları goynuna atsın. Sonra helelik bu fikirden vaz keçdi. Öz-gözüne gerara geldi ki, ahmah Hagan ona üç gün nedi, heç üç saat da möhlet vermez. Yahşısı budu yat, savahı aç. Kalanın nerdivanını götü, giriş yolunu da bağla. Üç gün burada aj durmah olar. Üç güne kimi de ya Bekir gelif çıhar, ya da...

O gejeni ilan vuran yatdı, ancak Aydan yata bilmedi. Savahı diri göznen aşdı. Bildi ki, o başdan gelif onu saraya aparajahlar. Celd nerdivanı yuharı çekdi. Giriş yolunun gapısını örtüf dalına çohlu daş yığdı. Çoh gözdedi. Ha indi geleller, ha sonra geleller, gördü yoh gün heyli galhıf, ancak ahmah Hagannan ses-sorah gelmir. Derhal barmağını dişdedi. Bildi ki, bu ahmağın başında nese var. Kalanın lap başına çıhdı. Saraya bahdı, gördü kü, sarayın etrafı adamların doludu. Ele zenn etdi ki, yağın gonahlardı, toya gelifler. Sonra bahdı gördü kü, yoh bunnar gonağa yoh, döyüşçülere ohşuyullar. Sen deme, Bekirin goşunuymuş. Bekir sübh tezden öz goşunuynan şeherin gala gapısına yahınnaşır. Megsedderini keşikçilere deyiller. Meseleni annıyan ve ahmah Haganın elinnen zara gelen ve onsuz da onun meğlub olduğunu bilen keşikçiler davasız-şavasız giriş gapılarını Bekirin goşununun üzüne aşdılar.

Koşun belece içeri dahil olur. Sarayda da heş kesin, heş neden heveri o lmur... Sen deme bu vaht ahmah Hagan hamama gedifmiş ki, yuyunsun, temizdensin. Aydan hanımın yanına gedif, onu gözüynen baravar saraya getirif toy elesin.

Bu vaht hamamın ganılarını tepiknen vuruf taybatay aşdılar. Bekir ujadan gışgırır:

– Beyi çıhardın meydana!

Hamı mat-meettel galır. Çaş-baş olan saray adamları ele bil ki, yuhu görüller. Heş kes gördüklerine inanmır. Ses-küye Ahmah Hagan özü çıhır. O eynine bir melefe dolayıf deli kimi hamamnan kenara çıhıf gışgırır:

– Siz kimsiniz, burada ne edirsiniz? Sizi bura kim burahıf? Bu saat hamınızı gırdıraram. Cellad!!!

Bekir onun cavavında deyir:

– Mel’un, senin ahırın çatıf. Men Aydan hanımın doğmaja emisi oğlu, hem de nişannısıyam. Gurumsah, pezeveng, geyretsiz, bes bilmirdin ki, bu namerddiyin cavavı bir gün verilejek. Senin canını almağa gelmişem. Bize bura gelmeye senin öz adamların beledçilik etdiler. Halgın canını boğaza yığıfsan. Deyif-dolaşmadığın, sataşmadığın adam galmıyıf. Hamı senin elinnen başını götürüf bu vilayetden çıhıf başga yerrere köüfler. Halgın emeyinnen dolmuş hezineni eyş-işrete, gurumsahlığa herjdiyifsen.

Bunu deyif Bekir gıhıjnımı gınından sıyırđı. Bu yaramazı iki-şaggaeledi. Onun elinnen zara gelmiş halgın canı gurtardı. Hamı onu le’netdedi. Bekiri algışladı.

Bekir Aydana hever gönderdi ki, gözün aydın olsun, eclafın ahırına çıhırışam. Sonra da özü bu gesre geldi. Aydan Bekiri görende sevindiyinnen göz yaşdarını sahlaya bilmiyif hönkür-hönkür ağladı. İki aşig-me’şug bir-birine sarmaşıh kimi sarışdılar. Sonra onnar saraya geldiler. Hamı toflaşmışdı. Bekir başdarına gelenneri, Aydan hanımın müdrikliyiini hamıya danışdı. Hamı gızın ağlına heyran galdı.

Bekir camaatnan hudahafizdeşif geriye dönmeğ istedi. Bu vilayetin adamları ona icaze vermediler.

Dediler, bu ola bilmez. Sen bizim hilasgarımızsan. Sen bizim haganımızsan. Koy goşunun gayıtsın. Sennen Aydan hanım burada galmalısınız. Sizin toyunuzu özümüz_edejyik.

Bekirnen Aydan çoh dedi, camaat eşitmedi ki, eşitmedi. Ahırda çar-naçar galif razı oldular. Toy başdandı. Bu hever goşu ellere, elatdara da yayıldı. Buradan baş götürüf gaçannar öz yerrerine, yurddarına gayıtdılar. Ele bil bu toy Bekirnen Aydanın yoh, böyük bir halgın toyudu.

Toydan sonra goşun geri gayıtdı. Bu heveri öz ellerine çatdırdı.

Bekir dağılmış, viran olmuş vilayeti şennendirmeye başdadı.

Tez bir zamanda hezine doldu, güzel binalar tikildi, halgın güzeranı yahşılaşdı.

Hahsızdıhdan eser-elamet galmadı. Hemin galya paklığın remzi olarak "Gız galası" dediler.

Kim bilir, belke de bakı şherinin adı edaletdi cengaver bakirin adınnan bir nişanedi.

Elbetde, bu halgın yaratdığı efsanelerden biridi. Amma her bir efsanenin, revayetin arhasında be'zen bilmediyimiz böyük hegigetler yaşamırmı?

1.3.10 Ağca Gala¹⁷¹

Ulularımızın, sinesi, söz yatırı olan ağsaggallarımızın revayetine göre Şemseddin elinde Sübhan adında ezazil bir han hökmrannıh eliyirmiş. Onun hökmü Genceden Borçalıya, Borçalıdan Göyçüye kimi işdiyirmiş. Bu hökmdar olduhca hagsız, edaletsiz, zülmkar olduğunnan el-ova onun elinnen lap boğaza yığılıfmiş.

Sübhan hanın edaletsizliyiine döze bilmiyen Ağca addı bir deligannı özü kimi igidderi başına topluyuf dağlara çekilir. Geddar hanı öz emelinnen çekindirmek üçün onun yanına hörmetti bir ağsaggal gönderir. Ağsaggallar edef-erkannan gelif onun sifarişini Sübhan hana çatdırır:

– Hökmdar gel daşı eteyinnen tök, halga bu geder zülm eleme. Yohsa halg gezevine düçar olajahsan. Onu bil ki, halg intigamınnan hele heş kim yahasını gurtara bilmiyif.

Geddar hökmdar emr edir ki, ona meydan ohuyan bu gojuyu dar ağacınnan assınnar. Celladdara ne varyıdı kı, ele bir kemfürsettik gezmirdilermi? Derhal gojuyu

¹⁷¹ İsmayılov, (2000), *age.*, s. 166-168.

çekdiler dar ağacının altına. Carçılar tez camaatı meydana topladılar. Camaat meydana gelende görüller ki, celladdar bir nurani gojuyu dar ağacının altına getirifler. Camaat bu zülme döze bilmir. Bu müdrik ağsaggalı hökmdarın el-ayağına döşenif gojuyu hilas etmek için hana ilan dili çiharıllar.

Hökmdar daha da gezeflenir. Celladdara hökmü icra elemek emrini verir. Celladdar kendiri gojanın boynuna keçir ha keçirde bir deste attı özünü verir meydana. Camaat garişir bir-birine, ara garişir mezheb itir. Atdılar celladdarı gılıñşdan keçirir, ağsaggalı götürüf aradan çihıllar.

Camaaat bu işe meettel galır. Hamıs ürekden sevinir. Here bir yana yozur. Amma bilmiller ki, bu ne olan işdi.

Get-gede Ağcanın adı el-ovaya yayılır. Öz başının destesinnen hansı hahsızın üstüne yeriyirse, ona haggını yahşıca başa salır.

Hökmdarın gulluhçularına aman vermir ki, camaatı hemişeki kimi incitsinner. Halga zülm edenneri bir-bir ganına geltan eleyir.

Edaletsiz hökmdar Ağcanın elinnen lap tenge gelir. Neçe defe Ağcanın mesken saldığı galanın üstüne goşun gönderirse, bir netice hasil olmur. Her defe de goşunu gırğına verif geri gayıdır.

Ağcanın destesi günnen-güne böyüyüf, güjdenirdi. Özüne de ki, söz ola bilmezdi, onun zerbi destine büyük bir goşun tav getiresi deyildi. Ağcaynan on il vuruşduhdan sora hökmdar gördü kü, sıldırım gediklerde goşunu gırdırmahdan bir şey çıhmır. Ahır kı, get-gede urvatdan düşdüyünü görüf geri çekildi. Ferman verdi ki, bunnan bele kim edaletsizdik elese, onun boynu vurulajah.

Ele Ağcanın da, halgın da isteyi bu deyilmi?! Hökmdar elçi gönderif Ağcanı sülhe çağırır. Ağca razılıh verif, onu galiya de'veteledi. Sübhan han Ağcanın gurduğı galiya bahıf mat-meettel galdı.

Bir heyli sükutdan sonra köksünü götürüf dedi:

– Bala, olan oluf, keçen keçif. Düzünü de görüm, benim kimi güdretdi bir hökmdarı acizdeşdiren, el içinde har eliyen bu yenilmez güdret-güvvet sende hardandı?

Ağca guş kimi yerinnen sıçrayıf ayağa galhdı, üzünü Sübhan hana tutuf güturnan dedi:

– Han, onu yahşı bilin ki, hagg-edalet uğrunda vuruşurdum. Haggın galibiyetine inamıydı benim en güjdü silahım. Oydu seni meğlub, meni galib eliyen güdret.

Han, bu gala elimizin namus, geyret galasıdı. Onu gurduran da, goruyan da öz elinin namusdu, geyretti bir gız balasıdı.

Bunu deyif Ağca başınnan papağını götürdü, eyninnen döyüş livasını çıhardı. Hamı bu işe meettel galdı. Onnar garşılarında güturnan dayanan gözel bir gıza gibte hissinnen bahırdılar.

"Ağca gala" tarihin sert sınaclarına merddihnen sine gererek bu günümüze geder öz ezemetini goruyuf sahlamışdı.

2. TABİATLA İLGİLİ EFSANELER

2.1 Ovalarla İlgili Efsaneler

2.1.1 Yağlıvend¹⁷²

Gacar Garabağa hücum edende Külederli obasının yanında düşerge salır. Kendin ağsaggalları, başbilenleri yığışib şahın pişvazına çıhırlar. Şah gelenleri gebul edir, gabaglarına bele bir şert goyur, eger benim goşunumu bir gün yedirib-içirtseniz sizinle işim yohdu. Eks tegdirde özünüzden küsün, torpağınızı at torbası ile daşıtdıracağam.

Şahı garşılamağa gelenler kor-peşman kende dönürler. Neleri vardı ki, Gacarin goşununa da ne versinler. Goşun ehli de bir deyil, iki deyil. Bir ucu burada, o biri ucu

¹⁷² İsrail Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev, (2001), *Azərbaycan Folklor Antologiyası* 5. cilt; *Garabağ Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 212.

hele Hudeferin körpüsünü keçmeyib. Gerez, ağsaggallar meslehetleşib plov bişirtdirirler.

Günorta övneliyine oturan goşun ehlerinden kim elini uzadıb plovdan bir pence alırsa, ele o degige de "doydum" deyir. Söz gedib şaha çatır. Gacar emr eleyir ki, plovdan bir bulud getirsinler. Plovu getirirler. Şah bir tike ağzına goyan kimi işi başa düşür. Plov teyha yağ idi. Elini eline vurub deyir:

– Yahşı canınızı gurtardınız, yağlı fend işletdiniz.

Ele hemin gündən de Külederli obasının adı Yağlıvend galır.

2.2 Yanardağlarla İlgili Efsaneler

2.2.1 Yanar Dağın Gezebi¹⁷³

Çoh gedim dövrlerde Bakı yaxınlığında böyüg bir kend vardı. Bu kendin ehalisi o geder varlı, o geder hoşbeht yaşayırdı ki hamının gözü onlarda idi. Bu hoşbehtliyi Allah onlara mehebbetlerinin saflığına, ehd-peymanlarına sedagete göre veribmiş. Bir gün iki cavana toy gurulurdu. Ele bu vaht düşmen ölkenin adamları kendin var-dövlətini yağma elemek üçün oranı mühasireye aldılar. Toy vaya çevrildi. İmkansız adamlar göyleri kömeye çağırıldılar. Düşmen kendin adamlarını yaxındakı dağa dogru sıhışdırıldılar. Camaat gördü ki, bu gedişle onları gırıp-çatacağ, var dövlətlerini yığıb aparacağlar. Namusları ayag altında iteceg. Allaha yalvarırlar ki, onların her birini bir alov dilimine, sığındıqları dağı yanar dağa çevirsin.

Bu zaman mö'çüze baş verdi. Dağın eteglerinden alov galhmağa başladı. Düşmen yaxınlaşdıgca alov güclenir, etrafa od saçırdı. Gezebli yanar dağ yadların, yağılarn keçe bilmediyi bir sedde çevrildi. O vahtdan bu dağın adı Yanardağ galıb. Bele deyirler ki, teze heyat guran oğlan ve gız heyir-dua almag üçün Yanardağa gelir. Eger cavanlar temiz üreğle aile gururlarsa alov bir gızıl gül topasına çevrilir. Yoh, eger onların gelbinde semimiyyet azdırsa, mehebbetden kasaddırlarsa, alov kükreyir, şiddetlenir heyir-duaya gelenlerin sifetini, saçını garsalayır. Yanardağ bu gün de öz mügeddesliyini, mö'cüzelerini ve gezebini yaşadır.

¹⁷³ Sednik Paşa Pirsultanlı, (1999), *Halgın Söz Mirvarileri* (Bakı : Azərneşr), s. 15.

2.3 Mağaralarla İlgili Efsaneler

2.3.1 Gara İnek Zağası¹⁷⁴

Keçmişlerde bir kadın olub. O geder mehriban, gülerüz, hamının hoyuna çatan imiş ki, bütün el onun başına and içirmiş. Bu kadının da aman-zaman birce ineyi varmış. Adına da gara inek deyermiş.

Günlerin bir günü bu kadın çoh gözleyir, amma inek örüşden gayıtmır. Şer garişanda başlayır ineyi gezmeye. Gelhagel gelib çıhır bir mağaraya. Bahıb görür ki, inek burdadı, özü de yelini az galır ki, südden dağıla. Bundan ineye bir heter tohunar deye, kadın ele oradaca başlayır ineyin yelinindeki südü sağmağa.

Adamlar seher yuhudan uyanıb kadını görmürler. Gün bir-boy galır, ancag ondan ne heber olur, ne eter. Düşürler ahtarmağa. Ahır onu zağada tapırlar. Ancag kadın ineyi sağdığı yerdece daşa dönübmüş.

O vahtdan hemin zağaya gara inek zağası demişler. Deyilene göre oraya gedib kadını görmek isteyenlerin hamısı bu arzuya çata bilmirmiş. Kim emeli saleh adamsa, hemişe yahşılığ edibse, kadın inek sağdığı veziyyetde onun gözüne görüne biler. Zağadan ahan su da hemin ineyin yelinindeki süddür, su olub ahır. Kim o südden içerse, derdlerine deva tapar,

2.4. Yaylalarla İlgili Efsaneler

2.4.1 Cantepe¹⁷⁵

Cantepe Çaykend kendinin örüşünde yerreşen bir yaylağın adıdı. Bu yaylah yeri iki yahın tepeni ehate edir. Her iki tepenin kökünden göz muncuğu kimi ahan bir neçe şerbet sulu bulahlar var. Bura yay dövründe Kazah, Ağstafa, Tovuz ellerinnen de gelenner çoh oluf. Bu rayonnarın adamları uzun müddet Murğuz, Cantepe, Soyuk bulah, Gözeldere, Marallıca yaylahlarında yaylayıblar. Halıl ağanın inekleri de bir zaman burada yerreşir. Bir gün Halıl ağa yaylağa gelir, ineklerinin veziyyetini ve mehsulunu

¹⁷⁴ Arif Acalov, (1988), *Azərbaycan Mifoloji Metinləri* (Bakı : Elm), s. 116.

¹⁷⁵ Hüseyn İsmayilov, Gurban Süleymanov, (2002), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 7. cilt; Garagoyunlu Folkloru*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 78.

yohluyur. Halil ağa aşif-daşan süd mehsulunu görüb deyir: - Can, tepe, bu senin hünerindi. Men heş yerde ineklerden bu keder süd götürmemişdim. Halil ağanın bu sözünden sonra bereketli yaylağın adı Cantepe kalır. Hamı bu dağı Cantepe kimi tanıyır.

2.4.2 Yaralı¹⁷⁶

Yaralı adının yaranması hakkında bir revayet dolaşmaktadı. Bu dağ Murğuz sıra dağına mehsusdur. Bura güneyde yerreşir, suyu boldu, ancah yamaşdanı bir keder daşdıdı. Yay dövrü yene de konşu Aran halgı bura köçür. Elbette, dağa çihannar iki meksedle dağa çihır: Biri mal-karadan bol süd almah, biri de serin hava, serin su içmek. Buralara köçen ağalar bir-birinnen soruşullar, o yaylahda veziyyet nejadi? Buralara tanış olan ağalar tanış olmıyan ağalara bildiriller ki, havası, suyu çoh yahşıdı, ancah örüşü bir keder daşdıdı. Onnar soruşullar ki, bes süd neje? Cavav veriller ki, malın südü çoh olur, hem de yağlılığı yahşıdı. Ağalar yaylağın bele iklimini eşidif deyiller, bura yararlı yerdı. Ele o gündən bura yararlı (yaralı) addanır; buranın derelerine de "Yağlı dere" adı veriller. O vahtdan buralar bu adla tanınıfdı.

2.4.3 Emirhan Yaylağı¹⁷⁷

Gedim revayete göre, Şeki'de Emirhan adlı bir han yaşayırmış. Bu hanın da güzel bir yaylağı varmış. Han yayda hemişe öz ailesi ile birlikde habı yaylagda dincelirmiş. Bir defe Emirhan yene de yaylağa köçmüşdü. Düşmenler bundan heber tuturlar. Gece gefleten hücum edib Emirhanı, ailesini öldürürler.

Ele o vahtdan hemin yerin adı Emirhan yaylağı olub.

2.5 Düzlüklerle İlgili Efsaneler

2.5.1 Tazıuçan¹⁷⁸

Tazı heyli vaht idi ki, tülkünü kovurdu, amma ondan heyli geride kalmışdı. Ovçu lap yorulub elden düşmüşdü. Birden-bire yohuşdan sonra böyük düzenlik başladı. Tazı bütün gücünü toplayıb ireli atıldı, artık aradaki mesafe lap azaldı. Az keçmemiş

¹⁷⁶ İsmayılov, Süleymanov, (2002), *age.*, s. 78-79.

¹⁷⁷ Hikmet Abdüllhelimov, vd. (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 137.

¹⁷⁸ Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s.98.

tazı tülkünü haklayıb tutdu. Ovçu tülkünün derisini soyub çiharandan sonra bir terefe oturdu, elini tazının başına çekib dedi:

- Menim tazım kaçmırdı ey - geniş düzenliyi gösterdi - lap uçurdu. O vahtdan bu düzenliye Taziuçan deyirler.

2.6 Taşlar Ve Kayalarla İlgili Efsaneler

2.6.1 Gelin Gaya ¹⁷⁹

Kafirler Yayla dağının zirvesindeki kalanı mühasireye aldılar. Kaladaki igidler az olsalar da, kehremanlıkla vuruşub helak oldular. Hökmdarın kızı Gelin kalada tek kaldı. O, elinde sıyırma kılınc, eyninde zireh geyim, başında polad debilke kafirlere karşı vuruşurdu. Gız onlarca kafiri kılıncdan keçirse de koşunun bır ucu daldan gelmekte idi. O vuraşa-vuruşa gelib atasını kan gölmeçesi içinde görende ele bil dünya başına herlendi. Gelinin kılınc tutan kolu boşaldı. Birden o kışkırdı, kaladan çıkıb kaçmağa başladı. Düşmen esgerleri onu diri ele keçirmek için onun arhasınca düşdüler. Gelin özünü hündür bir kayanın başından yere atdı. Düşmen esgerleri dehşetle aşağıdaki uçuruma bahıb, ese-ese geri çekildiler.

O vahtdan Gelinin özünü atdığı gaya Gelin gaya adlanır. Ora yolu düşenler ehtiramla Gelin kayanı ziyaret edib, onun hatiresini eziz tuturlar. Gelin kayadan azca aralı aşağıda yonulmamış, dikili daş deyilene göre Gelinin kebridir. Bir az ondan uzakda ise bir dağ çeşmesi çağlayır. Bu çeşmenin adına Gelin bulağı deyirler.

2.6.2 Kemend Gaya ¹⁸⁰

Gedim zamannarda Göyçe mahalında çoh varrı, adlı-sannı bir kişi varıymış. Bunun mal-garasının, nahır-ilhısının sayı-hesavı yohuymuş. Amma övrad sarıdan kasıvıymış. Gözünün ağı-garası bir gızınnan başga heş bir züryeti yohuymuş.

Gözellikde tayı-baravarı olmuyan bu gıza çoh elçiler gelse de heş kime getmirdi. Sevevi buymuş ku, gonşu kendden olan kasıb bir kişinin oğlunnan sevişirmiş.

¹⁷⁹ İsmayılov, Kurbanov, (2003), age., s.96.

¹⁸⁰ Hüseyin İsmayılov, (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 149-150.

Bir gün kende hay düşür ku, demezsenmi Yasemen İmrana goşuluf gaçıf. Gızın dedesi bunu eşiden kimi, nökerlerini başına yığıf bunnarın dalınnan düşür. Bir heyli ahtarannan sonra görüller ki, dağın döşünde bir garaltı var. Atları gova-gova bir heyli gedennen sonra görüller ki, İmranla Yasemen el-ele tutuf dağın başına teref gaçıllar. Bunnar sevgililere çatmağa bir az galmış onnar sıldırım bir dağın başına galhıllar. Yasemenin dedesinin adamları ne geder çalışırda da, ora çıha bilmiller. Bir az fikirleşennen sonra gerara alıllar ki, onnarı kemend atıf yere salsınnar. Bir heyli kemend atannan sonra ahır kı, İmran kemende düşür. Çekif onu dağdan salmah istiyende yasemen bir ah çekif deyir:

– Allah meni har eliyince, daş ele. Söz ağzınnan gurtarmamış burada ne varsa, hamısı daşa dönür. Adamlar da, İmranın boynuna keçmiş kemend de.

2.6.3 Gatar Gaya¹⁸¹

Deyiller, gedim zamannarda el yaylağa çıhan vaht bir nahırçı azıf nabeled bir yere çıhır.

Ne geder ahtarırda mal-garanı sulamah üçün bir yer tapa bilmir. Yoruluf elden düşür. Susuzduhdan tövşüyen mal-garaya bahıf allaha yalvarır:

– Ay allah, bu dilsiz-ağızsız heyvannara rehmin gelsin. Bunnara elac elesen, gara keli sana gurvan kesejem.

Nahırçı bir de bahır kı, iki-üç addım aralı kiçik bir çay şırıltıynan ahıf gedir. Mal-gara tökülüf suya, doyunca içir. Nahırçı mal-garıyı dağın döşünnen ile haylayıf yoluna davam eliyir. Bir az keçennen sonra verdiyi ve'd yadına düşür. Amma, gara keli kesmeye eli gelmir. Eşi, ne fergi var, Arana gayıdıf gara çepişi gurvan keserem, – deyir.

Bu sözü deyen kimi dağa diklenen nahırçı öz nahırınnan birrikde daşa dönür. Halgın "Gatar gaya" adlandırdığı bu daşdar zamanemize geder gelif çatmışdır.

¹⁸¹ İsmayılov, (2000), age., s. 150.

2.6.4 Bezirgan Gayası¹⁸²

Biri varıydı, biri yohuydu, allahın bendesi çohuydu. Çoh gedim zamannarda göylere baş çeken şiş dağların arhasında bir tepegöz varıydı. Adamlar onun elinnen zara gelmişdiler. Bu bedheybet mehluh Oğuz ellerine göz verif, ışık vermirdi. Eline keçeni parçalayıf yeyirdi. Adamlar mal-gara, analar övlad üzüne hesret galmışdılar.

Oğuzlar arasında Garahan addı çoh güjdü bir pehlivan varıydı. O, bir neçe defe Tepegözün üstüne getse de, heş bir netice hasil olmamışdı. Ahırda Tepegöz Garahanı da meğlub eliyif öldürmüşdü. Bunnan sonra Oğuzdarın günü-güzeranı daha da ağırlaşmışdı. Evveller Garahannan çekinen Tepegöz indi istediği vaht ovalara sohulur, adamları parçalıyır, eline keçeni yığıf aparırdı. Hamı gaçif-dağılmış, here bir semte baş götürüf getmişdi.

Oğuz elleri evinnen-eşiyinnen didergin düşmüşdü. Garahan ölende onun altı yaşdı Ellaz adlı bir oğlu galmışdı. Ellaz güjde, gehremannıhda dedesine beş tepik vurmuşdu. Hele uşah olarken güjdü pehlevannar onun elinnen gan ağlıyırdı. Elini neye atsa, kökünne goparırdı. On yaşına çatanda ohsuz-kamansız şir, peleng ovluyur, gizmiş neri bir yumruğa yere serirdi.

Ellaz defelernen Tepegözün üstüne getmek istese de anası, ağsaggallar onu zornan tutuf sahlamış, her şeyin vahtı var bala, – demişdiler.

Nehayet, Ellaz on beş yaşına çatdı. Ele bir igid oldu ku, indi onun gavağında dağ da tav getire bilmezdi.

Bir gün Ellaz anasının yanına gelif dedi:

– Ana, daha men uşah deyilem. Oğuz ellerinin intigamını almah üçün mana heyir-dua ver.

Ana evvelce razılıh vermek istememişdi. Ancah elin ağsaggalları demişdiler:

– Biz ona öz heyir-duamızı vermişik, sen de Ellaza uğur dile, heyir-dua ver.

Ana öz oğlunu bağına basıf dedi:

¹⁸² İsmayılov, (2000), age., s. 146-148.

– Get oğlum, indi ki, Oğuz elleri senden nicat gözdüyür, men seni nece sahlıya bilerem. Goy tanrı özü sene yar olsun.

Ellaz Şah dağının uca zirvelerinde gözüne mesken salmış Tepegözü çoh ahtarmadı. Ele dağın başına galhmışdı kı, yeri-göyü lerzeye getiren bir ne're sesi eşitdi. Bahıf gördü kü, Tepegöz elinde iri bir gaya parçası onun üstüne gelir. Tepegöz ona çatmağa bir az galmış dedi:

– Ahır kı, gelif çıhdın, südeme uşah. Men senin yolunu çohdan gözdüyürdüm. Eşitmişem mennen intigam almah istiyirsen.

Tepegöz elindeki gayanı ona tolazladı. Ellaz iri gayanın gavağınnan gaşmadı. Onu göyde tutuf yavaşca yere goydu.

Nataraz kor, gonağı sizde belemi garşıluyıllar? Senin igiddiyin ele buymuşmu? – deye Ellaz gehgehe çekif güldü.

Tepegöz "çağrılmamış gonağın dedesini de yandırılar" -deyif ireli geldi ve elini atıf Ellazın kemerinnen yapışık yere vurmah istedi. Tepegöz bahıf gördü kü, yoh gardaş, bu hına o hınadan deyil. Dağı yerinnen goparan Tepegöz bunu heş terpede bilmedi.

Hülase, bunnar tutaşdılar, ne tutaşdılar. Onnarın ne'resi hay-harayı bütün Şah dağını lerzeye getirdi. Dağlar, daşdar yerinde duruş getire bilmiyif derelere üz tutdu. Dizderinnen derin-derin dereler, ellerinnen böyük yarğanlar aşdılar Şah dağının goynunda. Dincelmeden düz bir hefte geje-gündüz vuruşdular. Ahırda Ellaz gezeblenif ele bir ne're çekdi ki, gocaman Şah dağının gorhudan bağı yarıldı. Tepegözün üreyi titredi, elleri esdi. Ellaz onu götürüf uca bir zirveden sıldırımlı dereye tulladı. Tepegözün gol-gavırğası şil-küt oldu. Zariya-zariya sürünüf öz evvelki meskenine "Bezirgan" addı gayanın altında yerleşen mağarasına girdi.

Ellaz onun gaçdığını görüf dalınca mağaraya girdi. Anjah ne geder ahtardısa, Tepegözü tapa bilmedi. Geriye gayıdıf bir de tepegözler Oğuz ellerine ziyan tohundurmasın deye, iri gayaları götürüf, "Bezirgan gayası" mağarasının ağızını hördü. Tepegözder o günden işihli dünyadan mehrum oldular. Ellaz şad-hürrem öz eline gayıtdı.

"Bezirgan gayası" indi de durur. Göyçede, Ardanış kendinin örüşündeki mağaranın ağzına yığılmış iri gayaları daşnan döyeşdedikde yer altında uzun-uzadı uğultular eşidiler. Halg arasında bu sesi yeraltı dünyada ebedi dustag edilmiş Tepegözün nalesi, feryadı kimi izah ediller.

2.6.5 Hor- Hor¹⁸³

Göyçe gölünün lap sahilinde Hor-hor deyilen bir gaya var. Revayete göre, Göyçe gölü hele yaranmamışdan evvel burada bir tayfa yaşaymış. Bunlara Uğuzdar deyirmişder. Onnarın boyu çoh ucaymış. Ayağının biri Gara güneyde olanda, o biri Sudağılana çatarmış. Ellerini dağın eteyinden uzadıf başında istediği heyvanı tuta bilirmiş. Bunnar özderine ev tikmez, büyük zağalarda yaşayarmışdar.

Uğuzların Ayhan addı bir ağsagğalı varıymış. Bütün Uğuz ehlinin ihtiyarı onun elindeymiş. Yerin altını da bilirmiş, üstünü de.

Günnerin birinde o car çekdirif bütün Uğuzları bir yere tofluyur, üzünü onlara tutuf deyir:

– Balalarım, tanrının emrinnen biz bu yerrerden uzaklaşmalıyık. Çünkü bu yerrerde bir dengiz peyda olajah. Bizim bu yerrer o dengizin altında galajah. Gerek hamınız Şah dağının eteklerinde özünüze yeni meskenler arıyasınız. Tanrının hökmü beledi. Biz ona tabe olmalıyık.

Ayhan sözüne davam eliyif deyir:

– Birce men zağamı terk ele miyejem. Üç min il. Siz meni görmüyejeksınız. Tekce horultumu eşidejeksınız. Neçe ki sesim gelir, bil ki, men sağam. Uğuz övladdarına heş bir zaval yohdu. Ne vaht ki o horultumu eşitmediniz bilin ki, ölmüşem. Düşmenner size güj eliyecek. Yurdunuzdan derbeder düşejeksınız.

Bilirem, başınız çoh müsibetder çekejek. Çoh ağrı-ajılar görejeksınız. Amma, bütün Uğuz balalarına çatdırın kı, tanrı mana bir ömür de ve'd eliyif. Menim horultum kesilennen bir az sonra düşmenner benim yatdığım gayanı dağıdajahlar. Bah, onda men

¹⁸³ İsmayılov, (2000), *age.*, s. 148-149.

bir de ayağa galhajam. O zaman Uğuz eli düşmen üçün mezara, balalarımız üçün yeniden cennete çevrilejek.

2.6.6 Koroğlu Daşı¹⁸⁴

Koroğlu hara gedir getsin, Çenlibelden özü ile bir daş apararmış. Yatanda başının altına goyarmış. Bu daş Koroğlunun heyanı, yoldaşı olarmış.

Koroğlu delileri bir yere gönderende özü gizlenermiş

Amma harada olduğunu bu daşla bildirermiş. Deliler üstünde nişan olan bu daşı yahşı tanıyarmışlar.

Bir defe Koroğlu öz delileri ile Zengezür dağlarına ova çıhır. Here bir terefe dağılır, hamı bir-birinden aralı düşür, Koroğlu delileri bir yere yığmag üçün Çenlibel daşını Zengüzer dağının aracından keçen yola goyur. Bunu gören deliler bir yere toplashırlar.

Koroğlu daşı yerinden terpetmir. Deyir: goy bu daş bizden yadikar galsın.

O vahtdan bu daşa «Koroğlu daşı» deyirler.

2.6.7 Koroğlunun Nal Daşı¹⁸⁵

Laçın rayonunda, Cağazur kend yahınlığında derin bir dere var. Nal daşı derenin o tayındadı.

Deyilene göre, Koroğlu düşmenle tekbetek vuruşur. Sonra da aradan çihmağı karara alır. Ne're çekib Gıratı çapır, at guş kimi uçub derenin o tayına düşür. Gıratın ayağının biri sal daşın üste berk deyir vedaşa nalının derin izi düşür.

Hemin daşa “Nal daşı” “Koroğlunun nal daşı” deyirler.

¹⁸⁴ Arif Acalov, (1988), *Azerbaycan Mifoloji Metinleri* (Bakı : Elm), s. 49-50.

¹⁸⁵ Sednik Paşayev, (1985), *Azerbaycan Halg Efsaneleri* (Bakı : Yazıcı), s. 212.

2.6.8 Koroğlunun Goyduğu Daşlar¹⁸⁶

Dağın başında üst-üste goyulmuş beş büyük daş vardı. Deyilene göre, bu daşları dağın başına Koroğlu çıkarıb Koroğlu her seher dağın başına çihıb, bu daşlarla oynayarmış.

İndi bu daşın birini yüz adam yerinden terpede bilmez. Tovuz rayonundakı ağdam kendine çatmamış, kendin üst yanındakı dağın başında Koroğludan yadigar galan bu daşlar bir gala kimi görünür.

2.6.9 Tütek Gaya¹⁸⁷

Gedim vahtlarda yayın çırhacırında yer-yurd tamam yanıb susuzlugdan çadar-çadar olubmuş. Günlerin bele bir gününde bir çoban sürüsünü gölgeliye verib tütek çalırmiş. Bele eleyirmiş ki, belke susuzluğu yaddan çıha. Ciyeri odlanan çobana tüteyin sehirlisi de kömek ede bilmir, dodagları torpag kimi çat-çat olur. Başlayır yolu eline alıb dağı dörd dolanmağa. Hara bahırsa bulagları, çayları gurumuş görür. Nehayet, göylere el açıb deyir:

- Ey allah, susuzlugdan tabım galmayıb. Burada bir bulag yarat, doyunca su içek, sene gurban keseceyem, dua ohuyacağam.

Çobanın ağzından söz gurtarmamış dağ yarılır, durna gözlü bir bulag peyda olur. O, buz kimi sudan ovucılayıb içir, sürünü de sulayıb rahatlaşır. Yeniden göylere üz çevirib deyir:

- Ey allah, su üçün sağ ol. Ancag goyunların öz sahibi var, benim deyil ki, götürüm gurbanı kesim. Özüm de günün istisinden berk yorulmuşam, tütek çalıb vesfini ede bilmerem, molla da deyilem ki, sene dua ohuyum. Bir de ne üzünü görmüşem, ne de sesini eşitmişem, yerini de bilmirem. Goy seni kim görübse, onlar da gurbanı kessin, duanı ohusunlar.

¹⁸⁶ Arif Acalov, (1988), *Azerbaycan Mifoloji Metinleri* (Bakı : Elm), s. 50

¹⁸⁷ Acalov, (1988), *age.*, (Bakı : Elm), s. 117-118.

Söz tamam olan kimi gefilden gurultu gopur. Bulagdan ötrü yarılmış dağ yeniden govuşur. Bulag da budağın arasında yoha çihir. Onun yerinden od püskürür. Bu od goyunları yandırıp küle dönderir, çobanı gurudub gahaç edir. Çobanın elindeki çomag, azındaki tütek ise dik gayaya çevrilir.

Deyirler, o gündən bu gaya «Tütek gaya» adlanıb. Gece-gündüz «tütek gaya»nın iniltisi kesilmir.

2.6.10 Gelin Gayası¹⁸⁸

Bir gün düşmenler gefilden hücum çekirler. Elde gaçhagaç düşür. Adamlar özlerini itirir, hara gaşdıhlarını bilmirler. El-obanın çoh igidleri gırılır. Yağılar gabaglarına geçenleri goca demir, uşag demir, gadın demir, hamısını gılıncdan keçirirler. Bu gaçhagaçda bir hamile gelin de gizlenmeye yer ahtarır. Ha göz gezdirirse kizlenmeye yer tapa bilmir. Üz tutur ayagyalın, başı açığ dağlara sarır.

Düşmenler sen deme gelini görüblermiş. Düşürler arhasınca. Gelin piyada, hem de hamile, düşmenler de atlı, yazığ hara gaça bilerki. Ele keçende de onun başına ne getirecekler, kim bilir. Düşmenler çathaçatda üz tutur göylere, yalvarış edir.

Ele bu vaht düşmen atlıları özlerini yetirirler. Amma yerlerindece donub galırlar. Onların garşılarında hamile gelin evezine hamile gadına ohşayan uca gaya peyda olur. Gelin gayaya dönübmüş. Ele o vahtdan da bu gayaya «gelin gayası» deyilir.

2.6.11 Oğlan-Gız Daşı¹⁸⁹

Gedim eyyamlarda bir gız, bir oğlan olub. Bunlar bir-birini ürekden se virmiş. Bir gün onların yaşadığı ellere kafir hücum çekir. Büsbütün kend dağılır. Elacsız galan gızla oğlan el-ele verib gaçırlar. Ançag bunları kafirler görüblermiş. Düşürler arhalarınca. Ele kafirler gızla oğlana çathaçatda her iki çavan ol uzadıb yalvarırlar ki, ay allah, kafir eline düşmekdense bizi daş ele.

¹⁸⁸ Arif Acalov, (1988), age., (Bakı : Elm), s. 116

¹⁸⁹ Arif Acalov, (1988), age., (Bakı : Elm), s. 115-116.

Onların yalvarışı yerine yetir. Gızla oğlan ağ daş olub bir-birinin yanına düşürler.

El arasında «Oğlan-gız» adlanan bu daşlara niyyet eleyirler.

2.6.12 Eriyen Gaya¹⁹⁰

Nökerle garavaş bir-birini görmeyende dünya başlarına daralırdı, gündüzleri de gecelere dönürdü. Oğlan gızın, gız da oğlanın divanesiydi. Bunu hamı bilirdi. Bu heberi hana da çatdırdılar. Han gezeblendi:

— Ele şey ola bilmez! — dedi. — Onlar ne karedir ki, benim sarayında bele işler görürler? Bura bir parça çörek tapıb yemeye gelibler, ya mazaglaşmağa?

Hanı inandırmag istediler ki, bu cavanlar hagg aşigidirler, onları bir-birinden ayırmag olmaz! Birini günbatanda, digerini gündeğanda zincirleseler de. çarmıha çekseler da, yene da tilsimi gıracaglar, deryalardan yel kimi keçecekler, yene görüşecekler. Han kinaye ile güldü:

— Onların heresini bir zindana salın görüm, nece görüşesekler? Deryaları geçener, tilsimleri sındıranlar aradakı o birce divarı dağıda bilseler, sözüüm yoh!..

Hanın emrile oğlanı zindanın bir gözüne, gızı da diger gözüne saldılar. Onların arasındaki divar sal gaya idi. Keşikçiler onları birce an da gözden goymurdular. Oğlan o yanda, gız da bu yanda tez-tez köks ötürür, ağlayırdılar. Üreklerindeki hesret, intizar nefeslerine garişib sal gayaya gonurdu. Divar da ah-nale edir, feryad goparırdı. Sal gayanın sesi keşikçileri zara getirmişdi. Onlar ele bilirdiler ki, bu dad-feryad oğlanla gızın nalesidir, gapıları açıb onların yanında durdular ki, gönülleri gubarlandıran, ürekleri dağlayan bu sesleri eşitmesinler. Amma gördüler yoh, ne oğlan dillenir, ne de gız, sal gaya zülmedir, iztiraba dözmür, ona göre de derdli-derdli ohuyur, ohudıgca da nazilir, eriye-eriye yuhalır.

İnanmadılar, hana hebere gaçdılar. Han gelib gördü ki, sal gaya yohdur, ele bil gaybe çekilib. Mat galdı: zerre geder bir daş, bir gaya gırintısı da galmamışdı, oğlan bu

¹⁹⁰ Sednik Paşayev, (1985), *Azərbaycan Halq Efsaneleri* (Bakı : Yazıcı), s. 17.

yanda, gız da o yandaca oturmuşdu, gülümsünürdüler, üzlerinin nuru, gözlerinin şefegi garanlıg zindanı ışığılandırmışdı, ele bil gece ile gündüz burda görüşmüşdü, birinde güneş, birinde de ay...

2.6.13 Kerem Kayası, Gülleli¹⁹¹

Karakoyunnu deresindeki Emirheyir addı bir kendin erazisinde dağlara söykenmiş, hemişe başı duman-çiskin olan bir kaya var. Bu kayanın arhası Soyuhbulak yaylağı, onnan aşağısı ise Göyçe gölüne söykenen yerdı. Kerem haman bu kayada vahtaşırı olarak sakın olurdu. Kaya indi de "Kerem gayası", ya da "Gülleli" addanır. Bu kaya hakkında söylenenlerden: Çar hökumeti Kafkazin bütün idarelerine gösteriş vermişdi ki, Kaçak Keremi kim diri tutuf hökumete tefil verse ona çohlu mükafat verilejek. Çarın bu serencamina koşulannardan biri de Dilican polis reisiydi. Onun gösterişinen tez-tez Karakoyunnu deresine atdı desteleri gelirdi. Halg ise onnarın her gelişini Kereme çatdırırdı.

Bele bir destenin gelmesini Emirheyirde olan Kereme çatdırırlar. Kerem öz destesinnen kendden çıhmalı olur. Keremin desdesi haman kayaya çatanda silahlı destelerle karşılaşılırlar. Keremnen adamları kayada özderine senger düzeldiller. Keremin üsdüne gelen silahlı koşuna knyaz Çavçavadze başçılıg eliyirdi. Beledçisi ise Seid beyiydi. Kaçahların kayaya dolduğunu silahlılar görmüşdü, ona göre de silahlılara knyaz Çavçavadze kayaya ateş açmağı emr verir. Silahlıların gülleleri kayaya dolur dehşetli ses salırdı.

Kerem öz adamlarına ateş açmamağı tafşırır. Knyazın yanındaki itin sesi dereni ağzına götürmüşdü, Kerem iti yere serdi. Knyaz yaman pert oldu. Kayanı yeniden güllüye basdılar. Bu zaman Keremin güllesi knyazın zerli şapkasını başınnan yere saldı...

Knyaz dehşete geldi, desteye Kerem sığınan kayanı mühasireye almağı tapşırđı. Ele bu ara duman her yeri bürüdü. Kerem bu füssetden istifade ederek desteri tanış olduğı Amanyeter deresine çatdırđı...

¹⁹¹ Hüseyin İsmayılov, Gurban Süleymanov, (2002), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 7. cilt; Garagoyunlu Folkloru*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 70.

Kazaklar ne Keremi öldüre, ne de tuta bildiler. Kerem bu döyüşden de salamat çıhdı. Odur kun, halk haman kayanı "Gülleli" adlandırdı. Yaşlılar her bu kayaya çıhanda Keremi yada salır, ona rehmet ohuyullar...

2.6.14 Daşa Dönmüş Çovanla Koyunnar¹⁹²

Karakoyunnu deresinde uzun illerden beri halkın inam yerreri, sitayiş etdikleri bir neçe Pir var. Bu Pirlerden en mehşuru Murğuz piridi. Bu pir Murğuz dağının en uca zirvesinde uca bir kayada yerreşir. Kayadan parçalanıf düşmüş daşdarın yerinde kara mermere ohşar ve hemişe yağlı görünen bir yer var.

Bu Pir hakkında bele bir efsane söylenir. Efsanede deyilir ki, kızmar yay günnerinden biriymiş. Çovan sürüsünü tezden bu yaylahlarda otarif günorta vahtı bu kayanın yahınlığındaki talaya yığır. Çovan berk susayıfmış, yahınlıhda bulah yohuymuş. Koyun sürüsü de istiden gürneşe yığılbmış, onu terpetmek mümkün deyilmiş. Çovan ora-bura tüyunurse de heç yerde bulak, ya ahar su tapmır. Çovanın istiden bağıri bişir. Ne edeveyini bilmir. O, uca bir daşın üstünde oturub fikre gedir. Birden ağılna gelir ki, Allaha yalvarım, belke burada bir su yaratdı. Çoban aşağı düşüb üzünü kibleye tutarak Allaha yalvarır:

- Ey yeri-göyü, erşi-gürşü yaradan, sana kurban olum, eger rehmin varsa mana yazığın gelsin, burada bir bulah yarat. Koy hem men, hem de koyunnarım doyunca su işsin. Men sene bir kara ve bir ağ koç kurvan kesejem.

Deyilene göre Allah-taala ele o andaca bir serin bulak yaradır. Çovan sudan doyunca içir, çöreyini çıharıb yeyir, rahatdanır. Kızmar günde paltarını soyunuf bitdenir. Bitdenen zaman bir kara ve bir ağ bit tapıf öldürür ve deyir:

- Ala, bu da sene kurvan.

Deyilene göre kurvan olduğum onu ele oradaca koyunnarınnan baravar daşa dönderir. Pire ziyarete gelenner bu menzereye tamaşa edir, çovana nifret ohuyullar...

¹⁹² İsmayılov, Süleymanov, (2002), age., (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 67-68.

Hamam menzere hele de durur, koyun sürüsü, keçiler, çovan, yanında da itderi. Hamısı da daş şeklinde. Ziyarete gelenler pire pul ve müeyyen eşyalar koyur, onu öpür, muraddarını dileyir ve menzereye yaklaşib deyirler:

- Allaha inanmayan, onun yanında ehline emel etmeyenin akibeti bele olar. Allah, sana kurban olum, sennen keyri yaradan yohdu...

2.6.15 Molla Kayası¹⁹³

Kazah-Dilican şose yolu İcevanı keçennen sonra derin dere yuharı her iki terefdən sıh meşelerle ehate olunmuşdur. Yolun kenarında başı göye ucalan sal kayalar görünür. Bu kayalardan birine "Molla kayası" deyiller. Bu kaya hakkında halk arasında bele bir efsane hele de yaşamahdadı:

Keçmiş eyyamda bu yolun sağ ve sol terefində olan talalara Kazah mahalının adamları Ermenistan aldanan Kerbi Azərbaycan dağlarının avkust - sentyabr aylarında arana köç getirende burada payız bineleri salarmışlar.

Hemin talalarda deyeler, alaçihlar kurularmış, mal-kara nahırrarı, koyun sürüleri bir-iki ay bu meşelikde meskunnaşarmış. Bu sıh meşelerde, derin derelerde, şiş kayalarda çohlu vehşi heyvannar yaşiyarmış. Buralarda ayı, canavarrar yuva salarmış. Deyilene göre, obada olan bir nefer Molla alaçihdan aralı pünhan yerde her gün namaz kılarmış. Bir gün namazdan kalhanda kayadan ona teref gelen neheng, kıllı bir ayını götür. Tamam elacsız kalan molla üzünü kıvlıya tutuf Allaha yalvarır:

- Ey ulu tanrı, meni daşa dönder, yaşımın bu vahtında meni vehşiye yem eleme! Sana yalvarıram, ay Allah.

Deyilene göre, Allah onun yalvarışını eşidif onu daşa dönderir. Hemin kayanın alt hissesinde, çökeyinde ağ rengli Mollanın hekk olunmuş şekli indi de galmahdadı. Buradan bir az aralıda olan kayada ise ayının daşa dönmüş heykeli aydınca görünür ve indi de kalmahdadı.

¹⁹³ İsmayılov, Süleymanov, (2002), age., (Bakı : Seda Neşriyyatı), s.66

O vahtdan hemin kaya "Molla kayası" adlanır. Kazahdan Dilicana geden avtobuslar ora çatanda dayanır, sernişinner bu keribe menzereye tamaşa etmeden keçmiller.

2.6.16 Karı Gayası¹⁹⁴

Deyilene göre, bir arvadın üç igid, pehlivan cüsseli oğlannarı varıymış. Ana oğlannarını, oğlannar da ananı çoh sevellemiş. Bir gün ana ağır hestelenir, ayağa kalhası olmur. O, kojalıf, elden düşürdü. Oğlannarını başına cem eliyif bele vesiyet eliyir:

- Menim igid balalarım, meni torpağa basırmıyın. Deyiller ne keder derin olsa da, torpak kebre ilannar girir, ölünün gözderini yeyir. Meni ele elçatmaz bir kayada defn eliyin ki, oraya ilannar çıha bilmesin.

Beli, karı vesiyetini eliyennen sonra ömrünü oğlannarına bağışdıyır.

Karının gölümünnen sonra oğlannarı bele bir kaya ahdarıllar. Onnar gelif yol kenarında olan bele uca bir kaya tapıllar. Karının kebrini haman kayada kazmalı olullar. Bes bu elçatmaz kayada onnar kebrine nece kazsınar.

Kardaşdardan biri deyir ki, siz meni möhkem bir sicimle kayaya sallıyın, men orada kevir düzeldeyem.

Bele de elyiller. Oğlan kebir düzeldir, analarının cesedini bu deşilmiş kayada yerleşdiriller. Hetda cesedi apardılları ardıc ağacınnan düzeldilmiş cenazeni de cesedin üstüne koyullar. O vahtdardan bu kaya "Karı gayası" addanır. Kazah Dilican şosesinin İcevana yahın yerindeki kayada hemin kevir, karının sümükleri ve cenaze indi de kalmahdadı.

2.6.17 Daş Gız (Çulfa Rayonu)¹⁹⁵

Zalım bir atanın ağıllı-kamallı bir gızı var imiş. Kişi gızını döyüb inci dirmiş. Gız bilmirmiş, atasının elinden hara geçsin.

¹⁹⁴ İsmayılov, Süleymanov, (2002), *age.*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 66-67.

¹⁹⁵ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azərbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 85.

Bir gün kişi kızını bulagdan su getirmeye gönderir. Gız sehengi götürüb bulağa yollar, geri gayıdanda yihılır. Seheng elinden çıhib dıgırlanır, su yere tökülür. Gız sehengi çiyinine alıb yene bulağa gaçır. Telesik doldurub geri dönende görür ki, atası sebr etmeyib başılovlu bulağa gelir. Gız gorhusundan yerinde guruyur, ayakları yerimir, üzünü göylere tutub aman isteyir: "İlahi, bele yaşamadansa meni dönderib daş ele".

Sözü tamam olan kimi gız seheng çiyinde dönüb daş olur. Hamı o vahtdan bu yere "Daş gız" deyir.

2.6.18 Gız Gayası (Ordubad Rayonu)¹⁹⁶

Bele revayet edirler ki, bir kendde gözel-göyçeg bir gız varmış. O, kasıb bir kendlinin gızıymış. Hemin kasıb kişi de kızını böyüdür, özüne bab bir kişinin oğluna nişanlayır. Özü de gözleyir ki, payız gelsin, azdan-çohdan yır-yığış eleyib kızını köçürsün.

Amma bu kendin bir zalım katdası varmış. Katda yetene yetirmiş, yetmeyene de bir daş atırmış. Katda bilende ki, bele gözel-göyçeg gız kasıbın birine gedir, heç özüne sığıdırmır. Götür-goy eleyir ki, gerek bele gızı katda ala.

Günlerin bir günü gız bulagdan su getirende katda onu gaçırmag isteyir. Gız onun elinden çıhib dağlara üz tutur. Katda da onun dalınca. Gız görür ki, gatda bunu tutacag. Ona göre Allaha yalvarıb deyir: "Bu zalım ağaya arvad olmadansa, ölüm yahşdı".

Efsaneye göre, Allah kızın yalvarışını eşidib onu daşa dönderir.

2.6.19 Gelin Gayası (Şahbuz Rayonu)¹⁹⁷

Gedim zamanlarda Şahbuzun çoh uçgar kendlerinden birinde güzelliği aleme yayılan serv boylu bir gelin varmış. Eri düşmenle vuruşmada helak olubmuş.

¹⁹⁶ Ferzeliyev, Gasımlı, (1994), age., (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 84.

¹⁹⁷ Ferzeliyev, Gasımlı, (1994), age., (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 82-83.

Gelinin gumral gözleri, ilan kimi gıvrılan goşa hörtüyü cavanların canına od salarmış. Gelin ise öz güzelliğine bahib güsselenermiş. Yahından, uzagdan gelen elçiler hemişe kor-peşman geri gayıdarmış.

Günlerin bir günü gelini tanımadığı bir oğlan kaçırır. Oğlan gorhusundan gelini dağlara aparır. Onlar başı göylere deyen Toğlu gayayla Salvartı dağının arasından keçende gelin çırpınıb oğlanın elinden çıhmag isteyir, ancag bacarmır. Elacsız galan gelin uca gaya başında üzünü göylere tutub aman isteyir...

Daşa dönmüş gelinin abidesi o vahtdan el arasında "Gelin gayası" adıyla tanınır...

2.6.20 Hezine Gaya (Şahbuz Rayonu)¹⁹⁸

Bir zalım şah varmış. Bu şahın zulmü erşe dayanıbmış. Vezir-vekili de onun elinden baş götürüb dağlara kaçıbmış.

Şahın hezinesinde gızıl, gümüş, cavahirat ilden-ile artdığıca ölke harabazarlığa çevrilirmiş, kotan tutmalı, ekin ekmeli olan eller gılınç, nize, galhan tuturmuş.

Şah bir gün yine de şeypurları seslendirdi. En uçgar kendlere de yasavullarını gönderib yenice erseye kepmiş cavanları seferberliye almağı tapşırđı. Ordugahlar guruldu, döyüşe hazırlıg işleri görölmeye başladı. Goca bir garının da birce nevesi var imiş. Yenice erseye çatıbmış. Garı nevesine toy tedarükü görürdü ki, dünyadan nevetoyu görmemiş köçmesin. Onun nevesini de zorunan düşergeye getirib şahın döyüşçüleri arasına gatırlar. Atalar "dövlötte deve, övladda neve" deyibler. Garı çoh çalışır ki, nevesini dava-şavadan gurtarsın, bir şey çıhmır. Odur ki, üz tutub şahın çadır gurub oturduğı yere gedir. Keşigçiler garını şahın yanına burahmag istemirler. Garı yalvar-yahar eleyir, onun sesi şahın gulağına çatır.

Şah deyir :

- Garını benim yanıma getirin.

¹⁹⁸ Ferzeliyev, Gasımlı, (1994), age., (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 64-66.

Geşikçiler garını şahın yanına getirirler. Şah bir ayağı burda, biri gorda olan garının isteyini bilib gezeblenir:

- Behtin kesib. Sefer üsteyem, istemirem sefer üstünde elimi senin ganına batırım. Men adlı pehlevanları, ordular basan, ölkeler tutan serkerdeleri birhemlede ganına geltan edirem. Mene dua et, uğur dile. Algış ele ki, seferden eli dolu gayıdım. Seni bağışlayım.

Garı deyir:

- Gibleyi-alem, men bağışlanmağımı istemirem. Mene toy tedarukune hazırladığım nevem lazımdır. Onu zorla sen döyüşçülerin sırasına gatdırmısan. Men gariya yazığın gelsin. Ata, gardaş, oğul, gız dağı görmüş sineme neve dağı çegme. Şah güldü:

- Garı, çın-çındırınlamı toy tedarükü görürsen? Sen mene minnetdar olmalısın ki, neveni döyüşe aparırım. Neven ferasetli olsa, hüner gösterse çapıb-talayıb servet yığar. Geri gayıdandan sonra o servetle özüne toy eder.

- Şah sağ olsun, nahag gan bahasına elde edilmiş var-dövlet ne mene, ne de benim gelinime lazımdır, bele servet heç kime ağ gün getirmez. Gel, gayıt bu yoldan. Ahıtdığın ganlar, hagsız ahan göz yaşları sele dönüb bir gün seni yer üzünden siler.

Garının sözlerini eşitceg şahın halı deyişdi. Hirsinden elleri titredi, gözleri hedegeden çıhdı. Vezir, vekil, adlı-sanlı sergerdeler onun sözünün gabağında söz demeye cür'et etmirdiler. İndi dilençi bir garı ona ağıl öyredirdi, özü de harada. Sergerdelerin, e'yanların yanında. Şah var gücüyle çığırdı:

- Cellad, bu garını bir gatırın guyruğuna bağla! Garı ne ezab-eziyyetden, ne de ölümden gorhdu. Sesini galdırıp dedi:

- Şah, ulu babaların da senin kimi geddarlıg etdiyinden yadelliler yurduna hücum çegende goşunun sayı düşmenden çoh olsa da basıldı. Babanla atan vetenden diderkin düşüb, gürbetde öldü. Sen de kimsesiz bir gede kimi dilençi gökünde yaşayırdın. Yadellilere nifret veten övladlarına ulu babanın geddarlıgını unutdurdu,

düşmeni govmaq üçün elin her yerinde desteler düzeltdiler. Ağsaggalların meslehetiyile atam gedib seni yad ölgeden getirdi. Hamının garşısında and içdin ki, ağsaggallarının meslehetiyile oturub-duraçağsan. El ayağa galhdı, yadellileri govdu.

Amma sen verdiyin ve'dleri unuttun. Şahlıq tahtında yerini berkidenden sonra döyüşlere hazırlaşdın. Halgın başını aldatdın ki, öldürülmüş gardaşlarımızın, esir aparılmış ana-bacılarımızın gisasını almağa gedirsen. Döyüşlerde ölen igidlerin ganı bahasına sen hezineler, torpaglar ele geçirdin, gan içmekden, ölkeler talamagdan doymadın.

Garı geddarlaşmış şahı heç çür garşıdağı döyüşden çekindire bilmedi. Üz tutdu dağlara. Ulu tanrıya yalvardı ki, şahın bu seferine imkan vermesin, onun lelcavahiratını, gızıl-gümüş hezinesini daşa-torpağa çevirsin.

Göy guruldadı, şimşeg çahdı, alem bir-birine garışdı. Şah goşuna bu uğursuz yerden uzaglaşmağı emr etdi. Hezineni yüglemek isteyende gördüler cevahirat, gızıl hamısı daşlara dönüb. Hemin günden bu yerlere "Hezine gaya" deyilmeye başladı.

2.6.21 Ağ Gaya¹⁹⁹

Nağıllarımızda, dastanlarımızda rastlaşdığımız dirilik suyunun yerini tapmaq isteseniz, Şekideki "Ağ Gaya"ya gelin. İyun ayında habırda olanlar maraqlı bir hadise ile rastlaşırlar. Onlar "Ağ Gaya"dakı susuz gaynamaya çatar-çatmaz görecekler ki, birden-bire gayanın döşünden güçlü su çıhmağa başlayır.

Adamları yaz-yay aylarında bu yerlere getiren mehz hemin mö'cüzedir. Çoh geribedir ki, o su gaynağının göze görünmesiyle itmesi arasındaki vaht da heyretimiz derecede degigidir: düz üç ay! Payız girende suyun kökü kesilir. Diyiller ki, Koroğlu köpüklü suyu habı yerden götürüb, Molla Cuma da yeniyetmeliyinde hordan keçirmiş, su içif aşığılıh iste'dadına çatıf.

¹⁹⁹ Hikmet Ebdüllhelimov, vd. (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 130.

2.6.22 Ana Daş²⁰⁰

Şekinin Ohud kendi yaxınlığındakı orta esr Alagöyüt yaşayış meskeni etrafında, “Goşun yolu” deyilen derede sinesine beşik sıhmış ananı hatırladan iri daş parçası vardı. Halg arasında hemin daşa “Ana daş” adı verilmişdi.

Deyirler ki, garı düşmenin ayakları bu torpaglara deymeziş. Elin javanları tehlüke hiss eden kimi silahlanıb, atın terkine galhar, yadların ayaklarını serhedden bu yana keçmeye goymazlarmış, ele ucgarlardaca burunlarını ovub geri gaytararlarmış.

Bu defe sel kimi gelmişdi yağı. Goşunun ucu-bucağı yohuydu. Elin eli silah tutanları şehid oldular. Düşmen her terefdən yel kimi kendlere doluşdu. Gocalar, gadınlar, uşaglar dağlara sığındılar. Ele keçmemek üçün derelere, mağaralarda gizlendiler.

Senuber adlı bir javan gelin dünyaya yenice göz açmış körpesini beşikde yuhuya vermek isteyirdi. Kişisi oğlunun üzünü hele görmemişdi. Evleri hündür bir tepenin üstündeydi. Gelin orada durub gözleyirdi ki, el döyüşden gayıdacag, erini muştuglayacag.

Kendin ayağında toz dumana garişanda körpe ağlamağa başladı. Ana eyildi ki, onu emizdirsin. Toz yaxınlaşanda gördü ki, gelen düşmen goşunudur. Gelin körpesinin ağzını döşünden ayırıp südden kesmeye ürek elemedi. Beşiyi yerden galdırıp sinesine gısdı ve dağlara doğru qaçdı.

Koşun onun ardına düşür. Allahın işine bah ki, gelinin yolu dere ağzına direnir. Senuber görür ki, dağlara sığına bilmeyecek. Her terefdən düşmenle ehate olunub, bir azdan onun balasını sinesinden ayırıp dereye atacaglar, özünü ise özleri ile aparacaglar. Gelin elin gözel gızlarından biriydi. Namusu ayaglar altına atılınca üzünü göylere tutub yalvarır:

- Ulu Güneş, meni bu itdere yem eleme, daşa dönder!

²⁰⁰ Ebdüllhelimov, vd. (2000), age., (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 114.

Düşmen atlıları sür'etle şütüyüdü. Bir de görürler ki, gelin geyb oldu, yerinde iri bir daş emele geldi. Atları sahlaya bilmediler, hamısı hemin daşa çırpılıb dereye yuvarlandı.

Daş sonralan camaatın niyyet yerine çevrildi. Deyirler, o daşın altında böyük bir hezine yatırmış.

2.6.23 Dikdaş²⁰¹

Revayete göre keçmiş zamanlarda bir gadın olur. O hamile imiş, vahtına çoh az galırmış. Bu zaman garşısına bir atlı destesi çıhır. Gadın bir garnına bahır, bir göye. Atlılar yahına gelene kimi allahdan daş olmasını arzu edir. Atlıların gözünden yayına bilmeyen gadın başını aşağı dikir. Deme atlılar da gadını gabagcadan görüblermiş. Ona yahınlaşdıgda gadının yerinde dik bir daş görürler. Hemin adamlar guya hemin daşa ohlar vurublar ki, gadın yeniden canlansın. Daşın üzerinde olan deşikler sübut edir ki, daşı hegigeten ne ilese vurublar. Tarihi me'lumat yohdur. Ancag tehmini olarag bu daşlaşmış abideni yedi esre aid edirler. Hemin vahtdan da onun adı "Dikdaş" galıb.

2.6.24 Garadaş²⁰²

Garadaş gucağa sığan daşdı. Lakin onu handa menem deyen adam galdıra bilmir. Camaat bu daşın bele e'cazkar ağırlığına, cüssesinin balacalığına göre onu mügeddesleşdirmişdir.

Göyden düşmüş bu daşın üstünde bina tikilmişdir. Bu daşa and içirler (o hacallıdaki Garadaş haggi), onun üstüne mer-meyve, feseli bişirib getirirler.

Hacallı kendi Mehdihanlı kendinin yahınlığında Berde-Yevlah yolunun yahınlığında yerleşir.

²⁰¹ İsrail Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev, (2001), *Azerbaycan Folklor Antologiyası* 5. cilt; *Garabağ Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 217-218.

²⁰² İsrail Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev, (2001), *Azerbaycan Folklor Antologiyası* 5. cilt; *Garabağ Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 205

2.6.25 Gelin Daşı²⁰³

Bir gelin körpesi kucagında Murov dağından keçib atası evine gedirmiş. Birden berk külek kopur. Gelin görür ki, külek uşağı onun elinden alacak. Odur ki, yalvarmağa başlayır:

- Ey göyler, küleyi yavaşıt, bizi hilas ele !

Külek daha da şiddetlenir. Gelin yine de yalvarıb deyir:

- Ey felek, koyma külek balamı elimden alsın, bizi bir-birimizden ayırsın. Bizi bir yerde daş ele.

Gelin uşağı berk-berk bağına basır ve elece de daşa döndür. Bu daş indi "Gelin daşı" adlanır.

2.6.26 Laçın Gayası²⁰⁴

Laçın meşhur ovçu imiş. Onun Ülker adlı bir gıza gözü düşür. Elin adetine göre elçi gönderir.

Gızın atası Şahmar kişi elçilere deyir:

- Eşitmişem ki, sizin oğlan ovçuluğu ile çoh öyünür. Söz düşende : "Atdığım ohdan heç ne yayına bilmez!" deyir. Eger beledirse, goy sübut elesin. Sıldırım gayada yaşayan dağkeçisini ovlayıb mene getirse, gız onunkudur.

Elçiler bu heberi Laçına aparır. Laçın hera sevinir, hem de gemlenir. Seher erken fikirli-fikirli Sıldırım gayaya doğru yollarır. Çatan kimi de dağkeçisini görür. Keçi gayadan gayaya tullandır. Laçın da onun arhasınca düşür, fursat tapıb ohla dağkeçisini yaralayır. Keçini gayanın üstünde tutur, amma sahlaya bilmir. Keçi ile birlikde iki gayanın arasına düşür. Ne geder çalışıb-çabalayırsa da, oradan çıha bilmir, Laçın üç gece gayanın arasında kalır, tamam taketden düşür.

Heber obaya çatır, ancak heç kim ona kömek ede bilmir.

Elin ağsakkalı Elbeyi kişi deyir:

²⁰³ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 162

²⁰⁴ Sednik Paşayev, (1985), *Azərbaycan Halg Efsaneleri* (Bakı : Yazıcı), s. 15-16.

- Gaçın kendden Ülkeri getirin, o gelmese, oğlan ölecek.

Bele de edirlir. Elbeyi kişi deyir:

- Gızım, Ülker! Gayanın başına çih, Laçını ucadan çağır, senin sesini eşiden kimi onun gollarına güvvet, dizlerine taket gelecek.

Ülker gayanın başına çihib ucadan çağırır:

- Laçın hey!..

Ele bil oğlan bu sese bend imiş. Sevgilisinin sesi ona gol-ganad verir. Keçini çiyinine alıb üzüyuharı gayaya dırmaşır. Ülkerin yanına çihir ve onunla gayanın başında goşa dayanır.

2.6.27 Ganlı Gaya²⁰⁵

Polad kendinde Eli adlı bir bey yaşayırımış. Eli beyin gözünün ağı-karası Telli adlı bir kızı varmış. Telli çoh güzel imiş. Eli beyin öz çobanı Hilal bir köntülden min köntüle Telliye aşık olur. Telli özü de könlünü Hilala verir, onu ürekden sevir.

Eli bey bu işden heber tutur. Hilalı kapısından kovur. Hilal çöllere düşür, hündür bir gayanın başında yaşamağa başlayır. Eli bey kızı başka bir oğlana vermek isteyir. Gız bu heberi eşidir. Göz yaşı ahıtmağa başlayır. Gız atasından hebersiz Hilalla görüşür. Ehvalatı ona danışır. Her ikisi el-ele verib, hemin uca gayanın başına kaçırılar. Eli bey işden heber tutan kimi, koşun toplayıb gayanın dibine yahınlaşır. Goşun hemleye keçmemiş Eli bey özükayanın başına bir heberdarlık ohu atır. Oh süzüb çobanın sinesine keçir. Çobanın sinesinden kan ahıb gayanın üstüne tökülür. Çoban ölür. Telli bu haksızlığa dözmür. Gayanın başına çihib, yanıklı bir bayatı çekir:

Ezizim ganlı gaya,

Daşları ganlı gaya.

Elim hına tutmadı,

Yasa bat, ganlı gaya.

Bu sözleri deyib gız özünü kayadan atır.

Ele hemin vahtdan halk o kayanı "Ganlı gaya" adlandırır.

²⁰⁵ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 163.

2.6.28 Gum-Gum Daş²⁰⁶

Laçın rayonunun Açoğlan kendi yaxınlığında, Hekeri çayının Mine-kendden gelen golunun sahilinde böyük bir daş var. Bu daş dağın döşündeki böyük gayadan gopub gelmişdi. İndi de onun gopduğu yer bilinir. Deyirler ki, el dağa köçen zaman gelib o gayanın dibine düşmüşler. Kayınana ile gelin sac asıb çörek bişiren zaman möhkem göy guruldayır. Bu zaman dağdaki böyük daşdan bele bir ses eşidilir:

Gum-gum daş,
Geldim gaş.

Bu zaman möhkem yağış başlayır. O neheng daş ise goparak çaya yuvarlanır. Bir neçe adamı, heyvanı mehv edir. Deyirler, bu daşdan ses gelen zaman bunu ancak gelin eşidir, geline inanmırlar. Ona göre de vahtında geçmadığına göre kend camaatı bu neheng daşdan heyli ziyanlık çekir. Hemin daş indi de "Gum-Gum" daş adlanır.

2.6.29 Çoban ve Daşa Dönen Sürü²⁰⁷

Topbağ kendinde bir çoban yaşayırdı. Hemin çoban goyunları ile birlikde yaylağa köçmeli olur. Yolda bir ziyaretgahın yanında geceleyir. Çoban burada ocak galayır ve öz-özüne deyir:

- Eger bura doğradan da ziyaretgah ise, men yaylagdan gayıdana kimi bu ocak burda yana-yana galsın. Gayıdarken görsem ki, burda ocak goyduğum kimi yanır, yeddi gurban keseceyem.

Seher tezden çoban goyunları gabağına gatıb yoluna davam edir. Aradan heyli müddet keçir, yaylag vahtı sona çatır. Çoban yaylagdan enerken yolunu hemin ziyaretgahın yanından salır. Görür ki, yaylağa çiharken yandırdığı ocak nece yandırmışdısa, ele de yana-yana durur. Bunu gören çoban teeccüb edir. Lakin, verdiyi söze emel etmir. Yoluna davam etmek isteyir. Bu zaman çobanın özü de, sürüsü de daşa dötür.

Hemin yer hal-hazırda da Topbağda durur.

²⁰⁶ Sednik Paşayev, (1985), *Azərbaycan Halq Efsaneleri* (Bakı : Yazıcı), s. 23.

²⁰⁷ Sednik Paşayev, (1985), *age.*, (Bakı : Yazıcı), s. 27.

2.6.30 Gırhgız²⁰⁸

(Kelbecerde)

İstisuyun yanındaki kayalığa indi de Gırh gız deyirler. Revayete göre, Zar şehirinde zalım bir hökmdar var imiş. Bu hökmdar güzel kızları zorla öz heremhanasına aparırmış. Gırh güzel gız heremhanaya getmeyib kaçır. Zalım hökmdar koşun gönderir ki, onları tutub heremhnaya getirsinler. gızlar koşunu görende allaha yalvarıb dua edirler ki, onları daşa döndersin. Allah da onları daşa dönderir.

2.6.31 Ejdaha Gayası²⁰⁹

(Kelbecerde)

Revayete göre, Ejdaha kayasının dalı büyük mağaradır. Gedim zamanlarda bir pehlevan bu mağaraya gedib, bir ejdaha öldürmüşdür. Guya kayadan damla-damla ahan da su deyil, ejdahanın yağıdır.

Gayanın etrafından da guya bir gil tapılır ki, adına padi-zehar deyirler. Gedim insanlardan kim ejdahanın yağından zeharlenirmişse, padi-zehardan yeyib sağalmış. Padi-zehari de pehlevan tökmüşdür ki, herkes ejdahanın yağından zeharlenirse, yeyib yahşı olsun. Bu gaya indi de "Ejdaha Gayası" adlanır.

2.6.32 Darcan Gari²¹⁰

Çoh gedimlerde Göyçenin Ağbulag kendinde Darcan adında goja bir gari varıymış. Günnerin bir günü bu gari itini de yanına alıf dağın döşünnen çalğı gırmağa gedir. Bir şe çalğı gırannan sonra dağın başınnan enif kende teref getmeye başdıyır. Bir az gedennen sonra bahır kı, möhkem yoruluf. Gari şe de dalında oturur ku, bir az dincini alsın. Gari ajıdığınnan torvasını açıf evden götürdüyü üç yumurtanın üçünü de gavağına goyuf yeyir. Yedikce yumurtaların gaviğini itin gavağına atır. Çöreyin galanını da tezedden torvuya goyuf ağzını berk-berk bağlıyır. İt ne geder yalmanırsa,

²⁰⁸ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halq Edebiyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 194.

²⁰⁹ Behlul Abdulla, (2001), *age.*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 199-200.

²¹⁰ Hüseyin İsmayilov, (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 163.

darcan garı ona heş ne vermir. Garı durmah istiyende it ağzını göye tutuf uluyur. Onun ahı gariyi tutur. Darcan garı ayağa duran kimi şelesı de dalında daşa dönür.

2.6.33 Daş Çovan²¹¹

Deyiller ki, Oğuz ellerinin inancına asi olmuş bir çovanın sürüsü ve yanındaki itiynen daşa dönüf. Bu doğurdan da beledi. Göyçe mahalının gızılveŋ ve çamırırı kendderi arasında bir dağın eteyinde çohlu daş heykeller var. Bele revayet eliyiller ki, günnerin birinde yaz tezece girmişdi. Dağlarda gar güneşin te'sirinnen erimeye başlıyırdı. Çovanın könlünnen sürüsünnen birrikde, görüşü gezmek keçirdi. Çovanın oğlu da onnan birrikdeydi. Birden gözlenilmez yaz yağışı başdadı. Yumşalmış garı da eriderek öz suyunda gerg etdi. Sel her terefi bürüdü. Dağlardan iri gayaları goynuna alıf özünnen aparmağa başdadı.

Ahşam düşürdü. Yaza yenice çıhmış goyun sürüsü soyuhdan telef ola bilerdi. Selin ahdığı yerden keçif, kende getmek lazımıydı. Başga yerden yol yohuydu. Çovan üzünü göylere tutarah, Allahdan selin azalmasını, sürünün sağ-salamat çayın o biri üzüne keçirmesini tevegge etdi. Eger sağ-salamat o biri üye keçerse, garşıdaki dağda yerleşen ojahda sürüden bir gurvan kesejeyini bildirdi. Çovanın ağzınnan bu söz çihannan sonra, çoh keşmedi ki, sel yavaş-yavaş sengimeye başdadı. Çovan itkisiz olarah sürüsünü derenin o biri üzüne keçirdi.

Sürüyünnen ojağın yanınnan keçende, başındaki papağı çihardıf elinen saçına sığal çekdi. Ele hemin vaht çovanın oğlu, soruşdu ku, "dede dediyimiz gurvanı kesmirikmi?". Ele bu vaht çovanın gözü papağında gezen bite sataşdı. İki barmağı arasında biti öldürerek "Al bu da sana gurvan" – dedi. Ele hemin vaht yer, göy ele bil lerziye geldi. Çovan, sürü ve it bir göz gırpımında oğlanın gözü garşısında daşa çevrildi. O büyük yaradan, o ulu Tanrı öz sözüne dönük çihannarı belece daşa dönderdi. Oğlan bir şahid kimi bu heveri ağılya-ağılya kende çatdırdı. O yerden kim keçirdise, ayağını sahlıyıp daşlaşmış çovana bahır, onu üreklerinde gınıyıp, dağda yerleşen ojağa nezir goyurdular.

²¹¹ Hüseyin İsmayılov, (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 185.

2.6.34 Gelin Gaya²¹²

Özünün füsunkar tebiî güzelliği ile adı diller ezberi olan gedim Kelbecer diyarında elçatmaz dumannı dağlarını, ucu-bujağı görünmüyen derelerini-tepelerini, gül-çiçek etrinnen mest olan çemennlerini, yamajdarını, galın, sıh meşelerini, guşgonmaz gayalarını görende ister-istemez, bihtiyar bihuş olursan. Ne geder bahırsan, bu gözelliğden doya bilmirsen. Hele onun buz kimi soyuh, durna gözdü, gejeli-gündüzdü şır-şır ahan loğman bulahlarını, onnarın min bir mö'cüzelerini demirem. Burada her bir gözelliğin öz adı, öz ünvanı, öz me'nası var, her bir bulağa, dağa, çemene, gayaya, çaya verilen addar ulu keçmişimizin efsanelere, revayetlere çevrilmiş ne geder tarihi hegigetlerini yaşatmaktadır.

Bu gayaya bahanda adamı heyret bürüyür. Göylere doğru uzanan sal daşdarın sertdiyi, vahimeli ezemeti adamı dehşete getirir. Göresen, bavalarımin bu möhteşem tarihi-tebiî abideni ne seveve "Gelin Gaya" adlandırır? Ahı gelin, gız, gözelliğin. inceliğin, zerifliğin remzidi. Burada ise böyük ve ezemetdi bir gaya dayanmışdı. Gelin inceliği ile gaya sertdiyini bir-birine bağlayan ne olmuşdu? Bu suala yalnız halg yaddaşında esrlerden beri dolaşır bu günümüze geder gelif çatan "gelin gaya" efsanesinde cavaf tapa bilerih.

Deyiller Kelbecer ellerinde bir comerd, igid, heş neden gorhmuyan bir oğlan varıymış. Tay-tuşdarı, el-oba arasında bu oğlanın ne dizini yere getiren, ne de golunu gatldıyan bir adam yohuymuş. Ancah ne olsun? Oğlan ne geder goçah, cesur imişse, bir o geder de kasıvıymış. Kollarının güjünnen onun, bunun gapısında işderneknen anasınnan özünün yavan çörek pulunu güjnen kazanırdı. Oğlan bahdı kı, gapı-gapı gezif işdemekdense, ele bir ağıya nöker olsa daha yahşdı. Allah da ağaların insafını kessin. Oğlan bu fikirnen bir ağanın gapısına geldi, sözünü utana-utana dedi.

Ağa ona rişhendnen dedi:

– Pehlevan, ne iş göre bilersen?

Oğlan dedi:

– Ağa, ne işe buyursan gederem.

Ağa dedi:

²¹² İsmayılov, (2000), age., (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 188-194.

– Çovannih ede bilersenmi?

Oğlan dedi:

– Niye etmirem, ağa? Bes, nöker haggım ne olajah?

Ağa dedi:

– Nöker haggi dağ olmuyajah, deve olmuyajah. Ne olasıdı. Günde bir garın çörek, bir de ilde bir dene toğlu.

Oğlan dedi:

– Ağa, bu lap azdı. Heç olmasa, anamın ve benim gündelik yemek haggımı ver.

Ağa istehzaynan dedi:

– Anan çoh cavandı?

Oğlan dedi:

– Yoh, ağam. İşdemeye halı yohdu.

Ağa dedi:

– Yoh, oğlan, bizimki tutmaz. Anan cavan olsaydı, gelif heyet-bajada işdiyerdi. Sen de mal-garanı otarardın. Men bir adam işdedif iki adamı sahlıya bilmerem. Behtinnen küs. Hayıf kı, anan cavan döyül.

Oğlan ağanın sözünü, eyhamlarını yahşı başa düşdü. Üze vurmadı. Üreyinde dedi ki, yahşı, gurumsah ağa, sağlıh olsun, bu sözüne göre senin payını vaht geler vererem. Onda görersen ki, heş kesin anası haggında pis danışmah olmaz.

Oğlan beyin yanınnan kor-peşman gayıdıf eve geldi. Anası onu dilhor görüf soruşdu:

– Derdin mana, ay oğul, ne oluf. Ağa seni işe götürdümü?

Oğlan dedi:

– Yoh ana, hagg vermek istemir. Özü de o kişi deyilmiş, gurumsağın biriymiş.

İşden bihever ana dedi:

– Başa düşmedim, ay oğul.

Oğlan:

– Deyirem, bele o-adam deyil. Menim kimisini heç adam yerine de goymur.

Ana:

– A bala, var ele şeydi. Adamı yolunnan sapdırır, geyretsiz eliyir. Be,

eşitmemisen atalar deyif ki, gorh gorhmazdan, utan utanmazdan. Onnarda avır, heya, insaf, vıjdan ne gezir? Neynemek olar. Elimizden ne gelir. Dözmeliyik.

Oğlan:

– Ana, düz deyirsen, dözmeliyik. Ancah gerek bu hayıfı onda goymuyam. Allah canıma deymese, fūrset verse, ağanın payını özüm verejem.

Ana:

– Elini haggın eteyinnen üzme, ay oğul. Pis günün ömrü az olar. Her garannıh gejenin bir nurru savahı var. Darıhma. Vaht olar senin de elin çöreye çatar. O cūr namerddere möhtaj galmazsan.

Onnar ana-bala belece söhbet eliye-eliye ümidlerini haggı bağıya-bağıya gejenin bir vahtına geder söhbet etdiler, nehayet, yuhuya getdiler.

Savah açılarda oğlanın başına bir fikir geldi. Oğul onsuz da bele yaramaz ağaların namerddiyi ujunnan buralardan sıtğı sıyrılmışdı. Müveggeti olarak anasını da götürüf bir müddet Göyçüye getmeye, kimese muzdur oluf bir teher dolanmah gerarına geldi.

Bu fikir anasının da üreyinnen oldu.

Onnar savah tezden piyada, dağların arasınnan yollandılar Göyçe terefe. Gün günortadan bir az keçmiş gelif Göyçe mahalına çatdılar. Sorahlaşıf addı-sannı bir ağanın gapısına getdiler.

Ağa onnarı çoh mehrıbannıhnan gebuleledi. Gelişderinin megsedderini öyrenif onnara ürek-direk verdi. Tapşırdı kı, gonahlar uzahdan gelif, ajdılar, yorğundular, tez çay-çörek verilsin. Ağa dedi ki, ne olar kasıf olanda, pehlivan kimi oğlandı. Özü de avırır, ismetdidi. Anası da halal süd emmiş adama ohşuyur.

İlk günnen başdadılar ana-bala bu evde kannan-başnan işdemeye. Gördüler ki, bu evde onların hörmeti günden-güne artır. Onnara nöker gözünen yoh, doğma bir adam gözünen bahırdılar. Oğlan da, anası da ilk günnen zehmet haggı baresinde bir kelme de kesmediler.

Ağa da bu barede heş bir söz demedi. Ancah günner götüşdükje ana da, bala da gördüler ki, onnari burda doğmalarınnan ayırmillar. Allahdan bu ağaya uzun ömür dilediler, ona duaçı oldular.

Get-gede bu eve ele isinişdiler ki, özderinin geriv olduhlarını unutdular. Ağa onnarın eyin-başdarını da tezeledi. Heyirde, şerde, toyda-nişanda onnari seşmedi. Kerez, ne başınızi ağrıdım, ağa elinnen ne hörmet geldise, bu geriv ana-balyaeledi.

Ağa gedir bilen adamıydı. Gördü kü, bu oğlan yeddi adamın işini götür. Hansı işe gedirse yarıdır. Anası da seligeli, temizkar, dili-ağzı özünde, namusdu bir gadındı. Ayahları da sayalı oldu. Hemin il ağanın nahırdaki ineklerinin, sürüdeki goyunnarının yarısınnan çohu ekiz doğdu. Atı-ilhısı, mal-garası daha da artıf çohaldı. Ele bu bir tike çörek üçün veteninnen diderginner ağanın evine yeni bin-bereket getimişdiler.

Oğlan ağanın lap hoşuna gelmişdi. Onun gelvinnen keçirdi ki, yegane, sular sonası kimi güzel, madar balasını ele bu oğlana versin. Ne gız, ne de anası ağanın sözünnen çıha bilmediler. Bu teklifi eşidende ne oğlan, ne de anası gulahlarına inanmadılar. Sevindikderinnen bilmirdiler, ne elesinner. Oğlanın anası ağanın ayahlarına düşdü. Ağa onu galdırır dedi:

– Senin oğlun bu günnen hem de benim oğlumdu. Men ona nöker gözüynen yoh, bir oğul gözüynen bahmışam. İndi de yeznem olsun. Yezne, oğul ne fergi var?

Beleliknen, toy başdandı. Ağa yeddi gün, yeddi geje toy çaldırır öz yegane gızını bu oğlana verdi.

Günner, aylar, iller götüşdü. Bir gün oğlan gayınatasına dedi:

– Ateyi-mehriban, senin benim baremde haggi-sayın çohdu. Men ömür boyu ne geder çalışsam da, senin bu yahşılığının bir parçasının da evezini vere bilmerem. Burda ne geder hoş gün görsem de, ana yurdum için gerifsemişem. Ata ojağını kor goymah olmaz. İcaze versen gedif ana yurdumda uçuf-dağılmış komamızı isiderdim. Biz burada ne geder galsah, ne geder hoş gün keçirsek de, adımız gerivdi. Evvel-ahır öz vetenimize dönmeliyik. Kişi ata yurduna keşik çekmeliydi. Kelbecernen Göyçenin

arasında ne var kı, cemisi bir yal, bir yamac. Ne vaht istesek, bir-birimizin yanındayık, bir-birimize hayanlıh...

Oğlanın bu sözderi ağanın çoh hoşuna geldi. O meslehet gördü kü, evvelce gedif köhne evi tezelesin, emelli-başdı gaydaya salsın. Sonra köşsünner. Ele de etdiler. Kısa müddete oğlan köhne evlerinin yerinde güzel bir imaret ucaltdı. Sonra gelif hörmet-izzetnen köç etdiler. Oğlanın köçü Göyçeden doğma yurduna, Kelbecere yollandı. Bir vaht Kelbecerden bir tike çörek ümidünnen anasının elinnen tutuf bu garrı dağları aşif göyçüye üz tutan oğlan indi Göyçeden Kelbecere böyük var-dövlet, hedsiz-hesabsız servetnen gayıdırdı.

Köhne gohum-gonşu, tanış-biliş yığışif onnarı garşılادılar. Ağsaggallar heyir-dua verdiler. Ojağın heyirri-bereketdi olsun, -dediler. Ancah oğlanın arvadının gözelliği hamıyı hayıl-mayıl elemişdi. Ona göz adınnan yoh, "Göyçe gözeli" – deye müraciet edirdiler. Oğlanın gorhusunnan heş kes ona gözüju bele baha bilmezdi. Çünkü oğlan indi evvelkinnen gat-gat güjdü-güvvetdi olmuşdu. Menem-menem deyen cavannar onu görende tük salırdılar. Oğlan fırsat gezirdi ki, vahtıynan ona "anan cavandımı" – deyen gurumsah ağanın bir behaneynen dersini versin.

Oğlan bu fikrinde iken hele gör bü pezeveng ağa daha hansı fikirrere düşür. O da eşidir ki, paho bir vaht gapısınnan govduğu oğlan, haşan-koşan yiyesi oluf. Kayınatası da Göyçenin addı-sannı filan ağasıdı. Özü de arvadı ele gözeldi ki, hetta ona arvaddarın da tamahı düşür. Hemin günnen ağa başdadı düşünüf-daşınmağa ki, nece etsin ki, bir defe eli o gelinin eline deysin. Hetta bir defe gelin bulağa gederken uzahdan görüf, az gala bihuş olmuşdu. Bu açılıf-bükülesi derd deyildi. Bu niyyeti gurd kimi içini yeyif-dağıdırdı. Oğlannan yaman gorhurdu. Ancah bir vaht anasına dediği eyhamlar yadınnan çıhmışdı. Bilmirdi ki, oğlan o sözün gırası için fırsat ahtarır. Evvel-ahır ağanın payını verejek. Ağa ise bu yannan oğlanın halalca arvadına vurulmuşdu.

Ağa öz-özüne çoh fikirreşdi, çoh götür-goyeledi. Ahırda bu gerara geldi ki, gözdesin, fırsat ahtarsın, örgensin ki, oğlan ne vaht evden çıkıf başga yere gedejek. Onda geje helvetce gedif gelin olan otağa girsin, kefini sürüf, geri gayıtsın. Azgınnışmış, harınnışmış bu gurumsah ne bilirdi ki, namus, haya, avır nedi!...

O, bir gün elaltınnan örgendi ki, oğlan göyçüye üç günnük sefere gedir. Ağanın çiçeyi çırtadı. Birinci geje izdedi, gördü kü, doğrudan da oğlan evde yohdu. Onun evde olmadığını yagın edennen sonra ikinci geje, geje yarısı pusa-pusa gelif gelinin otağının penceresini tafdı. Gördü kü, gelinin üzünün şefegi gün kimi etrafa ışık saçır. Ağa özünü sahlıya bilmiyif pencerenin şüşelerini sındırıp içeri atıldı. Sese gelin diksindi. Eve giren goja gurumsağı gördü. Onu tehminen tanıdı. Çünkü eri bu gurumsah haggında arvadına çoh demişdi. Erinin evvel-ahır onnan gisas alacağını bilirdi. Sese bayahdan gonşu otahda yatmış gaynanası da galhdı. O celd gelin olan otağın gapısını açıp gurumsah ağyü tanıdı. Niyyetini başa düşdü. Ağa ujadan gışgırdı. Gelin özünü itirmedi. Celd ayağa galhıf yanındaki çırağı götürüp ağanın başına çırpıf gapıdan bayıra atıldı. Garannıhda gözünü itiren gurumsah da düşdü gelinin dalınnan. Bu yerrere nabeled, gejenin garannığında namusunu, ismetini bir gurumsağın elinnen götürüp kaçan gelin bilmirdi hara gedir. O bu eclafın eline keçif erinin, atasının adını biavır etmekdense, ölmeyi özüne şeref bilirdi. Kaça-gaça Allahdan bu beladan gurtarmah için nicat istiyirdi.

Gelin kaçır, gurumsah govurdu. Bir heyli kaçannan sonra gelin birden ayahlarının altında bir boşluk hiss etdi. Sen deme, bura divi görünmüyen, bir gayanın başıymış. Gelin gayadan düşdüyünü hiss edende bu beladen ölümnen gurtarajağına ürekden ulu Tanrıya çoh-çoh şükürret etdi. Gayadan düşen kimi ses de çihartmadı. Gurumsağın gözü gızmışdı. O da gelinin arhasınca gayadan uşdu. Bu gayanın hansı gaya olduğunu bilende bağirtısı dağı-daşı, deriyi lerzeye getirdi. Meşedeki guşdar da, heyvannar da, onun bu bağirtısına diksinif velveliyeye düşdüler. Gelin hele havada iken gördü kü, o yere doğru yavaş-yavaş enir. Gurumsah ise gayadan onnan sonra düşdüse, yere lap tez çatıf tike-tike oldu. Gelin bu mö'cüzeden sehirrenmişdi. Nehayet, o yavaş-yavaş gelif gayanın divinnen ahan suya düşdü. O, iti ve gur ahan bu çayda da batmadı. Huşunu itirmiş gelin adamlar onu ahtarif tapana kimi, çayın sahilinde üzügüylü galdı.

Bes, gelinin bu sıldırım gayanın başınnan çaya sağ-salamat enmesine, oradan da sahile sağ-salamat çihmasına ne sevev olmuşdu? Sen deme, gelini bu uçurumnan hilas eliyen onun geyimi oluf. Gelin gayadan düşerken onun bir-birinin üstünnen geydiyi tumannarını külek yuharı galdırıp ve o hemin dehşetdi, vahimeli sıldırım gayadan

aşağıya ahan gur ve derin çaya sağ-salamat enif. Tumannar gelini gayih kimi suya batmahdan da hilas eliyir.

Oğlanın anası geje hay-haray salır. Gejenin garannığında ne etmek olardı? Alatoran olmamış adamlar dörd yana sepeleniller. Ahtarillar, ahtarillar. Nehayet, hemin yerde tike-tike olmuş gurumsah ağanın meyidini, bir az aşağıda çayın sahilinde huşunu itirmiş gelini tapıllar. Handan-hana gelin özüne gelir. Sağ galdığına inanmır. Başına gelenleri olduğu kimi danışır. Hamı ulu Tanrının mö'cüzesi gönünde diz çöküf, baş eyir. Gurumsah yağıyı le'netdiyiller. Onun tike-tike olmuş meyidini de yığmıllar ki, goy gurda-guşa yem olsun.

Bu vaht oğlan da gelif çıhır. Arvadını sağ-salamat sahladığı büyük Tanrıya şüküller ohuyur, üzünü torpağa sürtür. Hamı bu gelinin geyreti önünde baş eyir. O günnen bu gayaya "Gelin Gayası" deyiller.

2.7 Uçurumlarla İlgili Efsaneler

2.7.1 Gız Geyreti²¹³

Bir hanın atlıları neçe para kendi talan-garet eleyib geri gayıdırdılar. Yollarda meclis gurub kefeleye-eleye, bulagların başında dincele-dincele, gaya kölgelerinde yata-yata... Ahırda kefilik onları getirib ele yere çıhardı ki, semti itirdiler, yolu tapmadılar, galın bir meşede fırlana-fırlana galdılar. Atlarını sağa-sola, ireli-geri çapmagdan gançır elediler, heç bir açığı, çıhuş yolu göre bilmediler. Neçe gün burada galdılar, yemekleri gurtardı, iyneye saplanası oldular. Deme, neçe gün yol gelseler de, hemin meşe ile gayıdıb, var-yohunu yığışdırıb atlara yükledikleri kendlilerin hendeğerinde herlenirlermiş. Onların girinç olduklarını guzu otaran bir gız görübmüş.

Gız bu guldurları, soyğunçuları gördüyünü anasına pıçıldadı. Onların elinden anası da yanıglı idi. Keçen il gızın atasını da, dayısını da onlar öldürmüşdüler. Er dağı, gardaş dağı arvadın sinesinde getmemişdi. Gızını neçe lazımdır, başa saldı.

Guldurlar açından ölhaölde, heresi bir semte daraşib pencer ahtaranda böyürden gız peyda oldu, elinde de çatı.

²¹³ Sednik Paşayev, (1976), *Yurdumuzun Efsaneleri* (Bakı : Gençlik), s.14-15.

Guldurların başçısı soruşdu:

— Burda ne gezirsən? Gız dedi:

— Bir şeəle odun aparmağa gelmişəm.

— Ye'ni bura yahın kend var?

Gız cavab verdi ki, yaylağa gelmişik, aran adamıyığ, beş-altı gonşuyug, binemiz de meşenin o terefində, dağın dalındadır, dere de bir kend var.

Soyğunçular sevindiler. El-ayag eleyib gıza bir at yükü odun yığdılar, atın birine yüklədiler, gızı da bir ata mindirib gabağa saldılar ki, beledçilik elesin.

Meşeden çıhandan sonra gız atı terpetdi. Guldurlar da öz köhlenlerini yeyinlətdilər. Sonra gız atı dörtnala sürdü. Onlar ele bindiler ki, bu gız adam deyil, insan donuna girmiş ecinndir, atı gaçırmaq isteyir, guldurlar da atlarını mehmizledilər, başını burahdılar, çapha-çap düşdü. Çapa-çapa gızı oha tutdular. Ona ohmu çatardı, at boğanağa dönmüşdü, gızı az gala onların gözündən itirecekti..

Gız da, atı da birden-bire ele bil geybe çekildi. Guldurlar atlarını daha berk çapdılar ve hamısı da dalba-dal uçguna töküldüler, biri de sağ galmadı. Gız ise uçgunun başında atdan yere hoppanmışdı, kol-kosdan yapışib özünü salamat sahlamışdı.

O vahtdan hemin uçguna «Gız geyreti» deyirler.

2.8. Pınarlarla İlgili Efsaneler

2.8.1 Kırhkız Gölü ve Şahbulak²¹⁴

Gözel yay günlerinin birinde koca bir çoban goyun sürüsünü arandan yaylağa aparırdı. Sürü otlaya-otlaya güllü-çiçekli bir yamaca kalhdı. Goyunlar yaman susamışdı. Çoban yahınlıkda kayaların arasında suyu göz yaşı kimi şəffaf, buz kimi serin olan bir göl tanıyırdı.

Bu göl Kırhkız gölü adlanırdı. Sürü gölden su içmeye yöneldi. Goyunlar sudan doyunca içib, otlağa daraşdılar. Çoban suda el-üzünü yuyanda elinden çomağı göle

²¹⁴ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Haig Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 170.

düştü. O ne keder çalışdısa, çomağı gölden çihara bilmedi.Çoban kor-peşman oradan uzaklaşdı.

Bu ehvalatdan iki il keçmişdi. Bir gün goyunlar dağdan arana enende çoban öz çomağını başka bir çobanın elinde gördü. Yahınlaşıb dedi ki, elindeki çomak benimkidir. Çoban dedi ki, bu çomak heç vaht senin ola bilmez. Men sürünü Şahbulakda sulayıb otlığa ötürdüm. Sonra bulakda el-üzümü yuyanda suyun üzünde bir çomak üzdüyünü gördüm. Özümü tez suya vurub çomağı götürdüm. Çoban dedi senin çomağın hara, Şahbulağı hara. İkinci çoban dedi ki, men bu çomağı Kırhkız gölünde el-üzümü yuyanda göle salmışam.

Bu ehvalat her yere yayıldı. Sonradan melum oldu ki, Kırhkız gölü ile Şahbulağın arasında yeraltı çay olubdur.

2.8.2 Mincivan Bulağı ve Terter Çayı²¹⁵

Bele deyirler ki, dede-babalarımız gedim zamanlardan at belinde deste-deste gezermişler. Ekser hissesi cavanlardan olan bu desteler veteni düşmenlerden koruyar, lazım gelende hemvetenleri üçün heyirli iş tutarmışlar. Bele igidlerimiz harada olmuşlarsa yahşı işleri ile nesiller üçün yadiger bir ad koyarlarmış.

Hele çoh gedim zamanlarda vetenimizin erazisinde min igid cavandan ibaret bir deste çoh meşhur imiş. Hemin cavanların yolu bir vaht Şatırlıdan düşür. İçmeli suyu çoh uzakdan getirirmişler. Min igid cavan kendin kenarında, münasib yer seçib böyük dere kazır. Derenin dibinde bir neçe gur sulu bulak çıhr. Deyirler ki, camaatın hamısı gelib buraya yahın yerde yaşayır. Halk bulağı kazanın adı ile yeri Mincivan, bulağı ise Mincivan bulağı adlandırır. Hemin bulak indi de Mincuan bulağı adı ile kalmaktadır.

Min cavandan ibaret olan igidler sonra başka bir yere getmeli olurlar. Bu zaman da içmeli su onlardan bir keder uzakda olub. Suyu kaldıkları yere getirene keder dadı deyişirmiş, cavanların başçısı bir defe özü suyun ilk defe götürüldüyü yere gelib su içir. Su bu defe ona çoh hoş gelir. Ona göre de bulağın gözünden götürüb içdiyi suyu terter

²¹⁵ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halq Edebiyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 171.

(teze-teze) adlandırır. Sonralar hemin suyu belece terter içermişler. Çayın da adı deyişdirilib Terter adlandırılıb.

2.8.3 Sudur-Budur²¹⁶

Kedim dövrdə Ağbabada Aslannan Şirin adlı bacı-gardaş yaşayırmış. Bir gün düşmənlərin yurdunu talan edir. Vuruşa-vuruşa özlerine yol açan bu gənclər bir dağa penah getirirlər. Onlar iki-üç gün aramsız vuruşmadan sonra berk yorulduklarına görə dağın döşündə dincelməyi kərəra alırlar. Acılıqdan, susuzlukdan dil-dodakları kuruyur. Ne kədər ahtarsalar da, içməli su tapa bilmirlər. Şirin susuzlukdan huşunu itirir. Aslan heyli ahtarandan sonra bir neçə göbelek tapıb bacısına getirir, onu birte-her özünə getkəndə gız deyir:

- Sudur?

Gardaş kalır bele ne desin. Özünü itirdiyindən:

- Budur, deyir (yeni getirdiyim göbelekdir, su deyil).

Birdən ele bir möcüzə baş verir. Oğlanın ayağı altından bulak kaynamağa başlayır. Gız da, oğlan da doyunca sudan içirlər.

O vahtdan bu dağın da, bulağın da adı Sudur-Budur kalır.

2.8.4 Gırh Gız Bulağı²¹⁷

Bir mahalda gırh oba vardı. Bu obaların hamısı özlerine bir toy yeri seçmişdilər. Bu yer dörd şiş dağın arasındakı yastanada idi. Yastananın ortasından bir bulag şaggıldaıyb ahırdı. Bir gıza toy vurulanda gırh obanın gırhı da ora yığışardı. Oğlanlar orda sever, gızlar orda sevilerdilər.

Bir gün gonşu mahalın şahı bu gırh obaya goşun yeritdi. Obaların igidleri, erleri davaya getdilər. Dava uzun çekdi gedenlərin gırhı gayıtmadı. Ahırınıcı toyda o gırh oğlanı seven gızlar başdan-ayağa gara geyinib hemin bulağın başınça yığışdılar. Gırh

²¹⁶ Hüseyn İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 97.

²¹⁷ Sednik Paşayev, (1976), Yurdumuzun Efsaneləri (Bakı : Gençlik), s. 29.

gün, gırh gece yas sahladılar.Sonra her ilin yazında, yine gara geyindiler, ömürlerinin sonuna kimi ilk görüş yerinde göz yaşı ahıtdılar. Onların bayatıları yanıklı sesleri, naleleri, göz yaşları bulağın duru sularına garişdi. Her baharda, bülbüller, ceh-ceh vuranda, güller, çiçekler mehle oynayanda, el dağlara köçende o bulag gırh gızın nakam mehebbetini mahnılarını ohudu.

2.8.5 Neğmeli Bulag²¹⁸

Ata var-dövleti üstünde iki gardaşın giley-güzarı başlanır. Böyük gardaşın tamahı güclü imiş, isteyirmiş ki, mal-mülkün çohu, hem de en yahşısı onun olsun. Her şeyi üç yere bölür, çöp atır, iki pay böyük gardaşa verilirmiş, yine de razı olmurmuş. Onun deyintisi, küçük gardaşdan narazılığı kendi başına götürübmüş. Bu şerikli malın bölünmesine kendin ağsaggalları da garişir, böyük gardaş bu defe de debbeleyir. Ahırda küçük gardaş biabırçılığdan can gurtarmag üçün ata var-dövletinden bir çöp de kötürmeyib kendin ayağına köçür. Özüne yurd salır, ev tikdirir, arvad-uşağını başına yıgıb ekin-biçinle külfetini dolandıрмаğa başlayır. Camaat ise böyük gardaşı kendden göçürür. O, bir meşenin eteyine çekilib özüne bir bina gurur. Atasının ağır-yüngülünü her neyi vardisa, ora daşıyır.

Aradan iller keçir. Böyük gardaşın oğlu, küçük gardaşın da gızı böyüdür. Oğlanın adı Memmed, gızın adı İsmet imiş. Memmed atasının ilhısındaki ham dayları, dayçaları tutub minik öyredirmiş. Heç birinin gulağını yavaşaya salmırmış, heç birinin ağzına gem vermirmiş. Gaçaragda minirmiş, çapırmış. Ürgeler dağdan, yal-yamacdan ıldırım teki ötende garnının altından keçib yine beline galhırmış. Dayçaların gaçarağında eyilib yerden torpag götürürmüş.

İsmet de genirsiz gözel imiş. Bir kendin gözü onda imiş. Göyçekliyinin sedası ellere yayılıbmış.

Bir gün kendde toy başlanır. Zurnanın sesi dağlardan aşır, böyük gardaşın obasına da çatır. Memmed atasından helvet geyinib-gecinir, gaçarağına guşlar da çatmayan keher ürgelerin birini yeherleyir, beline galhır, zurnanın sesini tutub toy

²¹⁸ Paşayev, (1976), age., (Bakı : Gençlik), s. 32-33.

vurulan kende çatır. Özünü o vaht yetirir ki, kendin cavanları atlanmışdı, cergelenmişdi, oynar-kişiner atlarının beline gırğı kimi gonub öz keher-kürenlerini zurnanın havasına havalandırırdı. Kendin güzel-göyçek kızları da boy-boya verib tamaşaya dayanmışdılar.

Birden kend ağsagğalı elini galdırıp endirdi. Çaparın biri elindeki gırmızı yaylığı yellendire-yellendire atını ireli çapdı. O biri çaparlar da öz atlarını mehmizlediler. Çapaçap başlandı. Atını hamıdan dalda seyirden Memmed onları keçdi. İreli oh kimi çıhdı, yaylığı gabagda geden çaparın elinden alıb öz keherinin başını başga semte dönderdi, atını dağlarda, gayalarda guş teki sekdirdi. Kend cavanlarının heresinin atı bir dereye yorulub galdı. Memmed geri dönüb atını zurnaçılarn gabağında sahladı, at zurna havasına oyur-oyur oynagladı, oynadı,

Kend ağsagğalı ireli çıhib heleti oğlana verdi. Gırmızı yaylığı ondan alıb Memmedden soruşdu:

— Adetimiz beledir: cıdırda galıb gelen oğlan kendin en güzel kızını almalıdır. İndi de görüm, bu kızların hansını beyenirsen?

Memmed tanımadığı emisi kızını gösterdi...

Onlar «Neğmeli bulag» başında görüşmeye ve'deleşdiler.

Memmed atını iz obalarına çapdı. Ehvalatı anasına, anası da oğlanın atasına danışdı. Böyük gardaş o kendin en göyçek kızının sorağını eşitmişdi. Bilmişdi ki, gardaşı gızdır. İsmetle görüşmeyi oğluna gadağan etdi. Amma Memmed atasından gizlice atlandı, bulag başına yollandı. Atası tez heber tutdu. Atını gece yollarla çapdı, Memmedi gabagladı. Oğlunu çekib atdan yere saldı, döyüb öldürdü.

İsmet ise neğmeli bulag başında gözleye-gözleye galdı. Gaş garalır, mehebbeti dağlardan aşib gelmir. Gece yarıdan keçir, sevgilisinin ses-sorağını eşitmir, seher açılır, isteklisinin garaltısı görünmür. Bir de ahşam düşür. Gız fikirleşir ki, sevgilisi de belke özge bir bulağın başında onu gözleyir, belke ayrı yerde de neğmeli bulag var? O biri bulağın başına getmek isteyir, amma üreyi goymur, ele bilir o geden kimi Memmed gelib İsmeti burda ahtaracag tapmayacag.

Bulag gemli-gemli ohuyur. Bir meh esir, gızın saçlarını tel-tel uçurur, her telini bir bulag başında bitirir. O tellerin heresi bir söyüd ağacına dönür, Memmedin yolunu gözleyir.

2.8.6 Gırhbulag²¹⁹

Kençe hanı her il yaylağa çihar, Goşgar dağının eteyinde yurd salarmış. Gözünün ağı-garası birce gızı varmış. Han gızı gırh kenizle her gün çemenlikde gezer, güllerin, çiçeklerin içinde dövre vurub oturur, çalıb-çağırır, kefleri kök, damagları çağ halda bineye dönermişler.

Bir gün yine seyre çıhır, her keniz bir gucag dolusu gül-çiçek derir, inge-inge demet tutur, han gızının başına gülden tac hörür, saçlarının cıgasına, yahasına çiçekler düzürler, sonra da onu üzük gaşı kimi araya alıb eyleşirler. Heresi bir neğme ohuyur. Birden dagları, dereleri galın duman bürüyür. Binenin hayanda olduğunu unudurlar, azırlar. O geder çasırlar, ora-bura gaçısırlar ki, han gızını da itirirler. Ses-ünleri dağlarda meleyir, derelere dolub-daşır, yamaçlara yayılır, onların sesine ses veren tapılmır. Neçe gün, neçe gece dağlarda aç-susuz dolanırlar. Ahırda bir gayanın altına yığışib baş-başa verirler, acı göz yaşları ahıdırlar. Göz yaşları ile eriyib yere hopurlar. Hemin vahtdan orada gırhbulag göz verib, gışda donur, yaz gelende çağlayıb ahır, yayda da hemişe namısı bir hesret neğmesi ohuyur.

2.8.7 Yeddi Bulag (Babek Rayonu)²²⁰

Gedim zamanlarda aranda yaşayan camahat yaylağa çiharmış. Onlar yahşı otlaglar tapıb orada mesgen salar, goyun-guzularını sahlayarmışlar. O vahtlar eri davada ölmüş ağır külfetli bir ana da yaylağa köçür. Onun yeddi gızı, bir oğlu varıymış. Ana uşaglarını başına yığıb dolanırmiş.

Bir gün onların yaylagdaki alaçıklarına gefil basgın olunur. Ana da, gızlar da düşmene garşı vuruşur. Gardaş balaca olduğundan yahşı vuruşa bilmir, bacılarından aralı düşür. Gardaşlarını itirmiş gızlar ahıracan merdlikle döyüşürler.

²¹⁹ Sednik Paşayev, (1976), *Yurdumuzun Efsaneleri* (Bakı : Gençlik), s. 10.

²²⁰ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azerbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folklorü* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 80-81.

Düşmenner gızları analarından ayırıp aparmag isteyirler. Ana çoh hay-heşir salır, amma ağır yaralandığından yerinden terpene bilmir. Ananın yarasından tökülen gan göz yaşlarına garişib ahır.

Gızlar düşmene baş eymek istemirler.

Böyük bacı deyir:

- Namusu ite atıblar, it yemeyib. Öleceyik, düşmene eyilmeyeceyik. Bacılarım, merd dayanın, tek gardaşımın, ağsaçlı anamın heyfini alag. Ele eleyin ki, bir-birinizden ayrı düşmeyin.

Gızlar ölenecen düşmenle vuruşur. Namerd düşmen bınnarın yeddisini de yaralı goyub gedir.

Gızdar bir-birine kömek eleyemmirler. "Ana", "gardaş" deye-deye, ah-nale çekib dağı-daşı dile getirirler. Onnar göz yaşı ahıda-ahıda ötürler.

Revayete göre, gızların gem-gubar dolu göz yaşları dumduru bulag suyuna çevrilib ahır. O vahtdan hemin göz yaşları bir-birine garişarag ahıb ananın göz yaşlarına govuşur, haradasa itmiş gardaşlarını ahtarırlar. İndi de yan-yana düzülüb dumduru göz yaşı kimi ahan hemin bulaglar el arasında "Yeddi bulag" adıyla tanınır.

2.8.8 Cincili Bulag (Şerur Rayonu)²²¹

Sedereyin yahınlığında Ejdekom dağı var. Dağın altından bir bulag çıhır, adına Cincili bulag deyirler. Revayete göre, bulag yeddi ilden bir çıhır. Deyirler, bu bulag çoh suluymuş. Ekini, bağ-bağatı onun suyuyla suvarırmışlar. Bir ejdaha gelib suyun gabağını kesir, evezinde günde bir adam gurban isteyir. Gurban vermirler. O vahtdan bulağın suyu kesilir. Ejdaha yeddi il bir terefi üste yatır, yeddi il de o biri terefi üste. Yeddi ilden bir terpenib yerini deyişende su gelir, sonra kesilir.

²²¹ Ferzeliyev, Gasımlı, (1994), age., (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 69.

2.8.9 Soyugbulag²²²

Şekide yazbaşı “Soyugbulag” erazisindeki dağlarda göy gurultusundan bir-iki saat sonra mö'cüze yaranır. Buradaki susuz gayalar yavaş-yavaş nemlenir, az sonra adamların gözleri garşısında geribe bir menzere yaranır. Öz menbeyini yeraltı dağ çaylarının alan fevare ve budaglardan göz yaşı kimi dumduru, şeffaf su ahır. Ele bil bulaglar birce hime, göy gurultusuna bend imiş. Bir az evvel sakit görünen habı yerde bulagların hezin zümzümesi baharı salama gelen guşların ceh-cehine garışır, adam özünü nağıllar aleminde hiss edir. Ahan su da ki, özge alem olur, içmekle lezzetinden doymursan. Habı minvalla yerin altından göy gurultusuyla bir anda gaynayıb kükreyen su gış gelene geder belece ahır. Ele ki, gış düşür “Soyugbulag” da itir. Bir de onun üze çihması galır gelen yazın göy gurultusuna...

Diyiller, “Soyugbulag”ın suyundan göy guruldayan anda kim içse bütün hestelikleri candan çihır. Ona göre ki, habı bulağın suyu yerin altındaki nakam, günahsız ölenlerin göz yaşdarılır.

2.8.10 Gara At Bulağı²²³

Şimşatın ehalisi su sarıdan berk korluk çekirdi. Her yan susuzluktan kovrulub hezele dönmüşdü. Yayın kızmar çağında daha dehşetli olurdu.

Yahındaki dağın düşünden car olan zezem kimi bulağın suyu kesilmişdi. Camaat üçün belaya çevrilen bir gara, neheng ilan kıvrılıb bulağın gözünü tutmuşdu. Şimşatlılar ne tedbir tökdülerse, gara ilanı insafa getire bilmediler. Heyli itki verenden sonra başka çihş yolu ahtardılar.

Su üçün camaat derin-derin kuyular kazıdılar. Kuyulardan suyu evvelce keller çihardı. Keller gece-gündüz işledi, amma adamların teşnesi sönmedi. Keller telef olandan sonra özükle meydana geldi. Özükle de çihardığı bir ovuç su veziyyeti yüngülleşdirmedi. Özükle de sıradan çihdı. Ahırda elac atlara kaldı.

²²²Hikmet Ebdülhelimov, vd. (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 129.

²²³Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı, 2.kitabda 2. kitab,* (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 167.

Kellere ve öküzlere nisbeten zerif heyvan olan atlar kızmar güneş altında ağır işe dözmür, tezlikle üzülüb elden düşür, telef olurdular. Çoh keçmedi minik atları, çapar atları, döyüş atları - en yahşı cins atlar seyrelib yoha çıhdılar. Növbe kulunlara, dayçalara geldi.

Atların içinde hele ana kohusu bununda, ata ezemeti yerişinde olan bir Gara at da vardı. Ağzı cilov, beli yeher gönnemiş Gara atın yerişine, duruşuna, oynaklarına, çaparına hamı heyran idi. Ele bil tebiet Gara atı cıdırda çapmağa, döyüşde düşmen kabağına çıhmağa yaratmışdı.

Nehayet, növbe Gara ata çatdı. Onu kuyudan su çıharmak üçün koşkuya apardılar. Boynuna ağır künde koyub kuyunun başına dolandırdılar. Gara ilan dehşetli gara güne çevrilmişdi. Bir az da bele getse, Şimşatda henirti kalmayacakdı. Gara at gara ilanı gören kimi gözlerinden od çıhdı, yalını oynadıb şahe kalhdı. Ele bir kişnerti kopardı ki, dağ-daş titredi, sonra koşa ayaklarını zerb ile gara ilanın başına vurdu. Başı ezilen ilan öldü.

Bulak yeniden cana geldi. Onun heyat veren seli-suyu her yana car oldu. Hamı ezab-eziyyetden kurtardı. Gara at gara ilanı öldürmekle Şimşat camaatına ağ gün getirdi. O vahtdan beri bu bulak "Gara at bulağı" adlanır.

2.8.11 Peri Bulağı²²⁴

Karabağ elatında maldarlıkla meşğul olan, köçeri heyat keçiren bir kişi ve onun Peri adlı güzel-göyçek bir kızı varmış.

Ağır gün ağır hestelik getirir, elatda tutar koymurmuş. Çoh cavanlar murazı gözünde vahtsız-vedesiz heyata göz yumurmuş. Kesilen kurbanlar, ohunan dualar, verilen nezir-niyazlar ölümün meşum kölgesini kapılardan çekindire bilmirmiş. Periden de bu hestelik yan sovuşmur.

Atası Perini çoh tebibe, çoh loğmana gösterir, kızın derdine elac tapa bilmir. Gız günü-günden saralıb solur. Ata-ana ona kulluk göstermekden yorulub elden düşürler, ancak kızın halına heç tefavüt elemir. Peri ata-anasını elden-dilden saldığı kimi, özü de

²²⁴ Behlul Abdulla, (2001), *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 171-172.

öz canından bezib cana doyor. Ölümü tez arzulayır. Hamını ezabdan kurtarmak isteyir. Ancak ölüm ne arzuya, ne de hede-korhuya bahır, o öz vahtında gelir.

Havalar düzelir, elat yaylağa köçmeye başlayır. Perinin atası da heste kızının arabasını köçden ayırmır. Yaylakda da Perinin veziyyeti deyişmir. Onun ölüme acığı tıttur, özü-öz halına encam çekmeyi kerara alır. Dumanlı-çiskinli günlerin birinde Peri elatdan aralanır. Heyli müddet yol gedir. Gözel menzereli yerlerden keçir, yorulur. Yornuğu çıhandan sonra yeniden yoluna devam edir. Peri çoh gezib, dolandıktan sonra gözel bir guşeye gelib çıtır. Burada her şey Periye hoş gelir, turaclar, keklikler ondan kaçmır. Peri hiss edir ki, aclık onu elden salır. Mecbur olub yabancı bitkilerden yemeye başlayır. Yeni baldırğan, şehlik otu, kuzukulağı ve yemlik yedikce iştahı artır. Hetta su da içmek isteyir. Ha boylanır, su tapmır. Bir az aşağı endikde gözel bir bulağın ahdığını görür. Oldukca şeffaf. Bulağın daşları çağam bağlamışdı. Etrafında gözel çiçekler, baldırğanlar, kanteperler, şehlik otları, yemlikler bu bulağa oldukça gözellik verirdi. Peri bülbülün neğmesine kulak asıb deyir:

Ne fekan edirsən, biçare bülbül!
 Bir gülüm ayrılıb gülşenden ayrı.
 Ağlımı başımdan tekayil etdin,
 Şekayin açılmaz çemenden ayrı.
 Sırr sözün açmağa sirdaşların var,
 Senin ağır elin, gardaşların var,
 Menim üzüm gülmez yar senden ayrı.

Peri bulağa yakınlaşıb şeffaf sudan doyunca içir. Birden-bire özünde yüngüllük hiss edir. Bir neçe müddet Peri bu sudan içir ve etrafındaki bitgilerden yeyir. Artık Peri tam sağalır. Evvelki hestelikden eser-elamet kalmır. Peri bulağın üste yatır.

Bu zaman nurani bir kocanın yolu burdan düşür. Hele uzakdan bulağın başında bir garaltı görür ve yakınlaşır. Evvel gözlerine inanmır. Yakınlaşanda görür ki, bir gız bulağın üste yatıb. Koca gızı yuhudan oyadır ve soruşur ki, gızım, tek-tenha burada ne gezirsən? Peri başına geleni nurani kocaya söyleyir. Koca:

- Gızım, bütün elatın hestelikden, ölüm-itimden heyatı pozulub. Deyib-gülmek yoha çekilib. Kem-keder meydanda at oynadır.

Yuhuda görmüşem ki, bu torpağın gülü-çiçeyi, derman otları, serin bulağın suyu hestelere heyat verir. Heyli vahtdır ki, çöllere, meşelere düşüb hemin yeri ahtarırım. Tez ol, seni heyata kaytaranlan, sene şefa verenleri mene göster.

Peri yediyi derman bitkilerinin adını, içdiyi suyu ona gösterdi. Koca bundan çoh sevindi. Sonra koca soruşur:

- Gızım kimlerdensen?

Peri ata ve anasının adını kocaya söyledi.

- Gızım, men seni düz evinize apararam.

Perini ahtaran ata-anası uzakdan iki karaltının onlara teref geldiyini görürler. Ata-ana gözlerine inanmırlar. Gelen onların gızı Peri idi. Kucaklaşıb öpüşürler. Sevinclerinden yere-göye sığmayan valideynler nurani kocaya döne-döne minnetdarlıklarını bildirirler. Şad-hürrem kızlarını götürüb obalarına kaydırlar. Perinin sağalıb geldiyini eşiden elat camaatı onlara gözaydınlığı verirler. Ele o vahtdan hemin bulağın adı "Peri bulağı" kalır.

2.8.12 Kible Bulağı²²⁵

Göyçede Gızılvang deyilen bir kend var. Bu kend tarihe ustadlar ustası Aşih Alının anadan olduğu yer kimi dahil oluf. Bu kendin gözel yaylaqları, hestiye can veren saf bulahları var. Bele bulahların biri de sarıyal yaylağında üzü gıvliya teref ahan kıvla bulağıydı. Bu bulah özünde çoh mö'cüzeler gizdedif. Deyilene göre on üç esrin sonu, on dört esrin evvellerinde dünya Fatehi Teymurleng öz ordusunun Gafgaza hücum eliyende, gelif Göyçe mahalına çatır. Ermeni serkerdesi yanış Tatos goşunuynan onun garşısına çihir. Teymurlengin goşunu heş bir silah işdetmeden onnarı atdarının ayahları altında ayahlıyif keçir. Bu hadiseden sonra hemin yer basarkeçer addanır. Koşun basarkeçerden bir az aralıda yerreşen Gırhbulah kendinin erazisinde düşerge salır. Burada goşunun içerisine garın yatalağı hesteliyi düşür. Bu hestelikden goşunun heyli

²²⁵ Hüseyin İsmayilov, (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 185-187.

hissesi telef olur. Teymurleng möhkem bedbinniye gapılır. Çünkü Nahçıvanda elince galasını mühasireye alan oğlu Miranşaha kömek lazımıydı. Ona göre orduya tezdiknen Nahçıvana teref hareket etmeyi emr edir. Gelif kıvla deyilen bulağın başına çatıllar. Goşunun gırlıf elden çıhdığını gören Teymurleng bu bulağın başında düşerge salır. Bulağın suyunnan istifade etdikce esgerrerin gözderine işih, dizderine taget gelmeye başdıyr. Gıvla bulağı öz mö'cüzesiyenen böyük bir orduyu mehv olmah tehlikesinnen hilas eliyir. Teymurlengin dünya fatehi olması üçün mühüm rol oynuyur. Fatehin sevincinin heddi-hüdudu olmur. Bulağın başında gurvannar kesdirir. Kendi ise vergi ve töycü vermekden azad edir.

Bu bulah tekce garın yatalağı hesteliyini müallice etmesinnen deyil, hem de başga keyfiyyetderinnen de şöhet gazanmışdı.

Neçe ustad aşıhları deyişme zamanı bağlıyarah, sazını elinnen alan, güzel sesi, avazı olan aşih Alı onu bu bulağın suyunnan içmişdi. Hetta gürbetde olduğu zaman da bu yaddan çıharmamış "düşdü" redifli şe'rinde bu bulağı bele hatırramışdı.

Gelib heyalımdan keçir o çağlar,
Yaz fesli atlanıb gelen gonaglar,
O güller, çiçekler açılan dağlar,
O, kible bulağı yadıma düşdü.

Aşih Alı sevgilisi besti hanımnan aile gurarken yene de bu bulağı yaddan çıharmamış, onunnan birrikde bulağın başına gelerek, onnan da heyir-dua almışdı. Bunnan kendin adamları arasına deb düşmüş, aile gurarken bu bulağın başına gelif, tay-tuşdarınnan yeyif-içif şennenirmişler. Novruz bayramında ise burada tamamilen ayrı alem olarmış. Oğlannar, gızdar deste-deste gelif, bulağın başında sulaşar, mahnı Ohuyar, eylenermişder. Gızdar ise tas gurar, bir-birrerinin taleğine baharmış.

Aşih elesgerin şe'rine te'rifler dediği hecer hanım, da mehz bu bulağın suyunnan içif, yuyunduğuna göre gara gaşdı, gara gözlü dünya gözeline çevrilmişdi.

Bu bulağın bele mö'cüzeleri haggında halg arasında da çoh revayetder dolaşmahdadı.

2.8.13 Kor Bulak²²⁶

Turacla Hecer adlı bir bacı-gardaş vardı. Bunlar hoşbeht yaşayırlarmış. Amma bu hoşbehtlik uzun sürmür.

Bir varlı kişinin oğlu Heceri zorla özüne arvad elemek isteyir. Hecerin oğlanı görmeye gözü yohuymuş. Gecenin birinde gardaş-bacı helvetce kendden çihirlar. Heyli gedenden sonra bir yerde oturub dincelirler. Turacın susuzlukdan boğazı kuruyur. Bir damcı sudan ötrü zar-zar, zarıyr. Bacısı görür bura ele yerdı ki, bir damcı su tapmak mümkün deyil. Helvetce gözünün birini ovub suyunu gardaşının boğazına sıhır. Gardaş udkunub gözünü açır. Bahır ki, bu suyun dadı acıdır. Bacısının üzüne bahanda gözünün birini kan içinde görür. Durub bacısının gözünü yaylığı ile bağlamak isteyir. Bu vaht görür ki, varlı oğlu başının adamları ile gelir. Bunların kaçmağa imkanı olmur. Gız üzün göye tutub yalvarır:

- Allah, bizi bu beladan kurtar.

Kızla oğlan dönüb bulak olur. Atlılar gelib görürler ki, bayak gördükleri adamlar yoha çihib. Onların yerinden bulak ahır. Eyilib su içmek, sonra geriye kayıtmak isteyirler. Ellerini uzadanda su kuruyur. Peşman-peşman geriye dönürler. Susuzlukdan yolda hamısı kırılır. Turacla Hecer de kor bulak olub kalır orada. Sonralar Kor bulağın hendeğerinde adamlar mesken salıb yaşayırlar.

2.8.14 Canavar Bulağı²²⁷

Keşmiş vahtlarda Böreel dağının yamacında bir kişi yaşıyrmış. Bir gün bu kişi gezmeye çihıfmiş. O geze-geze daşdıh, eme hündür bir yere gelif çihir. Nolacah, yayın günü isdi de kişiyi yandırır, susuzduhdan dili-dodağı tepiyir. Ha bir kölgelih yer ahdarır, eme tapa bilmir. Ele daşdarın birinin üstünde oturur. Bir de bele bahır bir canavar ona teref gelir. Eme canavar ona çatmamış ağzını göye tutuf uluyur. Sonra eyahlarıynan yeri eşmeye başdıyr. Bir de kişi bahır ki, canavarın eşdiyi yerden su pokkullamağa başdadı. O sahat canavar sudan doyuncah içif gedir. O gedennen sonra kişi de ireli gelif bu göz

²²⁶ Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 112.

²²⁷ Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 112-113.

yaşı kimi dumduru bulah suyunnan doyunca içif özüne gelir. Ele o vahtdan bu bulağın adı Canavar bulağı kalır.

2.8.15 Seferin Batığı²²⁸

Gara Namazda Abuzer adlı dövletli bir kişi yaşayırmış. Onun oldukça güzel bir gızı varıymış. Ne keder elçi gelse de heç kimi beyenmirmiş. Abuzer kişi ahırda zara gelib kızına deyir:

- İndi ki, bele oldu, daha kora, keçele bahan deyilem, kim rastıma gelse, kaldırıb verecem. Besdi, hereye bir ad koyursan.

Gız heç ne demeyib ağlaya-ağlaya otağına gedir.

Kendde dellek Sefer adlı bir oğlanın gözü bu gızı tutubmuş. Bir gün gız bulakdan su götrdüyü yerde Sefer onu götürüb kaçır.

Abuzer gızı çoh ahtarır, ora-bura soraklaşır, ahırda yetikleşir ki, gızı dellek Sefer kaçırıb. Kişini od götürür, tüstüsü tepesinden çıhır. Adam yollayır ki, hardadısa gızı da, Seferi de tapıb onun yanına getirsınler. Ahtarıb Seferi Ağbulakdan tapırlar. Gız deyir ki, özü kaçıb. O, dedesinin yanına getmek istemir. Onları zorla Abuzerin yanına getirirler. Abuzer kişi ikisini de bir-birine bağladıb tapşırır ki, onları döye-döye kendden çıhartsınlar.

Heyli yol gedenden sonra bir çöllükde berk suzuhurlar. Gız elini göye açıb yalvarır:

- Allah bizi ne imtahana çekirsen çek, ancak susuz öldürme.

Bir-iki addım getmemiş rastlarına bir bulak çıhır. Gız özünü verir bulağa. Doyunca su içir. O, kırağa çekilende Sefer ireliye gelir ki, su içsin. Bulağa çatmamış ayaklarının altı gedir. Sefer ne keder çalışır, çıha bilmir. Gız ona kömeye gelene keder batıb gözden itir. Gız orda heyli ağladıkdan sonra baş alıb diyar-badiyar gedir. Yola düşende bir bayatı deyir:

²²⁸ İsmayılov, Kurbanov, (2003), age., (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 118-119.

Aşık ay günüm burda,
 Gözle, say günüm burda
 Derdden derviş olaram,
 Gelerem, ölüm burda.
 Ele o vahtdan da oraya Seferin batığı deyirler.

2.8.16 Ağ Bulak²²⁹

Kalaçada bir Nadir ağa olur. Onun çohlu varı-dövleti, sürüynen malı, goyunu, züryetden de bir gözel gızı varıymış.

Bir gün bir kasıb kişinin oğlu onun kızına elçi gönderir. Nadir ağa kızını vermek istemediyinden bele bir şert kesir.

- Bereden bizim eve kimi süd arhı çekersen. Arh ne vaht hazır olsa gızı sene vererem.

Nadir kişinin berede sağdırdığı süd anbara tökülmeli, oradan da arhla eve gelib çihmalı idi.

Oğlan ele günü sabahdan işe başlayır. Ağ daşdan süde anbar tikir, sonra da arhı çekir. Tezlikle arh hazır olur. Nadir kişi gelib bahır, meettel kalır. Arnına namerdlik eliyib söztünden kaçır. Eve gelen kimi kızını varlı bir kişinin oğluna verir. Kasıb oğlan bu nakişiliye dözmeyib baş götrüb evden gedir. Nadir ağa onun buralardan uzaklaşmasına çoh sevinir.

Sabahdan başlayırlar mal-karanı sağıb südü anbara tökmeye. Nadir ağa bahır ki, eve süd evezine su gelir. Tez gelir bereye. Görür ki, sağın kurtarıb.

Sabah yene sağın başlayır. Nadir ağa gedib görür ki, südü sağıb anbara tökürler. Amma süd dönüb su olur.

Nadir ağa bir daşın üstünde oturub fikre gedir. Birden görür ki, bir kurbağa anbarın üstüne çihıb: "Allah işini rast getirmesin. Sen ki söze emel elemedin, koy bu süd anbarın ağ bulağa, mensilin de suya dönsün" - dedi ve anbarın içine düşdü. Nadir

²²⁹ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 119-120.

ağa eyilib anbara bahanda ne görse yaşıdır. Anbar suynan dolur, içinde de kurbağaların sayı-hesabı yohdur.

Nadir ağa tutduğu işden peşman olur. O vahtdan Kalaça dağılıb, amma Ağ bulak yerinde durur. Daşları bir az kırılıb tökülüb.

Bizim derdimiz böyükdü. Keçmişimizi sahlaya bilmirik ay bala! Her geden ora bir kırmaş vurur. Orda daşmı kalar?

Bele şeylerin kedrini bilin, Allahınızı tanıyın.

2.8.17 Baldırğanlı²³⁰

Gezmeye, serin su içmeye, tebieti seyre Baldırkanlıya gelin!.. Gül-çiçeyinin etrinden insanı mest eden Baldırğanlı neçe-neçe esrler yola salmış, ancak öz teravetini itirmemiştir. Halk bu füsunkar güzelliği efsanelere çevirmiş, öz yaddaşında koruyakoruya bize getirib çatdırmıştır.

Meryemin uşağı olmurdu. Bala deyende burnunun ucu göyneyirdi.

Bir gün sübh tezden Meryem suyun başına gelir. Saçlarını ağzına alıb, ayaklarını suya koyub Allaha yalvarır:

- Ey perverdiyar, sen mene bir züryet ver, kor olsun, keçel olsun, nefesi olsun.

Günler keçir, aylar ötür. Dokkuz ay, dokkuz gün, dokkuz saat, dokkuz dekike, dokkuz saniye keçir, Meryem yükünü yere koyur. Bir cüt oğlu olur. Birinin adını Hezret, o birinin adını Eli koyurlar. Meryem her gün elini açıb dua eleyir ki, onun da evinden uşak sesi eşidilir, körpe nefesi gelir.

Meryemin uşakları günden-güne pervazlanır. Bir gün Eli day tutub gezende Meryem görür ki, Elinin ayağının biri eyridi. Tez Hezrete de bahır. Hiss edir ki, onun da kolunun biri o birinden gödekdi. Meryem derinden bir ah çekib deyir:

- Allah sene neylemişdim ki, bu şikest bendeleri mene verdin?

²³⁰ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası* 8. cilt; Ağbaba Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 120-121.

Bir-neçe gün keçir. Meryem bir gün uşakları çiharıb kapıda oturur. Özü de içeri girib onlara nese getirmek isteyir. Eşiye çihanda uşakları böyük bir kartalın apardığını görür. Özünü döye-döye neçe dağlar, dereler aşır. Ahır ki, bir düzde kartalın yere konduğunu görür. Meryem sevinir ki, kartal daha uçmaz. Yüyüre-yüyüre gelende kabağına tikanlı bir çöl çıhır. Meryem uşaklardan başka heç ne görmürdü. O, tikanlığı ne teher keçdiyini heç özü de bilmedi. Uşaklara çatana yakın kartal bir de yuharı kalhdı. Bir kederden sonra uşakları yuharıdan yere burahdı. Onların heresi bir dağa çevrildi. Ele bir dağ ki, Meryem neinki onların tepesine, heç ayağına da çıha bilmedi.

Onun derdi yanıklı misralara çevrilib dağlara ses saldı.

Niye Allah, verdin mene bu dağı?

Bu keder göz yaşı, bu keder ağı?

Dünyada çekibmi gören bir insan,

Men çeken ezabı, men gören dağı.

Meryemin daha ireliye getmeye halı kalmamışdı. Sürüne-sürüne bir az da irelileyir. Ciyeri yanır, boğazı kuruyur, zarıyıp yerde kalır.

- Allah, vermirdin, vermiyeydin, niye meni pis güne koydun. Üreyime bu dağı çekdin - deyib gözünden bıldır-bıldır yaş tökür. Dili ile gözünün suyunu çekib boğazını yaşlayır. Allahın ona yazığı gelir. Meryem birden su sesi eşidir. Başını kaldıranda görür ne, iki daşın arasından dupduru su ahır. Birteher özünü suya verir. Doyunca sudan içir. El-üzünü yuyub ayağa durur. Getmek isteyende kulağına ses gelir: Baldırı ganlı, baldırı ganlı.

Meryem eğilib ayağına bahır. Görür ki, tikanlığı keçende ayakları cırık-cırık olub. Baldırı kan içindedi. Meryem geriye dönüb ayaklarını yuyur, ahırncı defe o dağlara bahıb gedir.

O vahtdan da hemin bulak (Hencerliye yakın yerdedi) Baldırkanlı adlanır.

2.8.18 Halhallı Bulak²³¹

Deyirler ki, iki gardaş varıymış. Bunlar çoh mehriban yaşayırlarmış. Bir gün büyük gardaş evlenir. Dünya gözeli bir gız alır. Bunlar bir-birini çoh isteyirler. Günlerin birinde böyük gardaş eve gelende arvadını gardaşı ile kol-boyun görür. Hirsini boğub özünü görmemezliye koyur.

Aradan bir-iki gün keçir. Böyük gardaş arvadına deyir:

- Arvad, dağın dalında, torpağın altında iki küpe kızıl tapmışam. Gedek getirek.

Arvadın ağılı kesir. Erinin yanına düşüb gelir dağın dalındakı bir çöllü-biyabana. Bir yerde kişi dayanıb deyir:

- Bah, bu daşın altındadı. İndi beraber çıhararık.

Bunu deyib iti bir daşı götürüb arvadın boğazını didişdire-didişdire kesir. Kesende arvada günahını da deyir ki, neyin üstünde öldürür. Arvadın korhusundan kanı çoh çıhmır. Bir-iki daşın üstüne hal-hal sıçrayır. Arvad ölenden kişi durub gelmek isteyir. Boğazı kurduğundan tüpürcek gelmir. El-üzün yuyur, dörd yana tökülmüş kanı umak isteyir. Ne keder çalışırrsa kan lekeleri getmir. Bulakdan ses gelir:

- Bala, sen yoluna get. Bu kanı suyndan yumak olmaz. Namusu kanla yuyarlar.

Hemin bulağı ele vahtdan “Halhallı bulak” adlandırırılar.

2.8.19 Ayrınlı Bulak²³²

Kalaçada camaat dinc ömür sürürmüş. Bir gün hencerliler bunlara hücum eleyir. Bu vaht kaçakaç düşür. Hencerliler rastlarına çıhan uşakları öldürür, böyükleri de esir eleyirler.

Selbinaz adında bir gelinin balaca bir uşağı olur. Düşmenler Selbinazın uşağını öldürür, özünü ise esir eliyib aparırılar. Bir diki çıhanda Selbinaz suzudur. Helvetce

²³¹ Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 122.

²³² Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 122-123.

döşünün südünü eline sağıb içir. Süd barmaklarının arasından süzülüb torpağa töklür. O dekike hemin yerden süd renginde bir bulak çıhır. Bu möcüzeni gören Selbinaz deyir:

- İndi men ölsem de rahat ölerem. Bilerem ki, bu nahak isi hamı bilecek. Bu torpağa anaların halal südü, körpelerinin kanı ahıb.

Selbinazın bu sözlerini eşiden düşmenler ele oradaca onu öldürürler. Amma bulağı ne keder örtürlerse, yene de kaynayıb çıhır. Özü de süd renginde olur. “Ayranlı bulak” bah bele yaranıb.

2.8.20 Koşabulak²³³

Revayete göre, iki gardaş varıymış. Onlar Gara Namazda bir varlı kişiye nökerçilik eleyirlermiş. Bir gün ağanın kezebi tutub onları işden kovur.

Her iki gardaş baş alıb memleketden çıhır. Dağ yoluyla bir heyli gedirler. Amma heç yerde bulağa rast gelmirler. Susuzlukdan ciyerleri alışıb yanır. Başlayırlar danışmağa ki, bir-birini vurub kanlarını içsinler. İkisi de elini göye kaldırıb vurmak isteyende daş ellerinden düşür. Daş düşen yerden su çıhır. Onlar sudan doyunca içib, bulağın dörd yanını düzeldib yollarına devam eleyirler.

O vahtdan bu bulaklar yanaşı olduğundan Koşa bulak adlanır. Sonradan burda adamlar mesken salır. Kendin adı da ele Koşa bulak kalır.

2.8.21 Üçbulak²³⁴

Mehemmed, Kazım, Veli adlı üç gardaş çoh kasıblıknan birteher dolanırlarmış. Bir gün tezden camaat bir-birine karışır ki, kendin suyu gelmir. Çaylar, bulaklar kuruyub. Bu gardaşların külteti de bu susuzlukdan çoh eziyyet çekir. Buna dözmeyen gardaşlar bulak ahtarmak üçün kendden çıhırlar.

Onlar bir heyli yol gedirler. Ele olur ki, heç yerde bir damcı su tapa bilmirler. Susuzlukdan boğazları kuruyub yihılırlar. Üç gardaş bir-birinden aralı düşür. Her üçü de yihıldığı yerde torpağı elleri ile eşir ki, belke su çıha.

²³³ İsmayılov, Kurbanov, (2003), *age.*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 123.

²³⁴ Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 123-124.

Mehemmed üzünü Allaha tutub deyir:

- Ya Allah, bir damcı su ola boğazımızı isladak...

Gardaşların üçünün de elini koyduğu yerden su çıkar. Son nefeslerinde doyunca su içib ölürler. Sonralar geyun otaranlar onların ölüsünü dağın dalında, bu suların yanından tapırlar. Suyun dörd terefini düzeldib bulak eleyirler.

O vahtdan da camaat hemin suları üç bulak adlandırır.

2.9 Çay ve Derelerle İlgili Efsaneler

2.9.1 Kür Çayı²³⁵

Koroğlu her yeri gezif. Onun bir hesyeti varıydı, harya getse orda bir iz goyardı. Deylene göre, bu tereflerde de oluf. Çovannar danışer. Deyir, bir defe gelif çihıbbı, bizim bu Sarf dereye. Yaman da yağışdı, çisekli günüymüş. Ele indiki kimi, bir az da artıg. Bular yığler, ocah galamağ isdeyler. Ama ne galayasan. Ağac yoh, kol yoh, tozağacınnan başga bir şey bitmez oralarda. O vahtatan bizimkiler bilmeyllermiş tozağacının yandıgını, höyüş olanda. Koroğlu adamlarna emr eliyif bu tozağacını yığdirer, bir yeke ocah galıyer. Ele onnan sora bizim çovannar da biler ki, tozağacı höyüş olanda da yaner.

Burdan geçer Gürcüstana. Uharı tereflere getmey istiyermiş. Neyce bular keler çater Küre. Adamlarınnan baravar bunun gırağında duruf baheyr. Deyir, bir girem çimim. Eye men bunu üzüf keçdim, onda hamımız keçib gederik, yoh geçemmedim gayıdajeyh. O vaht da çayın suyu çohuydu. Üç-dörd bu yekelihde olardı. Burda çimir. Ama ne geder elyer üzüf keçemmer. Çıher gırağa deyir ki, sen kür, men kür, biz bir yerde yola gedemmerih. O vahtdan çayın adı galer Kür.

2.9.2 Ağnavad (Ah Navad)²³⁶

Ağnavad Karakoyunlu deresinin Güney semtinde yerreşen en derin ve uzun bir deredi. Derenin başında, kurtaracağında Murğuz sıra dağları yerreşir. Karakoyunnu

²³⁵ Arif Acalov, (1988), *Azerbaycan Mifoloji Metinleri* (Bakı : Elm), s. 49.

²³⁶ Hüseyin İsmayılov, Gurban Süleymanov, (2002), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 7. cilt; Garagoyunlu Folkloru*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 74-75.

deresindeki Salah kendinin ehalisi yay ve payız vahtı Murğuz dağlarında meskunlaşmışlardı.

Salah kendinden bu dağa yol derin dereden sıh ve kalın meşelikden keçir. Bu meşelerde vehşi heyvanlar çoh olub. Burada ayı, canavar, çakkal, tülkü, bebir, peleng varydı. Payız vahtı kend adamları mal-karanı bu kalın meşelerin içindeki talalarda yerleşdirirdiler. Buna payız binisi deyirdiler. Payız binelerinde kişiler kadınlara nisbeten az olardı. Çünkü onnar tahıl döymeknen, mehsul toplamahnan meşğul olurdular. Binede yerreşen arvad-uşahlar, nahırçılar heç şeyden korhmurdular. Onnar ele bil ki, vehşi heyvannara isnişmişdiler...

Bir ahşam çağı bineden Navad addı bir gelin kende gelesi olur. Binedekiler ne keder eliyiller ki, vahtsızdı, getme gorhu olar. Navad ise höcetlik edir, deyir ki, çohdandı evdekilere ağartı, yavannıh getmir, kaçarah gedejem, heş ne olmaz.

Hülase, Navad hurcunu çiyinine alıf, serinci de götürüf yola düşür. Meşenin sıh yerinde yolun tam ortasında dayanmış bir iri kıllı ayıya rast gelir. İreliye yol yohuydu. Geriye de kayıda bilmezdi. O yerden bir ağac götürüf ayıya teref atdı. Ayı hirsdenif onun üzerine cumdu. Navad özünü ayının pencesinnen kurtara bilmedi. Ayı onun üz-gözünü cırıf öldürdü, cesedini sürüyüf öz mağarasına teref apardı...

Seher açıldı, bine adamlarından bir neçesi kende gelesi oldular. Onnar yolun ortasında serinci, cırılmış hurcun kalıhlarını görüf kaçarak kend adamlarına heber verdiler...

Kendden bir neçe eli silahlı adamlar hadise yerine geldiler. Ayının izinen ahtarıf Navadın cesedini odun kalağının altınnan tapdılar. Kend adamları onu göz yaşdarınnan defn etdiler.

Bine adamları ise ağhyarken deyirdiler: Ah, Navad, niye söze bahmadın, Ah, Navad, özüne nece kıydın, niye vehşiye yem oldun? Ele o günnen bu dereye Ağnavad deyildi.

2.9.3 Ganih Çayı²³⁷

Şeki-Zagatala bölgesinde büyük bir çay var, dağların arası ile ahır. El arasında “Ganih” adıyla tanınır. Ganih çayı hakkında efsaneler gezib dolaşmaktadır.

Devilene göre, gedim zamanlarda kalın bir meşe var imiş. Meşede tekce bir koma tikilibmiş. Bu komada yohsul Mehemmed kişi, arvadı Fatma, bir de gözünün ağıgarası birce gızı Gülandam yaşayırmış. Gülandam o geder gözel imiş ki, o, seyre çıhanda her şey, hetta tebietin özü ona heyranlıkla tamaşa edermiş. Onun uca boyu, ince beli, kaşan kimi çatma gaşları, ceyran gözlerini hatırladan gara gözleri, ince badamı burnu, balaca ağzı var imiş. Ele bil bu gözelin dodağları, yanagları gızılıgüllerden borc reng alıbmış. Kağız kimi ağappag sinesine bahanda adamın gözleri gamışırmiş. Gece kimi gara saçları gıza hüsusi yaraşığı verirmiş. Bir sözle, Gülandam o geder gözel imiş ki, yeme, içme hetti halına, gül camalına tamaşa ele. Amma meşede ağaclardan, guşlardan, sudan, güneş ve aydan başga bele bir gözelin yaşadığını bilen yoh idi.

Meşeden heyli aralıda bir kend varmış. Hemin kendde varlı tacir yaşayırmış. Onun övladı olmadığı için gardaşı oğlunu övladlığa götürmüşdü. Oğlanın adı Sadıg imiş. Bu oğlan da te’rife layig cavanmış.

Bir gün Sadıg emisinden icaze alıb şikara çihır. Güzarı hemin meşeye düşür. Atdan enib başını burahır, özü payi-piyada düşür dalınca. At onu Mehemmed kişinin komasının yanına aparır. Bu vaht Gülandam gezmekden gayıdırmış. Sadıg Gülandamı görür, o degige üreyine hal düşür. Baş herlenir, az galır ayagları yer tutmasın, yihılsın.

Gülandam gaçıb gonağın gelmesini atasına heber eleyir. Mehemmed kişi sarılığını udmuş adamın kömeyine yetişir. Onu komasına de’vet edir. Kolundan tutub içeri aparır. Kişi gızını sesleyib deyir:

– Gülandam, ordan gonağa dağ otlarından hazırlanmış şerbet getir.

Gızın elindeki gabdan bir-iki gurtum içennen sonra sadıgın üreyi yerine gayıdır. Tohtayır. Ahşam düşmüşdü. Oğlan hara gelib düşdüyünü anlaya bilmir. Ele bilir

²³⁷ Hikmet Ebdüllhelimov, vd. (2000), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 115-121.

nağıllar alemindedi. Bir huri-melek garşısında durub altdan-altdan onu süzür. Sadıg emelli başlı Gülendama vurulur. Üreyinde bu gözel oğlana aşig olur.

Ortaya yemek-içmek getirilende Mehemmed kişi yakınlaşib soruşur:

- Oğlum hardansan?
- Aşağı kenddenem.
- Kimnerdensen?

Sadıg edeble cavab verir.

- Tacir Velinin gardaşı oğluyam.

– Yahşı tanıyiram. Var-döwlet, hörmet-izzet sahibidi. Sizin kendde benim dost-tanışım çohdu. Oğlum, adın nedi?

- Sadıg.

Kişi süfreden bir lavaş götürür, gonağın gabağına goyub deyir:

- Sadıg bala. Çörek çes. Şam edek. Sonra yer irahlasınnar. Geceni gal, seher yola çıharsan. Sübh tezden özüm apırıb kende çatdırram. İndi getmek fikrinde olsan garanlıgda yolu azarsan, gurda-guşa yem olarsan..

Sadıg e'tiraz etmedi. Fikirleşdi ki, çoh yahşı oldu. Evin adamları ile allah gelmesi keser, yahından tanıyar. Gülendamin da nişanlı olub olmadığını öyrenir.

Süfre ortadan yığışdırılır. Mehemmed kişi ile Fatma nene namaz gılmag üçün yan otağa keçirler. Sadıg fūrsetden istifade edib Gülandamnan soruşur:

- Ay gız, demezen, adın nedi?

Gız dinmir. Kulağının dibine geder gıpgırmızı gızarır. Oğlan görür bu çoh garadinmezdi. İsteyir söz atmagla dilini açsın:

– Ye'gin bura gelenlerin hamısı ya benim kimi özünden gedir, ya da atdan yihılır? Sebebi de bir sene bellidi, bir de allaha.

Gülandam yine dillenmir.

Sadıg düşünür ki, susmag razılıg elametidi. Deyesen, o da gızın üreyine yatıb. Ona göre sinisini tamam açıb tökür:

– Ay gız, meleksen, hurisen, yohsa insan balası, bilmirem. Amma men seni gören kimi gelbime od düşdü. Bele gözel ve melahetli gız hele indiye kimi görmemişem.

Gülendam allanmış yanaglarını yaylığının altında gizledib kirimişce otagdan çıhır.

Bu zaman Mehemmed kişi ile Fatma nene otağa gelirler. Ev sahibi:

– Oğlum, - deyir, - indi meni agah et görüm, senin birden-bire huşunu itirmeyinin sebebi neydi? Gün vurmuşdu, yohsa...

Sadıg derdinden ah çekir. Handan-hana özünde cesaret tapıb dillenir:

– Emi, Allahdan gizli deyil, bendesinden niye gizletmeliyem...

Amma sözünü tamamlayammır. Gülendam elinde bir deste gül içeri girir. Sadıg hıggana-hıggana galır.

Er-arvad teeccüble bir-birine bahırlar. Sonra her şeyi başa düşürler. Lakin onlar da daha heç ne demir. Yatmag teklifi ile ayrılırlar.

Seher Sadıg yerinden galhan kimi heyete düşür. Görür ki, Gülendam gül-çiçek derib bağdan gelir. Yanına çatanda Sadıg deyir:

– Sabahın heyir, çöller gözeli!.. Meni yahşı-yahşı dinle. İndi gedirem. Yurduma çatan kimi elçileri bura gönderecem. “Yoh” cavabı alsalar, bil ki, benim üreyimi yaralamış olursan. İndi ne deyirsen?

Gülendam derdiyi güllerin içinden en güzelini seçib oğlanın atının yeherine tahir, başını yerden ayırmadan otağa girir.

Sadıg arif oğlan idi. Her şeyi başa düşür. Gızıl gül mehebbet remzi idi, bu, razılıg elameti idi. Oğlan durmayıb atın terkine tullanır.

Atı heyetde cövlan edir, şahe galhır, gapıdan çıhanda Sadıgın gur sesi dağlarda eks-seda verir:

– Salamat gal, dağlar gızı.

Mehammed kişi ile Fatma nene yuhudan ayılıb Sadığı görmürler. Bahırlar ki, Gülendän başgalaşıb, heyallıdı, gayđılıdı. Gözleri de daim yol çekir. Gocalar anlayırlar ki, gızları gece gonağına berk aşığ olub.

Sadığ eve gelir. Bütün ehvalatı emisine danışır. Yalvarıb-yaharır ki, günü bü gün elçi göndersin. Emisi bu heberden berk gezeblenir. O, Sadığ üçün varlı bir aileden gız tapmışdı, yahınlarda gedib “he”sini almag isteyirdi. Fikirleşi ki, bir az vaht keçer, gardaşı oğlunun da ağlı başına geler. Deyir:

– Yahşı, men yolumu meşeden salıb gızla, ailesiyle tanış olaram. Baharam, sen danışanlar doğru olsa, eline su tökmeye layig bilsen, elçiliyini ederem.

Bir iki gün keçir. Tacir görür ki, Sadığ saralıb elden gedir. Elacsız galıb Mehammed kişinin komasına gedir. Kapıdan seslenir:

– Ay ev yiyesi. Gonah istemirsiz?

Sese Gülandam gelir. Tacir bahır ki, bir ay parçası durub gabağında. Gızı görer, görmez tacirin de ağlı başından çıhır. Dili topug vura-vura soruşur:

– Mehammed kişinin evi buradı?

– He.

– Sen de ye’gin onun gızısan?

– Beli.

– Atan evdedi?

– Yohdu. Keçin içeri. Hayındı harda olsa, geler.

Tacir veli eve keçir. O, düzü-dünyanı gezib dolaşmışdı, amma bele gızla rastlaşmamışdı. İndiyecen ele zenn edirdi ki, cavan ölmüş arvadının yerini tutan olammaz. Sen deme, uzağa getmek, çaylar keçmek, dağlar aşmag lazım gelmirriņ. Ay göyden enib onun evinin yüz addımlığındaki meşede gezib dolanırmış. Kişinin yatmış hissleri püskürüb galhır. Üreyine ef’i ilanlar girir, öz-özüne deyir ki, “bele maral Sadığ kimi uşag-muşağa layig deyil. Esil tacir malıdı. Zer gedrini zerger biler”.

Bir azdan Mehammed kişi gelir. Tacir onunla çoh mehribanlığla salamlaşır, hal-ehval tutub metlebe keçir:

– Bilirsen, kişi. Men Sadığın emisiyem. Bura zorlama gnderilmişem. Gardaşım oğlu gızını görüb teze eşge dşb. Deyir: pulumuz-paramız var, dağın ganmaz adamnarının elinde bir ceyran var. Get, deyer-deymeze al getir. Bir az eylenezem, sonra da evde gulluđđuluđ eyler. Sizi gördüm, gardaşım oğlu da olsa, açıb her şeyi danışmalıyam: Sadığın arvad-uşağı var. Men ele adamam ki, kiminse bedbeht olmasına vicdanım yol vermez.

Gülandam başlayır ağlamağa. Deyir:

– İnanmıram. Ya lb torpağa garişacam, ya da galıb Sadığa gedecem.

Tacir buraya nifag tohumu sepib hır, indi galır Sadığı yoldan eyleyib gızdan ayırmag. Yol boyu götür-goy edir, neynesin? Birden yadına bir şey düşür: Sadığ ona demişdi ki, gız benimle kemle kesmedi. Ele utancagdı ki, bir söz ağzınnan gopara bilmedim. Tacir sanki giymetli mal tapmışdı. Beli, gızın dilinden bir söz hırmaması abır-heya nişanesi deyilmiş... Kişi byk sevinle eve tır. Atdan yere enmemiş başlayır gardaşı oğlunu danlamağa:

– E, sen ne gammaz uşagsan. Meşede dilsiz-ağızsız caggala rast dşrsen, ağlını oğurladıb Mecnuna dnrsen. Ne yahşı ki, meni ora gönderdin. Bil ve agah ol, senin Leylinin dilini uşağlığdan yerli-dıbli kesibler, laldı. Ona göre meşeden kenara hırmır.

Sadığın evvel inanmağı gelmir, sonra yadına salanda ki, gün erzinde Gülandamın dilinnen bir kelme söz gopara bilmedi, emisinin syledikleri ağlına batır.

Tacir veli gısa zamanda Sadığa varlı bir ailenin gızını alır.

Bundan sonra megam ahtarır ki, Gülandamı ele keçirsin.

Bir gün Mehemed kişi arvadına deyir:

– Ay arvad, bu gız terslikden el ekmir. İnanmır ki, bu nanecib Sadığın arvadı var. Goy gedim z gzmle görüm.

O yola düzelir. Sadığgilin kendinde bir dostuna gonag dşr. Ordan–burdan söhbət salır. Ahırda yrenir ki, doğrudan da Tacir velinin gardaşı oğlu evlidir. Korpeşman eve gayıdır. Eşitdiklerini gızına danışır.

Dünya Gülandamın başına daralır. Heyatdan tamam ellerini üzür. Er-arvad fikirleşirler ki, bir halal süd emmiş adam tapıb kızlarını ere versinler, yohsa bu meşede olan-galan ağlını da itirecek. Anası ona yanaşib deyir:

– Gızım, ne vahta kimi “Sadıg” deyib oturacagsan. İndi senin gucağında övld oynadan çağındı.

Gülandam ere getmeyeceyini bildirir. Anası göz yaşlarını leysan kimi ahıdib ondan el çekmir ki, çekmir:

– A gözo yeyim, bu gün, sabah biz ölüb gedeceyik. Sen gız heylağı bu harabalıg, kimsesiz meşede tek-tenha nece dolanacagsan?

Ahır ki, Gülandamı yola getirirler.

– Yahşı siz deyen olsun. Amma bir şertle. Gerek erim yaşlı adam olsun. Ona arvad yoh, gullugçu olmag isteyirem.

Ata yine de Sadıhgilin kendine gelir, derdini bir nahırçı dostuna danışır. Bu nahırçının arvadı çohdan ölmüşdü, bir ayağı gördaydı. Deyir:

– Gem çekme. Kızoo men özüme alaram. Demirsen yaşlı er isteyir. Kendde mennen gocasını tapammazsan. Heç olmasa beş-on gün elime su töken görrem. Ev-eşik çirk-pas içinde itib batır. Pal-paltarım yamag üzü görmür...

Bir neçe günden sonra nahırçı gelib molla nikahı ile Gülandamı aparır.

Bütün kende ses yayılır ki, bes Ehmed kişi gözel bir gız alıb, hetti halına, gül camalına tamaşa elesen doymazsan... Söz-söhbət Sadıgın da gulağına çatır. O, ah çekib deyir:

– Dünyada ancag bir gözel var. O da meşede dilsizdi.

Cavab verirler ki, yoh bu, hegigeten çoh gözeldir. Onun nişanelerini gösterdikce Gülandamın siması durur Sadıgın garşısında. Ele bil ki, ilan çalır. Yatmış mehebbeti yeniden oyanır.

Özünnen asılı olmayarag yolunu nahırçının evinden salır. Çeperden boylanıb teze gelini ahtarır. Birden gözü Gülandama sataşır. Gız ağlaya-ağlaya bayatı deyirdi:

Göyde bulud olaram,

Saralaram, solaram.

Gebrim üste ot biter,
Sağalmaz yine yaram.

Sadığın tepesine gaynar su tökürler. Gülandam lal deyilmiş. Emisi onu aldadıbmış.

Sadığ hencerini çıhardıb üreyine sancmag isteyir. Birden onda intigam hissleri baş galdırır. Atını deli kimi evlerine doğru çapır.

Tacir Veli görmüşdü ki, keleyi baş tutmur, var-dövletini yığışdırıb aradan çıhmışdı.

Sadığ gapıdan içeri girende bahır ki, guş uçub, yuvası galıb. “Of, Gülandam!” - deye bağırın oğlanın heç neye eli çatmır, henceri çıharıb üreyine sancır.

Şer garışanda kendde bir vay-şiven gopur ki, göydeki durnalar ganad sahlayıb göz yaşı ahıdırlar.

Nahırçı eve gelende Gülandama danışır ki, Sadığ adında bir cavan özüne geseyleyib. Sadığ adı gelende Gülandam dik atılır. Sonra o erinden öyrenir ki, hemin cavan tacir velinin gardaşı oğludu...

Deyirler, nahırçının güzel arvadı seher eri mal-garanı aparannan sonra gara paltarda evden çıhib harasa gedir, bir de gaş garalanda gayıdır. Gırh gün erzinde bu dünya gözeline yaraşığından eser-elamet galmır, bel bükülür, arıhlayıb derisi sümüyüne yapışır.

Kendde derd bir idi, olur iki.

Sadığın gırhı günü gebir üste gelenler görürler ki, tepenin aşığısı su ile dolub. Mat-meettel galırlar. Sen deme, Gülandan her seher bura gelirmiş, oturub günbatanadek göz yaşı ahıdırmış. Bu göz yaşlarından emele gelen göl sonra daşıb çaya çevrilir.

Sadığ derdi unudular-unudulmaz kend camaatı nahırçının arvadınnan şübhelenir. Günü-günden saralıb solan, genclik teravetini itiren gızı izleyirler. Onun Sadığın mezarı üste göz yaşı ahıtdını görende teeccüblenirler. Sadığ hara, nahırçının arvadı hara? Burda bir sirr olduğunu anlayırlar.

Bir ağbirçeyi gönderirler ki, gızdan ağlamağının sebebini soruşsun.

Gülendam bele cavab verir:

Yarım torpag altdadı,

Her şeyin gaçıb dadı.

Men susum, kim ağlasın,

Ölüb, Sadıgdı adı.

Gülendam başına gelenleri gariya danışır.

Dağ gözelinein müsibeti gısa zamanda her terefe yayılır. Deyirler, mehebbeti nakam galanlar Gülendamın yanına gelib üreklerini boşaldır, ganlı göz yaşı ahıdırlar. Göz yaşlarının emele gelen balaca çay yazda böyüyüb dereye dolur. Amma sular dereni aşannan sonra bulanlıglaşır. Çünkü hemin göz yaşlarının sahiblerinin üreklerinden gara ganlar ahırdı.

O vahtdan neçe iller keçib. Her defe Ganıh çayının kenarına gelib tamaşa edende kiminse hezin-hezin ağladımı eşidirsən. Deyirler, bu, Gülendamın anasının sesidi.

Balam ganıhda galdı,

Ganıh da ah da galdı.

Gül ekdim, soldurdular,

Göz yaşım arhda galdı.

2.9.4 Deli Çay²³⁸

Züleyhanın güzelliği dünyaya ses salmışdı. Ağıl-da-kamalda misli-bərabəri yohuydu. Bu gözəl gız heddi-bulağa çatmış bir melek idi. Hüsnü, camalı aya, güne meydan ohuyurdu. Veli kişi gızı Züleyhaya bahdikca yere-göye sığmır, bu dünyada yalnız onunla nefes alırdı. Veli konşusu Alıynan uşaklıktan möhkem dostuydu. Həmişe bir dərleşər, bir oturub, bir durardılar. Alının da Ehmed adında bir oğlu vardı. Ehmedle Züleyha bir-birini sevirdi. Özleri de ele fikirleşirdilər ki, ata-anaları onların evlenmelerinə can-başla raşı olarlar.

²³⁸ Hüseyn İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 115.

Bir gün Veli kişi ehvalatdan duyuk düşdü. Hemin günden de Alı kişiden uzak gezmeye başladı. Ahır ki, Ehmedin anası meseleni Züleyhanın anasına eşitdirdi. Gördü ki, yoh, bu hava o havadan deyil. Bunlar çoh yuharıdan gedirler.

Bir gün Ehmed anasına dedi:

- Ana, men Züleyhasız yaşaya bilmerem. Gedin elçiliye.

Anası dedi:

- Bes Züleyha seni isteyirmi?

Ehmed!

- O da meni isteyir. Yekin ki, Veli dayı da razı olar.

Anası içini yeye-yeye erinin yanına geldi. Meseleni açıb dedi. Alı kişi atılıb düşdü. Sevindi ki, bunun da oğlu evlenecek. Bunun da bu gün-sabah neveleri olacak, ne bilim, neler, neler...

Ahşam Veli kişinin kapısı döyüldü. Alı kişi adamları ile içeri keçdi. Gösterilen yerde eyleşdiler. Veli kişi onları kelyana deveteledi.

Alı kişi dedi:

- Veli, evvelce gör neye gelmişik, sözüümüzü deyek, sonra kelyan da çekerik, çörek de yeyerik.

- Ne söz? -deye, Veli kişi heç neden hebersiz kimi teccüble soruşdu.

Alı kişi dedi:

- Veli indiyek kimi dostum idin, indi de seninle kohum olmak isteyirem. Bir "he" de Züleyhayla Ehmedin toyunu başlayak.

Veli kişi çoh fikirleşdi, götür-koyeledi, o yana atdı, bu yana atdı, ahırda keti fikrini bildirdi:

- Sen benim yahın dostumsan. Menden ötrü hemişe ezizsen. Her vaht gel de, get de, apar da, getir de, ancak bu sözü koy bir daşın altına. İkinci defe bu adla kapımı döyüb meni de, özünü de narahat eleme.

Alı kişi adamları ile kor-peşman ayağa durdu, arıklarını berkidib suyu süzülü-süzüle eve kayıtdı.

Ehmed sebirsizlikle bunların yolunu gözleyirdi. oh kemedi ki, elçiler ieri girdiler. Onların üzündeki kefsizlikden başa düşdü ki, gızı vermeyibler. Anası Ehmedı bir bucağa ekib dedi:

- Ehmed, oğlum, Allah pis adamın evini küllü-küfan elesin.Veli yaman deyişib. Bizi he adam da saymadı. Sözüümüzü yere saldı. Biz ikimiz de kasıb adamlarık. Vermeyenden sonra kılınc tutmayacağık ki... Heç fikir-zad eleme, bir yandan bağlayan felek bir yandan da açar.

Ehmed dedi:

- Bes, adını ne koyub vermediler?

- Dediler ki, vermirik vessalam. Başka sözleri olmadı -deyerek gözlerinden bildir-bildir yaş tökdü.

Ehmed bu sözü eşiden günden yatağa düşdü. Hamı Velini danlayırdı ki, Ehmedin cavanlığına yazığın gelsin kızını ver. Azı o öz elinde böyüyüb, ağıllı-kamallı, boylu-buhunlu bir igiddi. Veli bu sözleri ele bil bu kulağıdan alıb, o kulağından verir. Züleyhanın da günü gara keçir. Gözlerinden kan tökür, kan yalayır, he kimin ona yazığı gelmir. Ehmedden ötrü deli-divane olur.

Züleyhanı bu veziyyetde gören Veli gardaşı Hesene ismarıc yollayır ki, gelib gızı aparsın. Belke bundan sonra söz-söhbət kesile.

Heber Züleyhaya da gelib çatır. Ahşamın karanlığı düşen kimi helvetce Alıgilin kapısını döyür.

Kapını aan Alı kişi gözlerine inanmır.

- Heyir ola, bala?! -deye teccüble ondan soruşur.

- Ehmed evdedimi?

- He, odu, hesirin üstünde yatır.

Züleyha gara cecime bürünmüş Ehmede yakınlaşır. Üstünde cimi kaldıranda başından tüstü kalhır. Ehmed derdden bükülüb yumağa dönmüşdü.

Ehmed sevgilisini gören kimi:

- Züleyha, ne yahşı meni yad eledin? -deyerek dikelib yerinde oturdu.

- Ehmed gecdi. Mene yahşı-yahşı kulak as. Dedem ölmüş meni emim oğluna vermek isteyir. Birdi, men sene kovuşmasam özümü öldürecem. Gel bir tedbir tökek.

- Neyleye bilerik, ay Züleyha? Bu dünya bele kurulub. Bizim elimizden ne geler?

- Ehmed, dur ayağa. Gedek çayın kırağına. Bir-izden tutub durak. Heber gönderek ki, bizi bir-birimize çatdırmasaz özümüzü bu kayadan çaya atacağık.

- Bundan bir kar aşmaz, deyecek atırsınız, cehenneme atın. Onun üreyi bize yansa, bele elemezdi - deye, Ehmed derinden ah çekdi.

Züleyha dedi:

- Yoh, men dedemi tanıyram. Razi olar, kelbi yumuşakdı.

Ehmed onsuz da fikirden deli kimi olmuşdu. Züleyha güc-bela Ehmedi de özü ile çayın kırağına getirir. Hebere gelen Veli kişinin üreyi nane yarpağı kimi esim-esim esir.

Varı-yohu bir gız. O da ki, özünü çaya ata... Yoh Veli kişi buna razı ola bilmezdi. Tez-telesik özünü onlara çatdırır. İlan dili çıkarıb yalvarır:

- Size kurban olum, ayak sahlayın. Ayağınızın altında ölüm, amandı, meni yaman güne koymayın. And olsun Ebil-Fezil Abbasa, sizi evlendireceyem.

Heyli yalvar-yahardan sonra her ikisini dile tutub eve getirir. Veli kişinin ele ki daha korhusu kalmır. Başlayır yene öz bildiyini elemeye. Kızını danlaya-danlaya deyir:

- İndi ki, bele oldu, senin ayağını kandalda sahlayacam. Gör benim başıma neler getirdin?! İndi gardaşım gelende verecem aparsınlar, belke benim canım bu azardan bir defelik kurtara. Onu bil ki, iki dünya bir araya gele, seni Ehmede vermiyecem, -deyerek haray koparır.

Söz ağzından çıkar-çihmaz Züleyha geri götürülür.

Züleyha var-gücnü toplayıb özünü çaya yetirir. Veli hay-haray salır, camaatı kömeye çağırana kimi Züleyha özünü çaya atır. Çay dayaz olduğuna göre su onu apara bilmir. Velinin adamları gelib çatır. Züleyha gözlerinin yaşını töküb ağlaya-ağlaya Allahdan imdad dileyir:

- Ya rebb, yalvarıram sene bu çayın suyunu çohalt, koy bir de geri kayıtmayım. Meni bir defelik bu derdden kurtar.

Veli ireli yeriyüib gızı tutmak isteyende, bir tufan kopur, bir sel gelir, daha ne deyim...

Veli kişi özünü döye-döye kalır. Tutduğu işden peşman olur. Beş dekike sonra çay sekitleşir, lal-dinmez olur.

Ehmed deli olub hemin çayın kırağında illerle mesken salır. Heç hara getmeyib burda geceleyir. Buradan keçen tanış adamlar Ehmedden soruşanda ki, bu hansı çaydı? O:

- Deli çay, Deli... Deli... - deyerek özünden çıhib çay boyu kaçarmış.

Sonradan veziyyeti lap harablaşan Ehmed özünü çaya salıb boğur. O vahtdan da bu sakit çay halk arasında "Deli Çay" deye tanınır.

2.10. Göllerle İlgili Efsaneler

2.10.1 Ayğır Gölü²³⁹

Deyirler ki, gırat ele-bele atlardan deyildi. Bir gün Koroğlu eşidir ki, bir gölde su ayğırları yaşayır. Koroğlunun Gıratını dünyaya getiren at da bir vaht bu gölün gırağında otlayırmış. Gölden bir su ayğırı çıhib hemin madyanla cütleşmişdi. Be'de tamamında o madyandan Koroğlunun Gıratı dünyaya gelib.

Bunu eşiden Koroğlu Gıratın hatirine hemin gölün adını Ayğır gölü goyub.

2.10.2 Acınohur²⁴⁰

Bir kendin ne bir ineyi-camışı, ne de bir goyun-keçisi vardı. Amma südden, gatıgdan korlug çekmirdiler, ağartıları bol idi. Çünkü bu kendin üstündeki meşede bir sürü maral yaşayır. Her günorta meşenin eteyine, kendin üstüne enir, sağır yerine yığışırdılar, her gün de bir arvad gedib maralları sağır, sernic-sernic südü tulumlara yığır, marallar meşeliye çekildikden sonra kendden geden kömekçilerle evlere,

²³⁹ Arif Acalov, (1988), *Azerbaycan Mifoloji Metinleri* (Bakı : Elm), s. 49.

²⁴⁰ Sednik Paşayev, (1976), *Yurdumuzun Efsaneleri* (Bakı : Gençlik), s. 7.

komalara getirirdiler. Kime ne geder süd gerek olsa, o geder götürür, bişirir, çalır, nehre çalhayır, evine yağ-yavanlıg düzeldirdi. heç kim tamahlanıb artıg süd aparmırdı. Bu gonşu o gonşunun pahıllıgını çekmirdi. Bu evde o evin geybeti edilmirdi. Burada «menim», «senin» yoh idi. Birinin komasında olan düz-çörekde ele bil hamısının payı vardı, hamısı istese apara bilerdi.

Bu kende bir dul arvad ere geldi. Üreyi eyri idi. Tamahkar idi. Bir damın altında ikice adam, ye'ni bir kişisi, bir de özü ola-ola, her gün on adamlıg süd götürdü. Yediğini yedi, yemediyini çöle, ite-pişiye atdı.

Bir gün bu arvadın da maralları sağmag növbəsi çatdı. O, sernici, tulumları götürüb sağım yerine getdi. Sağıma yığışmış marallar seksendiler, fişgırışdılar, yelinlerinin südünü emceklerinden yere ahıtdılar, nohuru südle doldurub meşeye gaçdılar. Dul arvad bu süd gölünden çaha bilmedi, bogulub öldü. El bu göle «Acınohur» dedi.

2.10.3 Ganlı Göl (Şahbuz Rayonu)²⁴¹

Revayete göre, bir kişi çuhur bir yerde şum edirmiş. Özü de, öküzleri de susayır. Kişi şum ede bilmir. El galdırıb tanrıya yalvarır ki, buradan su çihartsın, evezinde bir gurban keseceg.

Bele de olur. Burdan bir bulag çıhır. Kişi özü, sonra da öküzleri sudan doyunca içirler. Amma kişi ve'dine hilaf çıhır. İkinci il kişi yine oranı şumlayırmış. Birden çuhurdakı su ele gur çağlayır ki, kişi öküzleriyle yere batır. Üstünde de böyük bir göl yaranır. El-oba da adına "Ganlı göl" deyir.

2.10.4 Zeyneb Gölü (Çulfa Rayonu)²⁴²

Bele deyirler ki, Teymurleng Elince galasından çekilib gedenden sonra Altun, galanın müdafiesini kiçik bir desteye tapşırıb, Zeynebi de öz kendleri Berdiye gönderir. Özü başının destesile Azerbaycanın hansı galasınasa kömeye gedir.

²⁴¹ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azerbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 74-75.

²⁴² Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azerbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 73-74.

Altunun Elince galasından getmek heberini alan Teymurleng gayıdıb yeniden galanı mühasireye alır. Ne geder çalışırsa galanı ele keçire bilmir. Nece olursa, Teymurleng Zeynebin Berdi kendinde olduğunu öyrenir. Fırseti elden vermeyib Berdi kendine hücum çekir. Berdini dağıdır, viran goyur. Düşmene garşı kişi kimi vuruşan Zeyneb her terefdən mühasireye salınır. İşi bele gören Zeyneb özünü yahındakı gölün genarına çatdırır. Ağır bir daşı özüne bağlayıb, göle atılır.

Teymurleng boğulub ölen bu merd gızın hünerine, cesaretine heyran galır. Zeynebi diri tuta bilmemesine heyf silenir.

El içerisinde indi de hemin göle "Zeyneb gölü" deyirler.

2.10.5 Göy Göl²⁴³

Şehri-zerrin şeherinin her terefi sıldırım dağlar ve gayalarla ehate olunmuşdu.

Buranı Salsal adlı bir padşah idare edirdi. Onun hökmü yere-göye sığmazdı. Bir gün padşahın gullukçuları gördüler ki, elçi daşının üste üç erib oturub. Gullukçular tez padşaha heber verdiler. Padşah elçilerin otun yanına burahılmasını emr etdi.

Erebler edeb-erkannan baş eyib getirdikleri nameni padşahın gabağına goyurlar. Padşah nameni ohumağı emr edir:

Orada yazılmışdı: - Ey Salsal, gel müselmanlığı kebul et, eger gebul etmesen hazırlaş, senle dava eleyecem.

Bu sözler Salsalı ele götürür ki, az galır hirsinden başı partlasın.

İsteyir ereblerin başını vurdursun. Amma vezir ağıllıydı, goymayıb deyir:

- Gibleyi-alem sağ olsun, elçiye zaval yohdur, bunların ne tegsiri var?

Padşah bu sözden sonra ereblere bir mektub yazıb verir ve yola saldırır.

Erebler bir neçe gündən sonra gelib öz ölkelerine çihirlar ve mektubu helifeye verirler.

Helife meseleni bilenden sonra yol alıb Salsalın ölkesine gelir. Salsal serhedde o geder goşun yığmışdı ki, otun-kuşun sayı varıydı, amma goşunun sayı yohuydu.

Ereb goşunlarını görende Salsalın bir geder rengi kaçır. Heyli fikir edir.

Salsalın Zerengiz adlı gözel-göyçek bir gızı var idi. Onun 17 yaşı yenice tamam

²⁴³ Sednik Paşayev, (1985), *Azərbaycan Halg Efsaneleri* (Bakı : Yazıcı), s. 59-60.

olmuşdu. Remmallığı da çok yahşı bilirdi.

Padşah gızı yanına çağırtdırıp dedi ki, ey benim mehriban gızım, bir reml at, görek bu işin ahın nece olacak?

Gız bir reml atır, amma rengi saralır.

Atası soruşur:

- He, mehriban gızım, de görek rengin niye saraldı?

Zerengiz cavab verir ki, atayi-mehriban, deyesen erebler bize galib gelesidir.

Ele bil Salsalı ıldırım vurur. "Ey çepel, sen de ereblerin sehrine uydun", - deyib gıza bir şille çekir. Gız bihuş olub yıhlır.

Padşah emr edir ki, bu çepelin boynunu vurun.

Vezir gabağa yeriye deyir: şah sağ olsun, helelik elini sahla, koy görek bu işin ahırı nece olur.

Salsal gızı zindana saldırır. Ertesi gün Salsalın goşunu ile ereblerin goşunu gabaklaşır. Gızgın dava başlanır. Salsalın goşunu artık davam getire bilmir. Onlar şehri-zerrine teref çekilirler. Ahırda erebler lap galaya yahnlaşır. Salsal goşunla beraber galaya girib gapını bağlayır.

Bir gün padşah emr edir ki, gızı getirin.

Zerengizi getirirler. Bu defe Salsal üzünü gıza tutub deyir ki, bir reml at, görek iş ne yerededi.

Gız bir reml atdıktan sonra atasına deyir:

- Ata, isteyirsen meni tike-tike doğra yene sözün düzünü deyeceyem. Erebler sene kalib gelecek ve üç güne kimi şeheri alacaklar.

Şah gıza heç ne demeyerek fikre gedir. Sonra başını galdırıp soruşur.

- Ey benim mehriban gızım, bes indi tedbirin nedi?

Zerengiz bir geder fikirleşdikden sonra deyir:

- Ata, sen bilirsen ki, men hem remdar, hem de sehrkaram. İndi emr et, üç güne kimi bir neçe büyük gemi gayırılısın. Bütün lazım olan şeyleri o gemiye yığdır. Men de bir sehr duası ohuyaram, galanın içindeki tilsim gırılar. Orada büyük bir bulak emele geler.

Ele de edir. Bu bulağın suyu yavaş-yavaş galharak şeheri basır. Ele bu vaht gala gapısı erebler terefinden gırılır.

Galaya dahil olan helife ne görse yahşıldı? Görür ki, su yavaş-yavaş galhıb şeheri basır. Salsal ise böyük bir gemide eyleşib, günbatan terefe gedir.

Bir müddetden sonra su çohalıb bir derya emele getirir.

İndi o derya Göy göl adlanır. Bah, Göy göl bu cür emele gelib.

Erebler bu işe çoh teeccüb edirler.

2.10.6 Göygöl (Ordubad Rayonu)²⁴⁴

Revayete göre bir çoban Göy gölün etrafındaki sefalı yaylagda goyun otarırımış. Sürüdeki goyunların goça gelen vahtıymış. Amma çobanın goçu yohuymuş. Odur ki, Allahdan arzu edir ki, ona goç yetirsin, goyunları gısır galmasın. Garşıdan gelen il yaylağa gelende gölün kenarında bir gurban kessin. Bir az geçmir ki, yer, göy titreyir. Göy göl berk telatüme gelir. Gölden bir ağ, bir gara goç çıhıb sürüye garışır. Az geçir, goçlar gayıdıb suya girirler. Çobanın sevinci yere-göye sığmır.

Vaht gelib çatanda sürüdeki goyunların hamısı guzulayır. Heyvanların sayı bire-iki çohalır. İl dolanır, yene yaylag vahtı çatır. Çoban guzuları da analarının yanında serin Göygöl yaylağına getirir.

Beli, bir gün sürü çemenliye yayılıb şirin-şirin otlayırdı. Çoban da hevesle gah sürüye, gah da göy göle tamaşa edirdi. Birden yadına düşdü ki, keçen ilki ve'dine göre gölün kenarında gurban kesmeliidir.

Çoban sürüdeki heyvanlarına gıymadı. Yerden bir heşerat tutub öldürtüb dedi ki, bu da buranın gurbanı. Çoban bunu demişdi ki, yene yer-göy titredi. Göy göl telatüme geldi. Keçen ilki goçlar gölden çıhıdı. Bir göz gırpımında sürünü döşleyib göle tökdü.

Çoban başına döye-döye galdı. Dediğine peşman oldu. İtini yanına salıb gölün gırağına geldi, heç ne görmedi.

Deyilene göre, çobanla iti o geder durub bahdılar ki, şekilleri hemişelik düşüb suda galdı.

²⁴⁴ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azerbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 70-71.

2.10.7 Nohur Gölü²⁴⁵

Diyiller, habı dağların ortasında bi ölke varmış. Ho ölkenin pacçahının oğlu şahzade Nohurun ne gözelliğe, ne igiddikde tayı-beraberi yohuymuş. At çapmagda, oh atmagda, gılinc oynatmagda huna çatan tapılmazmış.

Nohurun şöhreti tez bir zamanda elden-ele, ölkeden-ölkeye yayılır. Uzag-uzag şehirlerden habı dünya gözeline sorağını tutub gelenleri sayıf gurtarmag olmur.

Amma meğrur gız heble bi şert goymuşdu: kim hunun gardaşını yıhsa, o iyide ere gedecek.

Eslinde hu şahzade gızın gardaşı-zadı yohuymuş. Özü oğlan paltarı geyinif yaraglanır, meydana çihif cavannarla vuruşarmış. Uzun hörüklerini debilgenin altında gizletdiyinden, üzünü örtüyünden hunu kimse tanımazmış. İgid gız oğlanların küreyini yere goyarmış, sora öldürmezmiş, habı sözderi diyif öz ölkesine yola salarmış:

“Sennen bacım Nohura er olmaz!”

Hu dağın dalında bir uşaglı-garalı aile köç salmışdı. Hurda bi goçag, cesaretli oğlan yaşayrdı. Uşaglığında şahın nökerrlerine cavab gaytarmışdı, huna göre goca atası, balaca gardaş-bacılarıyla birlikde habı ölkeden dağlara govulmuşdu. Ata-oğul demirçilik edif külfeti çetinlikle dolandırarmış. Gece-gündüz işlemelerine bahmayarag hu ailenin bi garnı ac, bir garnı toh olardı. Demirçi oğlu düzelttikleri ohu, gılincı, galhanı yığıf dağdan enermiş, bazara aparıf satarmış. Şeherde çohlu dostarı varmış. Bu genc heş vaht tay-tuşlarının yanında vügarını pozmazmış. Yenilmez gücü, iti ağı, bacarığı, müşterilerle hoş reftarıyla şehir camaatı arasında büyük şöhret gazanmış.

Koca demirçi yurdu-yuvası üçün darıhmışdı, yaman fikir çekirdi. Demirçi oğlu da istiyirdi ki, şehere dönsünner, atasını hesretden gurtarsın.

Bi gün ölkeye gelen tacirlerin demirçiye işi düşür.

²⁴⁵ Hikmet Ebdülhelimov, vd. (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 125-128.

Demirçioğlu hu mehriban adamnardan gözel Nohurun sorağını alır. Bütün günü eşitdiklerini unudammır. Eli işden soyuyur, iri bir goz ağacının budagları altında yatır. Nurani bir goca onun yuhusuna girib diyir:

– şahzade Nohuru saa buta verirem...

Demirçi oğlu yuhudan gefil oynayır, üç gün, üç gece havalı gezif dolandır. Tacirrer kişiye diymiller ki, oğlunu bize goç, gedif dünyanı gezsın, fikri dağılsın. Çoh götür-goydan sonra atasınnan rüşet alıb yola düşüller. Susuz sehralardan, tufanı denizlerden, yaşıl çemenlerden keçiller, uca dağlardan aşıllar, her ölkede demirçi oğluna bi gözel gösteriller. Diyir:

– Öz butam hunnan geşekdi.

Ahır geri gayıdılar. Bi seher gelib dağlar arasındaki öлкеye çatıllar. Demirçioğlu soraglaşıb dünya gözeli Nohuru tapır, gızın şertini o degige gebul edir.

Meydan hazırlanır. Tamaşaya o geder adam toplaşır ki, iyne atılsaydı, yere düşmezdi. Demirçioğluyla kişi paltarı geymiş şahzade gız üz-üze geliller. Nohur götür ki, hununla döyüşe girişen oğlanın gılıncdan başa silahı yohdu, teeccüblenib soruşur:

– İyid, ne sebebe benim kimi tepeden-dırnağa yaraglanmamısan?

Demirçioğlu özünü sındırmır, vügarla diyir:

– Menim esil yarağım üreyimdedi, mehebbetimdi. Sevgimin garşısında emud, nize, galhan, topuz nağarar?

Söz şahzade Nohurun hoşuna gelir.

– Dilde ustasan, oğlan, sözderin keserlidi. Göster göreğ gılıncında da keser varmı?

Demirçioğlu gızımış ner kimi döyüşe girir, her ikisi meharetle gılınc oynadırlar. Düz yeddi gün, yeddi gece vuruşullar. Heç biri üstün gelemmir. Sekkizinci gün gılıncdan bir şey çıhmadığını görüb elbeyaha güleşe başlayıllar. İlk hemlede demirçioğlu Nohuru yerden götürüb başi üzerine galdırır, yere çırpmag istiyende debilge gızın başınnan düşür. Nohurun gapgara uzun saçları açılır. Demirçioğlunun matı-mutu guruyur, elleri boşalır, ehmallica gızı gaytarıb yere goyur.

Şahzade Nohur elleriyle üzünü gizdedir. Demirçioğlu görür ki, habı gız, yuhuda gördüyü gözeldi ki, var. Bi kötülde min kötüle ona vurulur.

Şahzade Nohur demirçioğlunu başdan-ayağa süztüb diyir:

– Meni bu günedek meğlub eden olmamışdı. Konağımsan, iyid.

Şahzade Nohur demirçioğlunu çadıra aparır, saray nökerlerini çağırıp emr verir:

– Konağa yemek getirin, sora aparıf eynine padşaha layig paltar geyindirin.

Şahzade Nohur demirçioğlunu nökerlere tapşırıp anasının yanına gelir, garşısında diz çöküf diyir:

– İki gözüm, ana! Tacidarım, ana! Neçe iyidle rastlaşdım, goluzor pehlevannarla vuruşdum, şahzadeler gabağında duruş getiremedi. Heble iyid görmedim, ana! Onun güc-güvvetinnen çoh, meğrurluğuna vuruldum. İzin ver, şertime emel eliyim. Atamı da bu işden hali ele, razılığını al.

Anası cavab verir:

– Çalışaram, gözümün işığı.

Hanım pacçahın yanına gelib gızının dediklerini ona çatdırır. Şah oğlanın kimliyini soruşur, demirçinin oğlu olduğunu bildikde gezeblenir:

– Arvad, ağılı itirmisen, nedi?! Bizim demirçiyle ne alış-verişimiz?

Pacçah gızıyla özü danışmag istiyir, onu hüzuruna çağırtdırır.

Şahzade Nohur atasının garşısında baş eyib diyir:

– Buyruğunuzla gelmişem, mehriban ata.

– Menim güzel, ağıllı gızım! Demirçioğluna meğlub oldun, hayındı fikrin nedi?

– Şerti yerine yetirmeliyik, ata.

– Herze-merze danışma, gız! Meyer demirçinin oğlu senin tayındı?!

– O demirçi oğlu neçe-neçe şahzadeden hünerli çıhdı.

Pacçah görür ki, inadkarlığı onun şah-şöhretine helel getirecek. Ona göre de hiyle işletmek gerarına gelir. Üzünün ifadesini deyişib gızına diyir:

– Yahşı, allah heyir versin. Gedin toya hazırlaşın. Pacçah serkerdelerinnen birini yanına çağırıp emr verir ki, gedib demirçi oğlunun başını yatdığı yerde kessin...

Seher şahzade Nohura dehşetli heber çatır. Gız gara geyinib demirçioğlunun cesedi önüne gelir, diz çöküb ağlamağa başdiyir. Ağı diyir:

Nohurun derdi çohdur,
 Üstüne gelen ohdur.
 Demiri paslı galıb,
 İyid demirçi yohdur.

Nohurun gözderinden ahan yaş get-gede çohalır. O geder çohalır ki, horda göl emele gelir. Gözeller-gözeli Nohur öz göz yaşlarında batıb boğulur.

Adamnar habı saf mehebbeti unudammırrar, göz yaşlarıinnan emele gelen gölü "Nohur" adladırırrar.

2.10.8 Garagöl Efsanesi²⁴⁶

Laçının Mingend kendi yaxınlığında bir dağ gölü var. Adına Garagöl deyirler. Bu gölün geribe sirri var. Güneş batandan, ay doğandan sonra Garagölden goşa ganadlı bir ağ at çıhib gölün etrafında otlayır. Bu atı görenler de olub. At beni-adem gören kimi bergden kişner, fini-fini öter, ya gaçıb tez göle girer, ya da uçub uca bir dağa gonar, görünmez olar.

Deyilene göre bu ele Gıratın özüdü. Koroğlu geybe çekilenden sonra o da Çenlibeli terg edib bu gölü ebedi olarak özüne mesken seçib.

2.10.9 Ganlı Göl²⁴⁷

Bir kasıb kişi ekinçilikle dolanırdı. Dağın başındaki gölün yanında ekin yeri vardı.

Kişi üzünü arvadına tutub dedi:

- Arvad, isteyirem oğlumu da özümle iş üstüne aparım. Men mecgelçi olum, oğlum da hodahçı.

Kişi uşağı öz eli ile boyunduruğa mindirir, öz eli ile de yere düşürürdü. Ata buna da çoh sevinirdi: "Kömekdir, hayandır" - deyirdi.

Birden özüklere birinin samıbağı kırıldı. Kişi oturub samıbağı hörmeye başladı. Bir de başını kaldırandı gördü ki, özüklere göle çathaçatdı, uşak da

²⁴⁶ Sednik Paşa Pirsultanlı, (1999), *Halğın Söz Mirvarileri* (Bakı : Azərneşr), s. 31 .

²⁴⁷ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halğ Edebiyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 167-168.

boyundurukdan yapışıklı kalıb. Kişi çatanacan özükle özlerini suya vururlar. Ele bil bu düzde ne öktüz varmış, ne de cüt. Kişinin başına hava gelir, gölle danışır:

Ezizinem, ganlı göl,
 Ganlı derya, ganlı göl:
 Kaytar meni oğlum,
 Olma mennen ganlı, göl!
 O vahtdan bu göl "Ganlı göl" adlanır.

2.10.10 Ganlı Gölün Maralları²⁴⁸

Bir ana maralın bir cüt balası vardı. O, balalarını Ağ gölün sahilinde goyub otlamağa getdi. Çemende heyli otladı. Birden maral yad nefesi duyub diksindi, ovçunu gördü. İnsafsız ovçunun atdığı oh maralın sinesine sancıldı. Maral bir başa ac goyub geldiye balalarına teref gaçdı. O, al gan içinde idi. Balaları heç ne başa düşmeyib al gan içerisinde olan analarını son defe doyunca emdiler. Yaralı maral can vere-vere balalarını süzürdü, yavaş-yavaş göz gapakları endi. Ağ göl maralın ganından gıpgırmızı oldu. O günden gölün adı deyişib "Ganlı göl" oldu.

Deyirler ki, o vahtdan hemin maralın nesli "Ganlı göl" ü unutmur, onun sahiline gelir, çemende otlayır, gölün suyundan içirler.

2.10.11 Göyçe Gölü²⁴⁹

Uzag-uzag keçmişderde şiş dağlarnan ehateye alınmış böyük bir oba varıymış. Derd-keder, gem-güsse bu elin, obanın adamlarınnan çoh-çoh uzağıymış. Onnar ov ovluyar, odun gırif ojah çatarmışdar. Yayda birce hortum ot biçif gışa hazırırh görmezmişder. Ot gışda da gurşağa çıharmış. Şahta-çovğunda bele mal-gara çölde, bajada doyunca otduyuf, tövlüye gayıdarmış.

Palıf-ardıc meşeleri arasında marallar, cüyürer mal-garaya goşuluf otduyar, ahşamlar tövlenin ağzınacan onnarnan baravar geler, heç adamlardan da gorhuf, pesinmezmişder.

²⁴⁸ Sednik Paşayev, (1985), *Azərbaycan Halq Efsaneleri* (Bakı : Yazıçı), s. 57.

²⁴⁹ Hüseyn İsmayılov, (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 143-145.

Obanın gayğıdan, güsseden azad adamları ahşamlar bir yere toflaşar, gejenin yarısına geder nağıllar, efsaneler, bayatılar dünyasına gonag olarmış. Günneri çalíf-ohumahnın keçermiş.

Bu obanın diş göyneden, ürek serinnden, gollara güvvet veren abi-zemzem bir bulağı varıymış. Suyunna yeddi deyrman işdiye bilermiş. Bulahdan su götüren gızdar-gelinner öz sehengini doldurannın sonra onun ağzını möhkem-möhkem bağıyarmış. Ağsaggallar hamıya döne-döne tafşırımışdılar kı, suyun ağzını bağılyın. Yohsa obanı su basa biler.

Bu yerrerde Çiçek addı güzel-göyçek bir gız varıymış. Huri melek misallı bu dağlar gözeline hüsününün te'rifi dilden-dile düşüf, obadan-obaya yayılmış, çohlarının ihtiyarını elinnen almışdı. Yahın-uzah obaların ergen igidderi buraya ahışíf onu görmeye can atar, lakin çiçek onnarın heç birine gözucu da bahmaz, heç kime göntül vermezmiş. Ergenler ona uzagdan bahıf köks ötüermişler.

Heş kim bilmese de, Çiçek sevirmiş. O öz obalarının boylu-buhunnu, geddi-gametdi, ağıllı-kamallı, deligannısı, igidder igidi Çingize köntül verifmiş.

Çingiz heyli vahtıymış kı, uzak sefere çıhibmiş. O günnen sevri-gerarı erşe çekilmiş Çiçeyin gözderi yollarda galıfmiş. Günnerin bir günü, ahşam garannığı obanın üstüne perde çeken vaht çiçek bulahdan su doldurmuş. Bu vaht kiminse sesi eşidilir:

– Çingiz seferden gaydıb... Çingiz seferden gaydıf.

Gefil deyilen bu sözder Çiçeyin gelbinde eks-seda verif dağlara-daşdara ün saldı. Ona ele geldi ki, bu hevere gayalar da, daşdar da, dağlar da, dereler de sevindi, meşeler şaddıhdan bir boy da artdı. Çiçek bilmedi neynesin. İndi onun gözüne heş ne görünmürdü, gulağı heş ne eşitmirdi. Titreyen dodahları yalnız "Çingiz gaydıf", "Çingiz gelif" sözderini pıçılıyrdı.

Çiçek sehengini çiyinine atıf eve yollandı. Bulağın ağzını bağlamak heş yadına da düşmedi. Gur sular baş götürüf getdi. Bir de camaat ayılıf gördü kü, her yer suyun içindedi. Hamı bayra ahışdı. İstediler bulağı tapıf ağzını bağlasınnar. Bahdılar kı, iş-işden keçif. Başdadılar mal-garanı, palaz-paltarı evden çıkarıf dağlara teref çek ilmeye.

Uca dağların goynunda tehlikenin sovuşduğunu yağın edennen sonra obanın ağsaggalı ireli yerişif dedi:

– Bulağın suyunu kim açif burahısa, öz günahını boynuna alsın.

Heş kim dinmirdi. Hamı suçlu-suçlu bir-birinin üzüne bahırdı. Birden Çingiz ireli yerişif ağsaggalın gavağında diz çöküf dedi:

Dolamaç-dolamaç yollardan geleyim,
Garı düşmennere gılinc çalayım,
Darıhdım dileyme çatayım, bavam.
Bu günah mennen töredi, neynim.

Sular ahıf dengiz oldu bavam!
Ahmaz sular çuhura doldu, bavam!
Garğasan, garğıma bavam mana
Çıçeyim günaheledi...
Gezebin gelmesin bavam, ona
Babam, mana.
Bu dengizi görersenmi?
Maralları sulamağa sürersenmi?
Nişannımnan aydan arı olayım,
Garğasan bu suları ahıma bulayım
Garğama, elimnen tut bavam!
Günahımı ört, unut bavam.
Heş kes dinmedi. Ağsaggal, Çingizin golunnan tutuf ayağa galdırdı.

Ele bu vahtdan yeri söküldü. Onlar başdarını galdırıf üzüaşağı bahanda gördüler ki, düz-dünyanı su alıf. Şiş dağların şekli göm-göy sulara çimir. Ağsaggal elini döşüne goyuf dedi:

– Oğlum Çingiz, senin ve nişannının günahını bağışdadım. Sizin saf sevginiz, bu günahınız bize göyce bir dergiz verdi. Bu denizi Göyce dengiz addandırdım. Koy bu yurdumuz da Göyce addansın. Gedin, hoşbeht yaşıyın.

Hamı dağların döşünde gözüne tezeden yurd-yuva, olajah seşdi. Oğuz elleri bu yerderde gözlerine ebedi mesken saldılar. Hamı bu yurda Göyçe, bu dengize Göyçe gölü dedi.

2.10.12 Göyçe Gölü²⁵⁰

Revayete göre indiki Göyçe gölünün yerinde, dağlar koynunda büyük düzenlik ve bu düzenlikde hırdaca daşlı tepelikler ve menzereli bir yer varmış.

Burada maldar tayfalar arasında tez-tez baskınlar ve dalaşmalar olardı. Bu sebebden bir ailenin bir gün cavan bir oğlu dalaşmalarda itkin düşür ve tapılmır. Ailenin itkin düşmüş oğlunun çoh güzel bir bacısı gardaşının hesreti ile evlerinde kemgin halda yaşayrdı. Oğlan ise haradansa bir gün öz vetenine - Göyçeye kayıتماğı ket edir.

Göyçe düzenliyindeki halkın yaşayış kendlerinden birinin ortasında büyük bir yeraltı bulak var idi.

Bu bulağın bir sirri var idi ki, suyu götürenden sonra bulağın daşmak adeti çoh korhulu idi. Ona göre de bu bulağın ağzına kapak hazırlanmışdı. Herkes suyu götürdükdən sonra kapağı möhkem örterdi. Gardaş itin düşmüş gız hemin bulakdan su götüreirken bir uşak kaç-a-kaç gelib onun gardaşının geldiğini heber verir. Çoh sevincek olan gız suyu götürüb, bulağın ağzını örtmeden çıhib gedir. Kuyu ise gece daşib çöle ahmağa başlayır ve gur su hemin mahalı alır ve Göyçe gölünü emele getirir.

2.11. Dağlarla İlgili Efsaneler

2.11.1 Ağ Dağ, Gara Dağ²⁵¹

Göyçe mahalında garşı-garşıya dayanmış iki dağ var. Vedibasars, Zengibasars, Cıgın ellerinin yayda yayladığı bu dağların birine Ağ dağ deyiller, o birine Gara dağ.

Eyyami gedimde Ağ dağda ağ sürüler, Gara dağda gara sürüler otduyarmış. Günnerin birinde Ağ sürüdeki goç hever tutur ku, gara goç ona meydan ohuyur. Odu ku, ismarış gönderir. Deyir ki, filan gün, filan vaht Gara dağnan Ağ dağın arasındaki

²⁵⁰ Behlul Abdulla, (2001), *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 168-169.

²⁵¹ Hüseyin İsmayilov, (2000), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 149.

düzennikde vuruşajıyih. İki goçun başı bir gazanda gaynamaz. Allah ya sana verer, ya mana.

Vaht gelif çatanda her iki goç hemin yerde görüşmeli oldu. Her ikisi bir günortalıh yolu çekilif kelle-kelleye geldiler. Koşdar bir-birini ele vurdular kı, dağlar-daşdar lerziye geldi. Kartallar diksinif buluddarın goynunda dövre vurdu. Dereler uğuldadı, gayalar eks-seda verdi. Öz goşdarının vuruşuna heyret eden çovannar gulahlarını tutdular, heyretten donuf yerrlerinde galdılar. Gözderini açanda gördüler ki, goşdar yohdu harayladılar, ünneçiler. Bir heyli sonra gara goşdan hever geldi ki, men garannih dünyaya düşmüşem. Ağ goçun sedası ise işihli dünyadan geldi. Günner keşdi. Ağ goç kömek eliyif Gara goçu işihli dünyaya çhartdı.

Döl töredi. Gara goşdan törüyen goşdar garannih dünyaynan elleşir, heyir güvveleri vuruf garannih dünyaya salır, Ağ sürünün goşdarı ise onnarı hilas ederdi...

2.11.2 Karaçenli ve Delidağ²⁵²

Varlı bir aile Gözele elçi gelir, onu oğluna isteyir. Kızın atası bundan çoh hoşhal olur, razılık verir.

İşi bele gören Gözel sevdiyi Buta adlı çobana koşulub dağlara kaçır. Varlı oğlan deste bağlayıb, Gözelle Butanı tutmağa gedir. Biri deyir:

- Onnarı tutan kimi çoban Butanı kızın gözünün kabağında kayadan atacam.
- O biri deyir:
- Onu kızın gözünün kabağında bu hencerle iki şakkalayacam.

Onlar heyli yol gedib, oğlanla kıza çatırlar. Bu dem araya ele bir gara çen çökür ki, göz gözü görmür. Onlar cavanları itirirler. Çen çekilende görürler ki, Gözelle Buta bir dağın başında oturub şirin-şirin söhbet edir. Onlara yahınlaşmak isteyende dağ silkelenir, göy şakkıldaıyb dolu tökür. Gözelle Buta kayaların altına girib gizlenirler. Onnarı izleyen desteni ise dolu kırıb telef edir. Ölen ölür, kalan kayıdıb geri kaçır.

²⁵² Behlul Abdulla, (2001), *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 164-165.

"Ne oldu, tapdınız mı?" deyib soruşanlara salamat kalanlar cavab verirler:

- Tapdık, amma Karaçenli tepe, Delidağ onların terefində oldu. Bizi gah çene basdırdılar, gah da doluya döydürdüler.

2.11.3 Ağbaba, Sarıbaba, Hacıhelilbaba, Pirsultan²⁵³

Böyük Göy dağda üç gardaş, bir bacı yaşayırdı. Böyük gardaşın adı Ağbaba, ortancılığın Sarıbaba, kiçiyinki Hacıhelilbaba bacılarının adı pir sultan idi. Onlar çoh mehriban yaşayırdılar. Bir gün onlar bir-birindən ayrılmalı oldular. Odur ki, gardaşlar bir yere yığılıb meslehetleşdiler. Böyük gardaş dedi:

- Men ata yurdumda kalıram. Ata ocağını söndürmək olmaz, siz gede bilersiniz. Amma ele yerde bine berkitmelisiniz ki, ayda, ilde bir-birimizi göre bilek, bacımız nisbeten isti yere getmelidir.

Kiçik gardaşlar Ağbabanın sözünü kebul etdiler. Bacıları da buna razı oldu.

Sarıbaba Karahaça üz tutdu, Hacıhelilbaba ondan bir keder ireliye gedib orada bine kurdu. Pir Sultan Gürcüstana üz çevirdi.

İndi Ağbabada Ağbaba adlı dağ zirvesi, orada Ağbaba ziyareti, Karahaçda, Karovultepe deyilen tepede Sarıbaba, ondan bir keder uzakda Hacıhelilbaba ziyareti, Gürcüstanın Kasımlı kendinde Pir Sultan piri var. Bu pirlər üç gardaş bir bacının adını daşımaqdadır.

2.11.4 Pir Dağı²⁵⁴

Gedim Göyçe mahalında çahırrı kendinin arha terefində uca bir dağ var. Bu dağa halg arasında "Pir dağı" deyiller. Bu dağla bağlı halg arasında bir revayət dolaşmaqdadı.

²⁵³ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 99-100.

²⁵⁴ Hüseyin İsmayilov, (2000), Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 155-157.

Deyilennere göre, bu dağ başdan-binadan mö'cüzelerden dolu olmuştur. Ayrı-ayrı dövrlerde, ayrı-ayrı zamannarda bu dağa gelenler onun büyük mö'cüzelerinin, sirrlerinin şahidi olmuşdular. Emeli saleh adamlar, bu dağın zirvesinde geyıfdan şam yandığının şahidi olmuşlar.

Ağsaggalların meslehetı, meşveretinnen günnerin birinde kömekleşif bu yerde möhteşem bir mesçid tikifler. Bunnan sonra "Pir Dağı"na gurban deyennlerin, ona inanannarın sayı durmadan artıf, çohalıf. Neje deyeller bu mügeddes yer dara düşenlerin namuraddarın bir imdad yerine çevrilir. "Pir Dağı"nın adı her yere yayılır. Yahın-uzah yerrerden ona ziyarete gelenlerin, gurban kesenlerin ardı-arası kesilmir.

Başı belalı Göyçenin defelerle doluf-boşalması "Pir Dağı"na te'sirsiz galmır. Burada tikilmiş mesçid defelernen dağılır, burada mesken salan kavurlar mesçidi dağıtmah için ellerinnen geleni edirdiler. Lakin "Pir Dağı"na gedif-gelenlerin sayı azalmır ki, azalmır.

Yahın keçmişimizde "Pir Dağı"nın eteyinde yaşayan kendderin adamları bir daha bu dağın mö'cüzesinin şahidi oldular. Deyilene göre, garabulah kendinde bir varrı adam özüne ev tikdirirmiş. O, evine her cür daşdardan bezek vurdurarmış. Birden haradasa ağlına gelir ki, gedif "Pir Dağı"ndakı dağılmış mesçidin cilalanmış daşdarından daşıyıf getirsin. Bunu eşidenner kişiye ne geder öyüd-nesihet verir, ne geder delil-delayil getirillerse de dediyinden dönmür. O, bir boyun kal götürüf dağa çılır. Öküzderi daşdardan birine goşur.

Öküzder ne geder dartır, ne geder çekirse, bu daş yerinnen terpenmir ki, terpenmir. Eleçii kesilen varrı ertesi gün iki boyun kel getirir. Onnar da daşı terpede bilmir. Ajığa düşen, dediyinnen dönmüyen bu kafır, bu nasranı üçüncü gün birden-bire beş boyun kel aparır. Camaat da bu tersliyin neyner neticeleneceyini gözdüyir. Halbuki üzü aşığı hemin daşı bir boyun öküznen çoh asannıhnan getirmek olardı.

Nehayet, inadkar ve imansız varrı üçüncü gün bu bir neçe metr uzunnuğunda olan daşa beş boyun kil goşur. On kel güj-belaynan daşı yerinnen terpedir ve üzü aşığı zornan sürüye-syrüye ahşam günbatana yahın kişinin gapısına getirif çıkarır. Hemin daşı birteher divarın üstüne galdırılar.

Tanış-biliş, gohum-gonşu ne geder yalvarırsa, kişi daşı divardan endirmir. Bu daşı getirende çektiyi eziyyeti görse de inadınnan dönür. Hele üstelik bir neçe günnen sonra o biri daşdarı da gedif neyin bahasına olursa-olsun sürüyüf getireceyini deyir.

Geje yatanda varlı yuhusunda görür kü, Ağ emmamelı, ağ çuhalı bir kişi ona yahınnaşdı. İki barmağını onun gözderine uzadıf dedi:

– Kafir, savah o daşı hardan getirifsense, oraya da gaytar. Kaytarmasan gözderini ovuf çıharajam.

Varrı yuhusunda gördüyünü danışır. Onu yine dannamağa başdıyıllar kı, daşı gaytarsın. Varrı gördüyü yuhudan gorhsa da dediyinnen dönür.

Sonrakı iki geje de de gene hemin yuhunu görür. Bu defe yuhuda gayıfıdan gelen goja esebi halda deyir:

– Bu sene sonuncu tafşırıhdı. Daşı savah gaytarmasan gözünün ikisini de ovuf çıharajam.

Bu defe varrı berk gorhur. O, daşı gaytarmağa hazırır. Öz-özüne düşünür kü, üzü aşağı beş boyun kelle güjnen gelen bu daşı ağzı yuharı dağın başına Neje galdırajah?

Ağsaggallar ona meslehet ediller ki, bunnan gorhmasın. Daş öz evvelki yerine lap asan gayıdajah. Buna cemi iki at da bes eder. Buna inanmıyan varrı sına mah üçün iki at getirir. Atları goşan kimi daş yerinnen terpenir. İki at hemin daşı ağzı yuharı "Pir Dağı"nın başına çoh asannıhnan aparır. Bunu gören varrı tutduğı işden peşiman olur.

Adamları bu dağda daha bir mö'cüze de çoh düşündürdü. "Pir Dağı" Gafgaz sıra dağlarının arasındadı. Bu dağa yahın heş bir yerde ne daşdıh, ne de sıldırım gayalıhlar var. "Pir Dağı"nın başında istifade olunmuş bu daşdara benzer daşdar Göyçe erazisindeki heş bir gayalarda tesadüf olunmur. Bu daşdarın haradan gelmesi de hamı üçün bir müemma olarak galmahdadır.

Göyçeliler indi de "Pir Dağı"nu mügeddes bir ojah kimi hatırrayıllar.

2.11.5 Keyti²⁵⁵

Ağaların, beylerin, kendhudaların zülmünnen boğaza yığılan ve ne edejeyini bilmiyen halgın böyük ekseriyyeti çaresizdikden düşdüyü ağır belalare birteher tav getirir, döze bilmiyenler baş götürüf özge vilayetdere gedirdiler. Keytinin ailesi ise çoh böyük müsibetler görseler de doğma vetennen uzahlaşa bilmemişdi.

Bir gün kendhuda Keytinin atasını beyin yanına aparır ve onun çohdan beri vergi vermediyini bildirir. Beyin tafşırıgınnan kendhuda onu möhkem döydürür ve ölümcül veziyyetde gapılarına atdırır. Aldığı zedeler neticesinde goja bir neçe saatdan sonra canını tafşırır. Kohum-gonşu yığışif onu defn eliyir. Bunnan çoh sarsılan Keyti atasının defninden sonra gejelerin birinde hemin kendhudanı öldürür, geje iken anasını, kiçik gardaşı Mehdini ve bajısını götürüf Kelvecerin yahınnığında yaşıyan atasının köhne bir dostunun evine penah aparır. O günnen de on dogguz yaşdı Keytinin gaçahlılı heyatı başdıyır.

Kendhudanın ölümü, Keytinin gaçah düşmesi heveri derhal her yere yayıldı. Az vahtda Keytinin başına Göyçeden, gonşu Zengezur, Garabağ mahalınnan igid oğlanlar yığışmağa başdadı. Çoh keçmedi Keytin başçılılı etdiyi deste halgın düşmenneri üçün tehlikeli bir güvvüye çevrildi.

Namerdin, nahelefin elinnen bir şey gelir: mühennetdik, arhadan zerbe. Kişi kimi üz-üze dayanmah, onnara yaddı. Onnarın tarihde defelernen uğurnan sınahtan çıhartdıhları gesd addı bir silahları var. Merd meydanına onlar yalnız bu silahnan çıha bililler.

Keytinin destesi Göyçenin cenub-gerbine doğru uzanan kiçik Gafgaz sıra dağlarının zirvelerinin birini – "Uca Dağ"ın eteyini özüne mesken seşmişdi. Etraf kendderin adamları tez-tez buraya gelir, onnara edilen zümlerden Keytiye şikayet edirdiler. Keyti de onnarı naümid gaytarmırdı. Destenin sayseçme igidderi tez bir vahtda hemin ganiçenneri öz cezasına çatdırırdı.

²⁵⁵ Hüseyin İsmayilov, (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 157-160.

Deste herden bir, boş vahtdarında "Uca Dağ"ın başına galhırdı. Etraf buradan daha aydın, daha güzel görünürdü. Onnar her terefdən dağlardan ehate olunmuş Göyçe gölünün durduğuna, temizdiyine bahmahdan doymurdular. Yeyir, içir, şennenir, her defe de halgı gara günnerden gurtarmıyınca silahı yere goymayajahlarına and içirdiler. Saza-söze büyük hevesi olan Keyti arabir ucadan, zil sesenen Miskin Abdaldan, Koroğludan ohuyardı. Onun sesi gartalların gıy vuran sesine garişardı.

Bir payız günü, bele asude vahtdarının birinde Keyti üzünü yoldaşlarına tutuf dedi:

–Uşaglar, bu dağlarda aramsız sürünen dumanı, çeni, o ağ gayanı görürsünüz mü?.. Meni gınamayın, Koroğlunun oylağı mene ele gelir ki, ele buralar oluf.

– Demeli biz Koroğlu neslindenik – deye Mehdi söhbete goşuldu.

Başga biri zarafatnan:

– Bes, onda, keçel hemzemiz kimdi?

– Kim olacag, Sefigulu – deye bir diliyiyerek dillendi. Sefigulu gözdemediği bu zarafatdan berk sarsıldı. Sonra gözünü ele alıf, hele de gülmekden uğunuf geden yoldaşlarına üz tutuf dedi:

– Keyti gağama canım gurban. Onun yolunda her vaht ölüme getmeye hazırım!

– Sefigulu, adam dost, yoldaş zarafatınnan incimez. Uşaglar ahırını harafladınız. Her kes göz yerine getsin. Men bu geje burada galajam. Havalar soyuhdu. Sefigulu mana soyuhdan gorunmağa bir şey getisin. O, bunu Sefigulunun gelbini almah üçün dedi.

Sefigulu gulahlarına inanmadı, çohdan beri gözlediği megam yetişmişdi. Onun dahilinde heyecan ve gorhudolu bir duyğu gezişirdi. Keytini öldüre bilseydi, onu büyük mükafat gözdüydü... Katilliyeye göre, şerefsizdiye göre!!!

O, "Ucadağ"ın başına, Keytinin yanına vahtınnan tez gayıtdı. Bu zaman güneş Uca Dağların arhasında gizdenmekde idi. Getirdiyi bürüncekle arasında Maral derisi de var idi. Keyti galın geyinennen sonra paltarrarının üstünnen hemin maral derisine

bürünmeliydi. Bu "heyirhah"lığına göre o, Sefiguluya teşekkür edif onu geriye yola saldı. Bu şerefsiz gatil celd gözünü dün en növbede oluf, bu gün dincelen Mehdiye çatdırdı. And-aman eliyif onu inandırdı ki, "Ucadağ"ın başında indice bir maral dolaşdığını bu gözderiyen görüf. Mehdinin ayahlarinnan ele bil daş asılmışdı. O, güjnen ayağa galhdı. Tüfengini çiyne aşırif dağ yuharı galhmağa başdadı. Yolda yoldaşdarinnan biriynen rastdaşdı. Meseleni bilif o da Mehdiye goşuldu. Sefigulunun bunnan heveri yohuydu. O, komada oturuf güllenin ne vaht açılacağını büyük heyecannan gözdüyüdü.

Ölüm Keytini hahlamışdı. Mehdi maral derisine bürünmüş gardaş Keytini tanımadı. Onu maral bilif barmağı ile tetiyi çekdi.

Gülle sesiynen dağlara eks-seda veren bir inilti de gofdu. İkinci güllenin sesi yeri-göyü titretti. Özünnün gardaş gatili olduğunu bilen Mehdi yanındaki yoldaşına "O satgını tutun!" - dedi ve ikinci gülleynen göz-gözünnen gardaşının gisasını aldı!!!

Katil Keytinin "kaşga" addı atını minif aradan çıhmah, muştuluğa kaçmah isterken tutuluf gıyma-gıyma doğrandı.

Bu gara hever bütün etrafı yerinnen oynatdı. El "Ucadağ"ın başına ahışdı. Yerin iniltisi, sızılıtsı göylere direndi... Neçe-neçe teze ağlar yarandı.

Bacısı:

Ağlayan başdan ağlar

Kiprikden, gaşdan ağlar.

Kardaşı ölen bajı

Durar, o başdan ağlar!

Anası:

Analar yanar ağlar,

Andıgca oynar ağlar.

Döner ağ göyerçine

Yollara gonar ağlar.

El:

Bu dağlar, ulu dağlar,

Çeşmeli, sulu dağlar.
Burda bir cavan ölüf,
Göy kişner, bulud ağlar!

– Deyif feryad gopardı. Bir alçağın fitnesiyle bu dünyadan nakam köçen bu iki növcavanı "Ucadağ"ın başında defn etdiler. Bu iki gehreman bu zirveye ebedi bir şöhet getirdi.

O vahtdan halg bu dağa "Keyti" dağı dedi. O günnen Keyti dağı mügeddesdeşif, elin ziyaretgahına çevrildi. O vahtdan çetine, dara düşenner üçün, bütün Göyçe üçün "Keyti" ojağa, mügeddes bir ziyaretgaha çevrildi.

2.11.6 Garaca Çoban Dağı²⁵⁶

Gedimlerde bir Garaca çoban varmış. Çoh güçlü imiş. Onun sapandının gorhusundan heç kim ona yahın düşe bilmezmiş. Bir gün düşmenner hiyleye el atırlar. Onların bir destesi üz-gözlerini deyişib çobanın yanına gelir. Salam-eleykden sonra ondan soruşurlar:

- Garaca çoban, sen ki bele güçlüsen, de görek, ellerini kendirle sarısag gıra bilersenmi?

Garaca çoban deyir:

- Gıraram, inanmırsınız bağlayın.

Çobanın el-golunu kendirle bağlayırlar. O, birçe defe güc veren kimi kendir parça-parça olub yere tökülür. Düşmenler Garaca çobanın el-golunu ne ile bağlayırlarsa da, çobanın gücüne tab getirmir. Ondan soruşurlar:

- Ay Garaca çoban, bes ne ile sarısag gıra bilmezsen?

Çoban deyir:

- Gara keçimin gılı ile hörülmüş kendirle sarısanız, gücüm çatmaz, gıra bilmerem.

²⁵⁶ Arif Acalov, (1988), *Azərbaycan Mifoloji Metinləri* (Bakı: Elm), s. 114.

Düşmene de ele bu lazım idi. Tez gara keçinin gılı ile hörülmüş kendir getirirler, çobanın el-golunu möhkem-möhkem sarıyırlar. Garaca çoban ne geder güc verirse de, gara keçinin gılından hörülmüş kendiri gıra bilmir. Yağılar bundan üreklenib her terefdən tökülüb hücum edirlər. Yazığ Garaca çobanı gılınca doğrayıb ganına geltan edirlər.

Çobanın bir sevgilisi varmış. Adı Besti imiş. Özü de sürüsünü otardığı ağanın gızı imiş. Çoban onu isteyirmiş, o da çobanı, Garaca çoban düşmenin hiylesini başa düşür, görür ki, day iş işden geçib ölüm vahtıdır. Tez tüteyini çıharıb çalmağa başlayır. İsteyir ki, son nefesde sevgilisi Besti tüteyin sesini eşitsin, başa düşsün ki, yağılar gelir. Deyirlər onun tüteyinin sesi çoh-çoh uzaglara gedirmiş. Çoban tüteyi çalan kimi, ses bestiye çatır. Gız, gulag asıb görür ki, Garaca çoban tütekle deyir:

Ağamın gızı Besti hey... Besti hey...

Keçi gılı gollarımı kesdi hey... Kesdi hey...

Yağı torpağımıza ayag basdı hey... Basdı hey...

Besti tez atasına heber verir. Hamı atlanıb dağa ahışır. Gelib Garaca çobanı parçalanmış tapırlar. Çobanı ele oradaca defn edirlər. O vahtdan da hemin dağa «Garaca çoban» «Garaçug» dağı deyilmişdir.

2.11.7 Yeddi Gardaş Dağı²⁵⁷

Bir el ağsaggalının erseye çatmamış yeddi oğlu vardı. Özü de gocalmışdı, eli gılinc tutmurdu. Yağılar furseti bada vermir, tez-tez basgın edib eli talıyırmışlar. Günnerin bir günü gene yağılar gelir. Yeddi gardaş goşun yığıb onların gabağına çıhır. Ançah bılar uşah, yağılar neçe ilin gan tökenneri. Yeddi gardaşın goşunu basılır. Gardaşlar görür ki, goşun basıldı, yağılar kene eli çapıbtalıyacahlar. Üzderin göye tutup tanrıya yalvarırlar ki, ya tanrı, bizi keçilmez dağa dönder, gabağı kesek, yağılar elimize sohumlasınlar.

²⁵⁷ Arif Acalov, (1988), *Azərbaycan Mifoloji Metinləri* (Bakı : Elm), s. 41.

Tanrı eşidir onları, gardaşdarın yeddisi de dağa dönüb yan-yana düzülülür, yağılar keşmeye yol tapmır, geyidib bir yolluh gediller. Camahat o dağlara «Yeddi gardaş dağı» demeye başdıyır. Azerbaycannılar dede-babadan bı dağları ocah sayıllar.

2.11.8 İlanlı Dağ²⁵⁸

Dünyanı su basanda Nuh gemisi ile beraber galıbmış su üzünde. Gün keçir, vaht dolanır, ve'de tamam olanda su yavaş-yavaş çekilmeye başlayır. Su çekildikce gemi aşağı enir. Bir vaht görürler ki, gemi nese ağır bir şeye tohundu. Nuh deyir:

- Bu ne ağır şeydi!

Su yatanda bahırlar ki, bu ağır şey büyük bir dağdı. Nuh bu dağın adını ağır dağ goyur.

Günün istisinden su yene de çekilir. Az keçmir ki, gemi lap berk silkelenir. Nuh deyir:

- İnan ki, bu da dağdı.

Buna göre de ağır dağa Ağrı dağ, geminin ikinci defe tohunduğudağa İlanlı dağ deyirler.

2.11.9 Tufan Dağı²⁵⁹

Tufan dağı Hınalığın yahınlığında Gible dağı ile yanaşı durur. Gible dağı ile Tufan dağının arasından Gudyalçay ahır. Tufan dağının tepesi, etekleri ilin on iki ayında gar ile örtülü olur. Orada garın altında it kimi hüren heyvanlar var. Onlara gar heyvanı deyirler.

Bele nağıl edirler ki, «Giyamet günün»de bütün dünyanı su basdığı vaht tekce Tufan dağını su örte bilmemişdir. Nuh peyğemberin gemisi Tufan dağına deyib parçalanmışdır. Hal-hazırda orada bir balaca göl vardır. Gölde iki tahta parçası üzür. Deyilenlere göre, bu tahta parçaları Nuhun gemisinin parçalarıdı. Eger bir adam onları tutmag istese, üzüb adam olmayan terefe gedirler.

²⁵⁸ Arif Acalov, (1988), a.g.e., s. 47.

²⁵⁹ Acalov, (1988), age., (Bakı : Elm), s. 41.

2.11.10 Ağrıdağ²⁶⁰

(Türkiye erazisinde)

Nuh nebi yer üzünü su basacağını kabakcadan bildiyi üçün büyük bir gemi kayıtdırmışdı. O, her cins heyvandan, insandan bir cüt götürüb gemiye yığmışdı. Yer üzünü su alanda gemi suyun üzüne kalır. Nuh nebi yetmiş beş günlük azuke de götürmüşdü. Gemi yetmiş beş gün suyun üzünde kalır. Bir gün Nuh nebi görür ki, bir dağın başı karalır, gemisini hemin dağa teref sürür.

Dağın başı darıskallık imiş, gemideki insanları, heyvanları tutmur. Bu dağa o zaman Kasırdağ deyirmişler. Onun övladı olmur, kısır kalırmış. Kısırdağ Nuhun yanında hecalet çekir ki, gemide olan canlıları zirvesinde yerleşdire bilmir. Nuh nebi onun hecalet çekdiyini görüb deyir:

- Ey Kısırdağ, sen kısır olmayacaksan, senin övladın olacak.

Hemin gün Kısırdağ hamile kalır, az sonra ağrı çekir, bir oğlu olur. O ağrı çekdiyini üçün adını Nuh nebi Ağrıdağ koyur. Oğlunun adını Bala Ağrı koyurlar. Bala Ağrı da anasının yanında baş kaldırır. Gemide olanlara yer verirler, onlara hörmət eleyirler. O zamandan Ağrıdağ oğlu Bala Ağrı ile yan-yana durub göylere baş kaldırır.

2.11.11 Ağrı Dağı²⁶¹

Keçmişlerde Ağrı dağı ile haça dağ yahın gonşu olublar. Çoh da istekli imişler. Hemişe bir-birini gözler, mehriban dolanıb ömr sürerlermiş. Bir gün bu dağların arasında berk mübahise düşür. İş o yere çatır ki, onlar hirslenib düşmen kimi dalaşmağa başlayırlar. Haça dağ özünü haglı bilib gezebenden bir deli ne're çekir. El atıb Ağrıya güçlü zerbe vurur. O zaman Ağrı hamile imiş. Zerbenin gücünden bala salır.

Ağrı gonşusunun bu hareketine tab getire bilmir. Özünü toplayıb o da haça dağa öz zerbini gösterir. Haça dağın feryadı yeri-yurdu götürür. Ağrının zerbenden onun da

²⁶⁰ Behlul Abdulla, (2001), *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 194.

²⁶¹ Arif Acalov, (1988), *Azerbaycan Mifoloji Metinleri* (Bakı : Elm), s. 40-41.

başı aralanır. Deyirler, o vaht başı ayrıldığından adı da haça dağ galmışdır. Ağrının saldığı bala ise böyüyüb yanında göylere baş çekmişdir. Adına Bala ağrı demişler.

2.11.12 Dağ Ağlayır, Dağ Güdür²⁶²

Seyid Ezim Şirvanı bir seherçağı, bir de ahşamüstü Dedegüneş dağına gezmeye çıharmış. Seher Şerge, ahşam Gerbe tamaşa edermiş. Buludları öz odu-ateşi ile yandırayandıra seyrana çıhan güneşe baha-baha dediği şe'rler gülüşe, sevnice, ferehe ohşarmış. Her misrası, her beyti bir gah-gaha dönermiş, dağa yahın evinin üstüne, bağça-bağına hoş günlerin, behtiyarlığın müjdesi kimi elenermiş. Kefen buludlara bürüne-bürüne saralan, gürub ede-edede görünmez olan, garanlığı goşun-goşun, alay-alay gönderen gerbin seyrine dalanda ise sesinden, nefesinden bir hüzn, bir keder süzüler, Hönküre-hönküre onun menziline geler, zulmetde işıg, garanlıgda nur ahtararmış.

Şairin oğlu Cefer ele bilermiş ki, Dedegüneş dağı günde iki defe seslenir. Seher deyirmiş: «Dağ güdür», ahşam pıçıldayırmiş: «Dağ ağlayır».

2.11.13 Sen'an Dağı²⁶³

Her ahşam, yatmag vahtı obaya yanıgı ney sesi yayılırdı. Hemişe de evlere teze bir keder paylayırdı. Ney bu ahşam bir bayatını, sabah ahşam da özge bir bayatını ohuyurdu.

Bu gala daşlı gala,
Çıngılı, daşlı gala.
Gorhura nakam ölem,
Yar gözü yaşlı gala.

Gülü biçdim oragla,
Yere serdim feragla.
İtirmişem Vefamı,
Ahtarırım soragla.

²⁶² Sednik Paşayev, (1976), *Yurdumuzun Efsaneleri* (Bakı : Gençlik), s. 42.

²⁶³ Sednik Paşayev, (1985), *Azerbaycan Halg Efsaneleri* (Bakı : Yazıcı), s. 30-31.

Elin agsaggalları baş-baş veridiler. Biri dedi, bu, ne neydir, ne tütükdir, gabiristanlığa enir, geribleri, nakamları dirildir, onların sesini, avazını göylere çekir, yegin, o bedbehtlerin günahları da var.

Başgaları dediler ki, yoh, kamı gözlerinde galanların ruhlarıdır, ahşamlar gebiristanlığa gonur, ölülerin bu dünyada gördükleri ezabı dirilere danışır.

Ahırda ağsaggallardan baş biliçisi, baş buyruçusu dindi. “Her kimdirse bu derde giriftar olan bir novcavandır, derdi tuğyan edib, geminip-güksesini yellere verir.”

Obanın ger bilekli, şir ürekli oğullarından bir deste düzeltdiler, gebiristanlığa yola saldılar.

Onlar getdikce ses uzaglaşdı. Ele bildiler ney çalan adam onların gözüne görünmek istemir, kaçır.

Atlandılar. Bu sese yine çata bilmediler. Neyin sesi birce an da kesilmedi. Dağlardan aş-aşa, derelerden keçe-keçe getdi.

Atlar kan-tere batdı. Miniciler heyden düşdüler. Onlar atları gol-bend eleyib burahdılar, bu sesden el çekmediler, piyada getdiler. Seherin gözü açılarda bir dağa çatdılar. Dağın başı dümağ idi, garla örtülmüşdü, sinesinde duman sürünürdü. Daşlıglardan keçen çaylar köpüklenir, süd kimi ağarırdı. Bulaglar da yanıklı-yanıklı ohuyurdu. Bu dumanın çenin içinde geybe çekilen adam ele bil öz sesini, öz tüteyinin nalesini, feryadını bu bulaglara tapşırılmışdı. Bulaglar her bayatısının sonunda: “Meni sen ahtar, sen an!”-deyirdi.

Cavanlar geri döndüler. Ağsaggallara dediler ki, ne ney tapdıg, ne de neyçalanı, bir dağ gördük, o dağ ohuyurdu, özü de ahırda bizi çağırırdı: “Sen'an”!

2.11.14 Garıdağ (Çulfa Rayonu)²⁶⁴

Zalım bir padşah var imiş. Zülmü yere-göye sığmazmış. Bir gün padşaha heber gelir ki, gözünün ağı-garası bir oğlu yatağa düşüb can'üsteddi. Padşah her yere car

²⁶⁴ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azerbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 85-86.

çegdirir ki, kim oğlumu ölümden gurtarsa, ona ne istese verecem. Tebibler, bilici adamlar oğlanın derdinden baş aç a bilmir, padşahın hökmü ile tutulub zindana salınırlar.

Bu ehvalatdan heber tutan yohsul bir garı padşahın yanına gelib deyir:

- Oğlunu sağaldaram. Şertim de budur ki, sen gerek zindana saldırdığın bütün adamları burahasan. Padşah razı olur.

Garı dava-derman düzeldib iki güne oğlanı sağaldır. Padşaha muştulug gedir ki, gözün aydın olsun, oğlun sağaldı. Padşah muştulug getirene e'nam verdirir. Amma zindandakı günahsız adamları burahdırmır. Garı bunu eşidib oğlanı evvelki veziyyete salır. Garının cesareti padşahı berk gezeblendirir, serkerdelerine emr edir ki, böyük goşunla garını aparıb daş-galag elesinler.

Garını şeherin kenarına aparırlar. Here onun üstüne bir daş atır, böyük bir dağ emele gelir. El arasında bu yere “Garıdağ” deyirler.

2.11.15 Oğlan-Gız Dağı (Ordubad Rayonu)²⁶⁵

Deyirler ki, varlı bir kişi Ordubehiştede yaşayıb, güzelliyi diller ezberi olan bir gızı almag isteyir. Buna göre de o, Ordubehişte elçiliye gedib gızın atası ile danışır. Gızın atası hemin kişinin varına aldanıb iki-üç güne toyun başlamasına söz verir. Ancag gızın hemin kişiden zehlesi gedir. Çünkü kişi hem yaşlı, hem de çoh çirkin imiş. İhtiyarı atasında olan gız özünü öldürmek gesdine düşür, Derdini gonşu gıza söyleyir. O, gızın sevgilisine heber aparır, oğlan gelib çıhır.

Gız öz sevgilisine goşulub gaçır. Bu işden heber tutan varlı kişinin adamları onların dalınca düşürler. Oğlanla gız yahalanacaglarını görüb dağlara üz tuturlar. Varlı kişinin adamlarının arhadan atdıkları oh onların her ikisini yaralayır. Küreyine sancılan ohun ağrısına döze bilmeyen gız özünü oğlanın golları arasına atır. Onlar düşmenin eline düşmesinler deye, Allaha yalvarırlar:

“Bizi daş ele, daş ele,

Daşlara yoldaş ele.”

²⁶⁵ Ferzeliyev, Gasımlı, (1994), age., (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 83.

Oğlanla gız ağır yaralanıb çohlu gan itirdiklerinden ordaca ölürler. Varlı kişinin adamları cesedleri bir-birinden ayırır, basdırmırlar ki, gurd-guşa yem olsunlar.

İller keçdikce oğlanla gızın cesedleri daşa, gayaya çevrilir, bir-birine hesretle bahan goşa dağ emele gelir.

Ele o vahtdan hemin goşa dağ el arasında "Oğlan-gız" adıyla tanınır.

2.11.16 Peri Enmiyen Dağ²⁶⁶

Kış vahtı kar, kiyamet, aclık, hestelik camaatı ele tentidirmiş ki, insan olan bende bilmirmiş ki, neylesin. Bele günlerden birinde Hümmet kişi canını arvad-uşaklarına tapşınıb dünyadan köçür. Yazık Peri iki uşağı ile kalır damın altında. Oturub gözlerinin yaşını tökmeye başlayır.

Eli adında dövletli bir gardaşı varıymış. O, gardaşı uşakları yetim kalandan sonra el üzeri özünü ele gösterir ki, onlara yazığı gelir. Bir müddet uşaklara kırıkdan-kuruhdan verib ac koymur.

Deyirler: gardaş yahşısa bes niye Allahın da gardaşı yohdur?! Kerez, bir iki, beş... Elinin gardaşı arvadına gözü düşür. Fikirleşir ki., niye boş yere onlara çörek verir, başqaçı göz tikene kimi, gardaşı arvadını hazır özü alıb sahlasın. Bir gün şer karışanda Eli Perigille gelir. Bu vaht Peri uşakları ile yarıac, yarıtoh oturub nağıl danışır, balalarını ovundururdu. Birden kapı taybatay açıldı, Eli içeri girdi. Peri yamşağını ağzına çekmeye macal tapmamış Eli yetirib onu tutdu. Peri o keder ora-bura çırpındı ki, ahırda binamus gardaş lap yorulub elden düşdü. Eli bir az nefesini derdikden sonra üzünü Periye tutub dedi:

- Sabah ahşam adam gönderecem, yığışib gelersen bize. Hara getsen, kuş olub göye de uçsan, seni özüme siğe eliyecem.

Eli sözünü deyib hirsli-hirsli çıhib getdi. Perinin karnına bir ağrı da buradan doldu.

Balalarını kucaklayıb kan-yaş tökdü, ah-nalesinden yer-göy od tutub yandı.

²⁶⁶ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 125-127.

Elemi, tağ da yandı,
 Şamamam tağda yandı.
 Dalımı dağa verdim,
 Od tutdu dağ da yandı.

Enişden enene bah,
 Bu çarhı dönene bah.
 Cırası vahtsız geçen,
 Muradı yenene bah.

Bulak meşeli yerde,
 Gül benbvşeli yerde.
 Sene kimler kargadı?
 Kaldın döşeli yerde.

Gözlerinin korasını töken Peri, çoh fikirleşir, götür-koy eliyir, ahır ki, obadan çıhmağı kerara alır. Ahı bu yazığın ayrı elacı kalmamışdı. Biçare Peri ahşam kaş karalanda balalarının elinden tutur, baş götürüb gedir. Az gedir, çoh gedir, ahır ki, gedib bir uca dağın eteyine çatır. Fikirleşir ki, haraya da getse onu tutacaklar. Birce bu dağın başında onu tuta bilmezler. Çoh çalışır, elleşir dağa çıha bilmir. Allahdan kömek isteyir. Bu vaht bir at peyda olur. Uşakları ile atın üstüne oturur. At bunları getirir çıkarır bu dağın başına ve yoh olur. Peri kalır burda.

Üzünüze heyirdi sabahlar açılısın, sabah açılır. Eli ahşama tedarük görür. Bir-iki kolu zorlu dostunu çağırıp Perini getirmeye gönderir. Gelib heber verirler ki, lele köçüb, yurdu kalıb, içinde çakkal ulayır. Komada ne Peri var, ne ins-cins. Eli tez ata minir, özünün kişiliyinin göstermek isteyir. Atı sürür dağa-daşa, ora-bura, bir karaltı bele görmür. Geriye, kende enende gözü çılpak dağın başındaki karaltını alır. Bir az da ireliye gedib, Perini tanıyır. Hırsli-hırsli atını ireliye çapır. At yuharı çıha bilmir, geriye hel gedir. El-ayağı möhkem ezilen Eli üzünü Peri terefe tutub deyir:

- Peri öz hoşluğunla buradan en, yohsa sene daha çetin olacak. Göye çıhsan da sen menimsen.

Ele bil ki, Perinin kulağına seda gelir, burda ölecem, amma senin kimi alçak adama getmiyecem - deye haray çeken Perinin feryadı dağlarda eks-seda verir.

Söz eliye daha çoh yer eliyir. Durub pay-piyada dağa çihir. Yene de yarıya çıhmamış üzü aşağı diyirlenir. Belelikle dağa çiha bilmeyen. Eli kor-peşman evine kayıdır. Sabahı gedib görürler ki, Peri balaları ile dağın başında daşa dönüb.

He... Belece Peri namusunu koruyur, balalarını da bu yolda kurban verir.

İndi el arasında bu dağa Peri enmiyen dağ deyirler

2.11.17 İki Dağ²⁶⁷

Deyirler ki, gedim zamanlarda yer üzünde iki dev varmış. Bu devlerin biri Meğribde, o birisi Meşrigde yaşayırmış. Bunlar golda-güvvetde bir-birinden geri galmazmış. Her ikisi öz igidliyinden dem vurub "menem-menem" deyermiş.

Onlar bir-birinin haggında çoh eşidibmiş, amma heç vaht görüşmeyiblermiş. "İki gocun başı bir gazanda gaynamaz!" - deyib, Nahçıvanda görüşmeg gerarına gelirler.

Uzun seferden sonra onlar Nahçıvanda üz-üze durub vuruşmağa başlayırlar. Vuruşları çoh çekir. Heç biri üstün gelemmir. Bu minvalnan heyli vuruşurlar, di gel bir şey çıhmır.

Devler gurşag tuturlar, gene bir-birini yıhamırlar. Ahırda toppuz vuruşuna keçirler. Sen deme, bu devlerden biri gadınmış, o biri kişi. Amma bu meseleden kişi devin heberi yohuymuş. Toppuz vuruşu da çoh berk gedir. Birinci, ikinci vuruşda toppuzlar göyde togguşur. Üçüncü vuruşda toppuzu bir-birinin başına endire bilirler. Gadın devin toppuzu kişi devin başın hacalayır, kişi devin toppuzu da ne teher berk deyirse, gadın dev uşag salmalı olur. Hem de zerbelerini berk vurduglarından bir-birinden aralı düşürler. Kişi dev öz emelinden peşman olur. Yaralı-yaralı başını galdırır ki, gadın devi görsün, amma gadın dev çoh aralı düşmüşümüş.

²⁶⁷ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azerbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 76-77.

Devlerin vuruşu göylere hoş getmir. Her iki devi tanrı daşa dönderir. Üstünden heyli geçenden sonra devler iki dağa dönüb aralıdan bir-birine bahırlar.

O vahtdan kişi dev "Haca dağ", gadın dev ise "Ağrı dağ" adıyla tanınır. Ağrı dağın yanında balası da var.

2.11.18 İlandağ (Çulfa Rayonu)²⁶⁸

Revayete göre, dünyada iki ilanlar padşahı varmış. Bunlardan biri Nahçıvanın elince çayındaki İlandağda, biri de İrânın Diri dağında imiş. İlanlar padşahlarının büyük mülkü, tükenmez hezineleri varmış. Ancag bu mülk, hezine İrândakı ilanlar padşahına az görünürmüş. Tamah güc gelib onu gonşu malına şirnikdirirmiş.

Bir gün İrândakı İlanlar padşahı güçlü goşunla Araz çayını geçib İlandağa hücum edir. Ölüm-dirim vuruşması başlanır. Onlar bir-birini didib dağdır, boğub öldürürmüşler. İlanların ganı derelerde sele dönür, Elince çayıyla Araz çayına garışır, suları gızardır.

İlandağdaki ilanlar sayca çoh olan düşmene garşı merdlikle vuruşub, yeddi gün, yeddi gece çeken ganlı döyüşde galib gelirler. Onlar düşmeni sıhışdırıb govurlar.

Deyilene göre, İlanların ganlarının gızartısı indi de İlandağın gayalarında, bir de yanındaki tepelerde görsenir.

2.11.19 Behramtepe²⁶⁹

Bele deyirler ki, Sasani serkerdesi Behram cubin bu yerlere ova geler, goşunu döyüşe hazırlayarmış. O vahtı Behram indiki Behramtepenin yanına düşermiş. Ele o vahtdan Behram sözü yayılmış, yer adları, adam adları olmuşdur.

Behramtepe İmişli rayonunun erazisindedi.

²⁶⁸ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azərbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folklorü* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 71-72.

²⁶⁹ İsrafil Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev, (2001), *Azərbaycan Folklor Antologiyası 5. cilt; Garabağ Folklorü* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 224

2. 11.20 Beşikli Dağ²⁷⁰

Uca bir dağın başında küçük bir keble yaşayırđı.

Aylı bir ahşam idi. Çoban öz çomağına söykenib karşısında otlayan sürüsüne bahır. Bozdar onun ayakları altında koşallanır. Beli yeherli keher at ise çemenlikde otlayırđı.

Keble üzvlerinin hamısı yatmışdı. Tekce bunlar, bir de beşik başında bir ana oyak kalmışdı.

Ana ayın işğında çohlu karaltı görür. Diksindir. Dikketle bahdıkda görür ki, kebleye düşmen koşunu gelir. Ana heyecanlanır. O, korhur ki, ganlı müharibe, döyüş-dava onu öz körpesinden ayıra. Ana elçatmaz göylerden kömek dileyir:

- Ayırđb öldürmekdense bizi bir yerde daş ele!

Keble yatmış veziyyetde, çoban sürüsüyle, keher at yeherli otladığı yerde, ana beşik başında daşa dönür. Uzakdan uşağın beşiyi daha aydın göründüyü için bu dağa “Beşikli dağ” deyirler.

2.11.21 Eshabi-Kehf²⁷¹ (Nahçivanda)

Keçmişlerde Dağyanus adlı bir adam Ölen şherde çoban imiş, başkalarına goyun otarırmiş. Günlerin bir günü onun kulağına bir milçek konur. Dağyanus milçeyi kovur. Milçek gedib bir oyuğa düşür. Dağyanus oyuğu kurdalayır ki, milçeyi tapıb öldürsün. Görür ki, oyukda bir yastı daş var. Bu daşın üstünde yazılıb:

- Bu daşın altı hezinedi. Her kes daşı kaldırđb hezineye girerse öler.

Dağyanus korhusundan daşı kaldırmır. Ölen şhere gedib, Molla Ehmedeli adlı bir nefere deyir:

- Filan yerde bir yastı daş var, dalı hezinedi. Gedek daşı kaldır, hezinenin yarısı senin olsun. Menim kolum ağrıyır, kaldıra bilmirem.

²⁷⁰ Behlul Abdulla, (2001), *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 165-166.

²⁷¹ Behlul Abdulla, (2001), *a.g.e.*, s. 195-197.

Molla Ehmedeli sevine-sevine onun dalınca düşür, oyuğa gedir. Daşın üstünü ohuyur, görür ki, doğrudan da daşın dalında hezine var. Amma yazılıb ki, kim bu daşı kaldırsa öler.

Dağyanus çoh bic adam idi. Onu dile tutub dedi:

- Eşi, bu yazılana inanmak olmaz. Daşı kaldır, hezineye sahib dur.

Molla Ehmedeli evvel korhur. Dünya malı şirin olar. Hezine onu şirniklendirir. Kolunu çirmayıb daşı kaldırır. Ne görür: bura böyük hezinedi, içi lel, cevahir ve kızilla doludu. Dağyanus da onunla birlikde hezineye girir. Görür ki, bir kılinc var, üstünde yazılıb "Hezineye ilk gireni bu kılıncla öldürsen, hezineye sahib ola bilersen. Dağyanus tez kılincı götürüb Molla Ehmedelini öldürür. Gece iken hezineni yığır, varlı adam olur. Az zaman içerisinde Nahçıvanda padşahlığı öz eline keçirir, zalım bir padşah olur.

Dağyanus her yere elan edir:

- Allah men özümem. Sizin tanıdığınız allahı tanımıram.

Dağyanus şahın zülmü erşe dayanır. Günlerin bir günü Dağyanusun kulağına yene bir milçek girir. Şah ne keder çalışır, milçeyi çihara bilmir. Vezire, vekile deyir:

- Başıma döyün milçek çıhsın.

Vezir ona deyir:

- Şah, senin ki bir milçeye gücün çatmır kulağından çiharasan, bes niye özünü allah adlandırmısan?

Dağyanusun acığı tutur, hamısının boynunu vurmak emrini verir. Vezirlerden Temirhan, Müslüm, bir de bir nefer kaçırlar. Bunların kabağına bir çoban çıhır. Çoban onlardan soruşur:

- Hara gedirsiniz?

Ona deyirler:

- Zalım Dağyanusun zülmünden baş götürüb kaçırık.

Çoban deyir:

- Men de o padşahın zülmünden cana gelmişem. Sizle kaçacağam, ona reiiyyet olmak istemirem.

Çobanın Kıtmir adlı bir iti var imiş. İt de bunların dalına düşür. Ne keder eleyirler, it onlardan el çekmir. Vurub bir kıçını, iki kıçını, sonra da üç kıçını sındırırlar,

yene de el çekmir. Dağa çatanda görürler ki, itin kışları sapsağdı. Onu kovmak isteyende dile gelib deyir: .

- Niye meni kovursunuz? Men de Dağyanusun zülmünden kaçırım.

Gethaget bir kahaya çhırlar. Gece olduğundan bu kahada kalmalı olurlar. Here başını bir daşın üstüne koyub yuhuya gedir. Bir vaht yuhudan oyanırlar. Bir-birlerine deyirler:

- Ede, kalhın, günorta olmuşdur. Gör ne keder yatmışık, aclık bizi elden salır.

Temirhanı başka dona salıb gönderirler ki, gedib şherden çörek alıb getirsin. Temirhan şhere gedir. Bahır ki, heç bu gördüyü şhere ohşamır. Her şeyin yeri deyişmişdir. Gezib bir çörekhana tapır. Çörek alıb pulunu vermek isteyende çörekçi onun yahasından tutub deyir:

- Yekin sen hezine tapmısan. Seni padşahın yanına aparacağam.

Çörekçi onun yahasından el çekmir. Ses-küye adamlar tökülür. Temirhanı padşahın yanına aparırlar. Temirhan bütün ehvalatı padşaha söyleyir. Padşah deyir:

- Sen evinizi tanıyrsanmı?

Temirhan deyir:

- Elbette, tanıyram.

Temirhan bunlarla gedir, öz evlerine çhır. Bu evde bir koca kişi olurmuş. Ondan kim olduğunu soruşurlar. O cavab verir:

- Menim babamın cediti babasının adı Temirhan olmuşdur.

Hesablayırlar ki, Eshabi-kehf adamları kahada üç yüz elli il yatmışlar. Hamı bu işe teccüb edir. Padşah, vezir, vekil, camaat Temirhanın başına toplaşib yola düşürler ki, gedib onları debdebe ile şhere getirsinler.

Kahanın yahınlığma çatanda Temirhan deyir:

- Siz burada dayanın, men gedim yoldaşlarıma heber verim, yohsa korharlar.

Temirhan gedib bütün ehvalatı yoldaşlarına nağil eleyir.

- Evi yihılmışlar, möcüzedir. Üç yüz elli il yatmışık. İndi ayrı kerinedi, ayrı zamanadı, her şey deyişib.

Bunu eşidende hamısı el duaya götürüb deyirler:

- İlahi, bizi hemişelik yuhuya apar!

Ağızlarının sözü kurtaran kimi iki gaya gelib ağız-ağıza kovuşur, adamlar içerde kalırlar.

O gündən bu dağ Eshabi-kehf adlanır.

2.11.22 Dadmelik Dağı²⁷² (Zengezurda)

Revayete göre, Sisyan'da Melik adlı büyük bir mülkedar yaşamış. Melik ehalini çok incidirmiş. Bir gün onun ağına gelir ki, gerek burada ele bir dağ düzeltirem ki, Penahabad kalasından yüksek olsun, Penah han çıhib oradan bahanda inansın ki, ondan da zor adam var.

Ehalini yığır, yüksek dağ düzeldir. Bu dağdan Penahabad kalası, Penahabad kalasından da bura açık görünüür.

Zülm ile düzelen bu tökme dağa ehali indi de Dadmelik dağı deyirler.

2.11.23 Nehletdeme²⁷³

Keşmişde Göyçeden arana geden "Ağ yohuş" yolunna bir gadın öz körpe oğlunna piyada gedirmiş. Yolun kenarında bir kişi at otarırmış. Kişi bu güzel, cavan gadını gören kimi pis fikirre düşür. Körpe balasının yanında anasının ismetine tohunmah istiyir. Kadın ne geder yalvarırsa, bu kişini pis niyyetinden çekindire bilmir. Bu işden geyze gelen gadın öz namusunu gorumah megsedinnen bir daş götürüb binamus kişinin gicgahına endirir. Kişi bayah ha cehenneme vasil olur. Kadın oğlunna birrikde etrafdaki daş-keseyi topluyuf leşin üstüne yığır. Yolna geden yolçular, yaylahdan gelen adamlar bu gadının daşı-daş üstüne yığdığını görüb, meseleden hali olmah istiyiller. İşin ne yerde olduğunu bilennen sonra yol adamları da hemen yere daş atmağa başdıyılar. Bu iş ele-obaya yayılır. Her burdan keçen bir daş atır. Gün gelir bu

²⁷² Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 199.

²⁷³ Hüseyin İsmayilov, (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 163.

yerde bir daş tepesi emele gelir. Camaat bunun adını nehletdeme tepesi goyur. Nehletdeme tepesi indi de durur.

2.11.24 Yabıkırılan²⁷⁴

Keçen esrin evvelleri, bir kış gecesi imiş. Rus koşunları Ağbaba erazisinde bir dağın dalında daldalanıbmış. Seher görürler ki, yabıların heç biri göze deymir. Heyli ahtarandan sonra bahırlar ki, dağın aşağısında çohlu at leşi var. Sen deme, yabıların hamısı uçurumdan düşüb kırılıbmış.

O vahtdan bu dağın adı Yabıkırılan kalır.

2.11.25 Ağbaba, Aşdıbaba, Kaloğlan²⁷⁵

Deyirler kedim zamanlarda Çıldırın yakınında, Arpa gölüne teref yerleşen sıra dağlarda üç gardaş yaşayırmış. Bunlardan böyüyünün adı Ağbaba, ortancılın adı Aşdıbaba, kiçiyinin adı Kaloğlan imiş. Gardaşlar bir-birini çoh isteyirlermiş. Onların heresi bir dağı mesken edibmiş. En hündür zirve böyük gardaşın imiş. Bir gün yaşa dolan böyük gardaş o biri gardaşlarını yanına çağırıp deyir:

- Biz artık yaşlandıq daha. Yaşımız yüzü çohdan keçib. Menim sizden bir hahişim var. Ölüm hakdır, hamımız öleceyik. Dünyada kalanlarımız, övladlarımız sağ olsunlar. Gerek her ikiniz benim sözüme emel edesiniz. Gelin beraber dua edib Allahdan ölüm dileyek. Ele ölüm ki, her üçümüzün canını beraber, eyni vahtda alsın, bu dünyada yer - yurdumuzun bir olduğu kimi, kebrimiz de bir olsun. Ortada men, sağımda ortancıl, solumda kiçik gardaşım olmakla her üç kebir benim dağımda kazılsın. Ora hündürdür. Ruhlanımız hemişe ocaklarımızın üstünde herlener, kada-baladan koruyar övladlarımızı.

Gardaşlar Ağbabanın sözünü kebul edib birge Allaha dua etdiler. Tanrı kocaların arzusunu yerine yetirdi. Her üçü bir günde vefat etdi. Onların vesiyetleri yerine yetirildi. Hündür zirvenin kar hettinden azca aralıda, aşağıda üç kebir kazıldı...

²⁷⁴ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 99.

²⁷⁵ İsmayilov, Kurbanov, (2003), *age.*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 99.

İndi Ağbaba dağında yan-yana üç kebir, üç başdaşı var, hasarla daireye alınıb. Yahınlıkdaki zirvenin biri Aşdıbaba, digeri Kaloğlandı.

2.11.26 Goyun Dağı²⁷⁶

Yayın isti günlerinden birinde dağda bir çoban goyun otarırmış. Günorta yemeyini yeyenden sonra çoban berk susayır, amma yahınlıkda bulak yohmuş. Bir terefdən isti, bir terefdən susuzluk çobanı elden salır. O, ellerini göye açıb deyir: "Tanrım, göster küdretini. Bu kayalığın içinden bir bulak kaynasın. And içirem anamın südüne, yeddi kurban keseceyem". Çoban sözünü kurtarar-kurtarmaz, doğrudan da, kayaların ortasından bulak kaynamağa başlayır, handan-hana özüne gelen çoban bulağın suyundan doyunca içir. Doyandan sonra Allaha verdiyi söze peşman olur. Ahtarır, canından yeddi bit tapıb öldürür: "Bu da senin kurbanların". Çobanın nankorluğu Allahı kezeblendirir. O, çobanı da, sürünü de daşa dönderir. O vahtdan dağın adı Goyun dağı kalıb. Kenardan bahırsan, adama ele gelir ki, dağın döşünde goyun sürüsü var, yanında da çoban. Ele ki, yahına gelirsən, görürsən, daşdı, kayadı.

2.11.27 Kazançı, Şiştepe²⁷⁷

Revayete göre, Türkiyeden bir nefer küsüb Ağbabaya gelir. Kim onu gonak elemek isteyirse o, heç kimde kalmır, heç kimin teklifini kebul elemir. Baş alıb gedir. Bir düzengahda özüne bir ev karalayıb burda yaşamağa başlayır. Bu oğlan yahşı senetkarıymış. Kendden onun yanına gelib çarık tikdirirler, kazan kalaylatdırırlar. Bir az keçmir, bu oğlan kazançı deye tanınır. Onun etrafına adamlar yığışır. Hemin yerde bir oba yaranır. Bir vaht keçenden sonra bura "gavır" deyilen bir yığın adam gelir. Oğlan bunları görende ordan uzaklaşır. Soruşurlar ki, niye gedirsən?

Oğlan deyir:

- Bunlar çoh pahıl adamlardı. Men öz elimden bunların üzünden kaçdım, geldim burda da bunlara urcah oldum. Men burdan getmeliyem.

O, baş alıb üzüaşağı gedir. Bunu bilen gavırlar onun dalına düşürler. Oğlan götürür ki, onu öldürecekler. Elini göye açıb deyir:

²⁷⁶ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 100.

²⁷⁷ Hüseyin İsmayilov, Kurbanov, (2003), *age.*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 127-128.

- Allah, sen meni gavır eli ile öldürme. Bir tepeye dönder. Koy bu tepe şahid olsun ki, benim ayaklarım bu yere deyib. Burda bir kazancı olub.

Gavırlar gelib çatanda oğlan şiş bir tepeye dönür. O vahtdan da onun yaşadığı yere Kazançı, keyb olduğu yere ise Şištepe deyirler. İndi bu kendlerde ermeniler yaşayır.

2.11.28 Yanık, Ahar, Baharnan Gardaşvay²⁷⁸

Kedim zamanlarda Ağbabada Yaruk ve Ahar adlı er-arvad yaşayırmış. Onların bir oğlu, bir gızı varmış. Oğlanın adı Gardaş, kızın adı Bahar imiş. Yaruk tanınmış ovçu, koluzorlu pehlevanmış. Ata ovçuluk, pehlevanlık sirlerini öz övladlarına da öyredibmiş. Bir gün haradansa peyda olan kafirler Yaruğun mal, goyunla dolu ormanlarına hücum edirler. Şiddetli döyüşde Gardaş bir dağın başında ağır yaralanır, ancak kılıncını daha da möhkem tutub deli bir nere çekerek döyüşe davam edir. Bahar nere sesinden gardaşının yahında olduğunu hiss edib onun yanına telesir. Onu ehateye alan kafirleri kılıncdan keçirib özünü gardaşına çatdırsa da, görür ki, onun son nefesidir. Gız "gardaş, vay" - deye nale çekib yere yihılır. Heyli keçenden sonra Ahar düşmenle vuruşa-vuruşa gelib çihir. O, övladlarının al-kan içinde olduğunu görüb huşunu itirir.

Yaruk Aharla Baharı bir zirvede, Gardaşı ise helak olduğu dağda defn edir. O, bu hadiseden sonra ovçuluğu, pehlevanlığı atır, kopuz çalib ohumağa başlayır. Yaruk ele çalib ohuyarmış ki, ormandaki vehşi heyvanlar, o cümleden marallar, cüyürler onun başına toplaşarmış. Sonralar Yaruk Yanık Derviş kimi tanınır. Yanıklı ohuduğuna, gözel kopuz çaldığına göre ona Yanık Derviş deyirlermiş. Ele o vahtdan Yanık Derviş bele bir bayatı deyir:

Kaldı dağlar,
Sinemde kaldı dağlar.
Yaruk Yanığa döndü,
Sende tek kaldı dağlar.

²⁷⁸ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 96-97.

İller keçir. Yanık Derviş kocalıb elden düşür. Yanık Derviş bir gün dağlamı birinde kopuz çaldığı yerde vefat edir.

Aharla Baharın defn olunduğu dağ Ahar-Bahar, Gardaşın kebrı olan zirve-Gardaşvay, Yanık Dervişin vefat etdiyi dağ ise Yanık adlanır.

İndi Ağbabada bir-birinin yanında Ahar-Bahar, Yanık ve Gardaşvay adlı üç zirve ucalır.

3. EVLER VE İNSANLARIN YAŞADIĞI YERLERLE İLGİLİ EFSANELER

3.1 Evlerle İlgili Efsaneler

3.1.1 Ferhad Evi (Şahbuz Rayonu)²⁷⁹

Gedim zamanlarda Ferhad adlı bir oğlan varmış. O, cüsseli, igid, merd bir oğlanmış, hem de senetkarmış. Gözel şekiller ceker, heykeller yonarmış. Adı-sanı her terefe yayılıbmış. Uzag ölkelerden gelib onu sarayları bezemek üçün aparırmışlar.

Ferhad senetinde kamil olduğu kimi, sözünde, mehebbetinde de dediyinden dönmezmiş. Günlerin birinde Ferhad eşidir ki, Berdede Şirin adlı bir gözel var. O, Şirini görmeg üçün Berdeye üz tutur. Ferhad dostlarıyla Nahçıvan torpağından keçir. Şahbuzun serin bulagları, gür çayları Batabat dağları onu heyran goyur. O bir nece gün burada galır, bir gün üzünü yoldaşlarına tutub deyir:

- Men bu yerlere heyran olmuşam. Gerek bu güzelliye bir nahış vuram.

Ferhad gülüngünü eline alır, uca dağlar goynuna hücum çekir. Az müddet içerisinde gayalığda bir ev düzeldir. Sonra hemin evin divarına Şirinin şeglini hekk edir. Ferhad işini gurtarıb berdeye doğru yol alır. O vahtdan Batabat yaylağında geceleleyenler hemin evin gonağı olur, Ferhadın seneti garşısında baş eyirler.

İndi de Batabat yaylağında galan hemin ev el arasında "Ferhad evi" adıyla tanınır.

²⁷⁹ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azərbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt: Nahçıvan Folklorü* (Bakı: Sabah Neşriyyatı), s. 84-85.

3.2 Kent ve Yerleşim Yerleri İle İlgili Efsaneler

3.2.1 Hencerli²⁸⁰

Hencerliden bize yalnız harabalıklar yadigar kalıb. Ne daşından, ne ağacından bir eser, elamet yohdu.

Bes bu Hençerli adı hardan götürülüb?

Deyirler ki, keçmiş zamanlarda her terefdən dağlarla ehate olunmuş bir oba varıymış. Burda hardansa gelme bir tayfa mesken salıbmış. Onlar burda yavaş-yavaş ev-eşik düzeldib yaşamağa başlayırlar. İllerle bunlar burda şad, hoşbeht heyat keçirirler.

Bu tayfanın bir ağsakkalı varıymış. Bütün sürülere, var-dövlete o başçılık edirmiş.

Bir gün sübh tezden durub görürler ki, sürüler yohdur. Bır-birlerine karışırlar. Ora-bura çoh ahtarırlar. Amma sürüleri tapi bilmirler ki, bilmirler.

Aradan beş-on gün keçir. Bir gün yine tezden durub görürler ki, indi de nahırı aparıblar. Yene düşürler oraya-buraya nahırı ahtarmağa. Heç bir yerde gördüm deyen olmur. Hülase, bele-bele tayfanın bütün varı-yohu elden çıhır. Ahırda yığılıb meslehetleşirler ki, günde bir adam tayfaya keşik çeksın. Ele de eleyirler. Her gün bir adamın ölüsü yerde kalır. Tezden dururlar ki; gelib obanı talayıb, hemin adamı da öldürüb gedibler. Ahırda növbe gelib çatır bir dul arvadın evine. Bunun da iki uşağı varıymış. Arvadın uşaklarına yazığı gelir. Ona göre de özü keşik çekmeyi kerara alır. Gecenin yarısı bir de görür ne, uzakdan bir karaltı peyda oldu.

Üzüne gara çadra salmış bu karaltı gelib obanın yanına çatır. Çadrasını yuharı atıb dörd yana bahır.

Arvadı görende ona teref yahnlaşır.

Arvad korhu içinde bilmir neylesin. Eline aldığı ağacı semtleyir ki, eger onu vurub elese, bu da hemin adamı bu ağacla vurub, özünü korusun.

²⁸⁰ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 113-115.

Hemin adam gelib onun beraberinde dayanır. Arvadın üreyi lap ayağının altına düşür. Ese-ese bir addım geriye çekilir. Hemin adam elindeki yeke bir deyeneyi kaldırır ki, onun başına endirsin. Bu da fūrseti elden vermeyib, ağacını havada bir neçe defe yelleyerek o adamın başına endirir. Vurduğı adamın başı iki yere parçalanır. Arvad ağacı çekib çıharanda görür ki, bu ağacın ucu par-par parıldayır.

Bu gözüne döndüyüm arvad oğrunu lap rahatlamak üçün onu bu defe de düşmenin üreyine sancır. Sonra da gelib hay-havar salır ki, oğrunu tutmuşam. Camaat tökülüb gelir. Ölünü töküüb-töküşdürürler. Melum olur ki, bu oğru kişi paltarı geymiş arvadıymış. Tapdıkları kıymetli şeyrleri arvada verirler.

Sabah açılan kimi bu arvadın ağacına bahıb here özüne birini düzeldir. Amma onlarınkı arvadın silahı kimi iti olmur. Arvad da başına geleni olduğı kimi nağıllayır. Görürler ki, bu ağacın ucu poladdandı. Başa düşürler ki, Allah-taala bunları darda koymayıb, ağacı havada hencer eleyib.

Ele o vahtdan da o kendi Hencerli adlandırırılar. Sonralar dağılıb. İndi birce oranın adı kalıb. Bir de evlerin uçuk-dağınık harabalıkları.

3.2.2 Bibiheybet²⁸¹

(Bakıda)

Deyildiğine göre, İrandan iki kız Heybet adlı bir adamın gemisi ile Şih kendine gelir. Heybet bu kızlara bibi deyermiş. Az sonra Heybetin gemisi ile İrandan bibilerin yanına Gırh kız gelir. Bu kızlara hamı hörmet edir, onları ziyarete gelirlermiş.

Bir müddet keçir, kızların hamısı ölür. Heybet bunların kebirlerinin üstünde gümbez tikdirir.

Heybet ölede de kızların kebirlerinin yanında defn edilir. Belelikle, bura Bibiheybet adlanır.

²⁸¹ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halq Edebiyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 195.

3.2.3 Siyah Zenen²⁸²

Ana görürmüş ki, oğlu her seher, özü de lap tezden derelerden keçe-keçe, dağlardan aş-aşa derya kenarına gedir. Ac-susuz gedir, amma dünyanın her naz-ne'metinden yeyib doymuş toh adamlar teki gayıdır. Üzünde nur getirir, gözlerinde ışık getirir, nefesinde gül-çiçek etri getirir, her gün bir az da güzelleşir. bir az da göyçekleşir.

Ana bu sirden agah olmag için bir seher oğluna ara vere vere onun dalınca gedir. Derya kenarına yahınlaşdıgca onu etirli meh vurur, bülbül neğmeleri eşidir, göy terde göy göyerçinlerin ağ gağayılarla çıhardığı minbir oyunu görür. Görür ki, burada deryanın kenarı yamyaşıldır, gül gülü çağırır, çiçek çiçeyi, bülbüller oynayıp, ohuyur. Görür ki, bu yaşılıgda bir bulag gaynayır, suyu da göyler kimi yamyaşıldır. Bulağın suyu mahru deyir. Oğlu bulağın başında bir gızla üz-üze, diz-dize oturub. Gızın ağ ganada ohşar elleri oğlunun ellerindedir, çehrayı darayıdan paltarı var, çehrayı kelağayısı var. Gızın gözleri gömgöydür, her yanağında gara halı, bir gırmızı lale...

Ele bu vaht bir ağ ilanla bir gara ilan sürüne-sürüne bulağın başına geldi, birbirine sarmaşdılar. Gız ilanları görüb seksendi, ellerini oğlanın ellerinden çekdi.

Gız:

-Deyme, -dedi, -Onlar da sevişibler.

Oğlan söze bahmadı. Galhıb ilanları öldürmek istedi. Gara ilan onun niyyetini başa düşdü, ağ ilandan aralanıb oğlanı çaldı, oğlan gapgara garalıb daşa döndü.

Ana bu derde dözmedi; tüstüsü tepesinden çıha çıha kösöv kimi yanıp-yahıldı. O vahtdan ananı "Siyah Zenen", "Gara Arvad" çağırdılar. Güya indiki Siyezen o ananın kösöve döndüyü yerde bine tutmuşdur.

²⁸² Sednik Paşayev, (1985), *Azərbaycan Həlg Efsaneləri* (Bakı : Yazıcı), s. 32.

3.2.4 Mumuhan²⁸³

Ağbabanın gül-çiçekli, menzereli bir yerinde eski bir kend vardı. Kendde adlı-sanlı Mumuhan adlı bir han yaşayırdı. Hanın çohlu arı kötükleri, at ilhısı, mal-gara ve davarı vardı. Han varlı olduğu kimi, hem de sehavetli idi. Kendde bir yohsulu bele acılık çekmeye koymaz, bütün kasıblara dikket yetirirdi. Bir gün han bu dünyadan köçdü. Kend ehlişi bu itkiden çoh perişan oldu. Ağsakkallar bele kerara geldiler ki, bundan sonra kend Mumu hanın adını daşımalıdı. Sonralar bu kendin adı Mumuhan şekline düşür.

İndi Ağbabada mumuhan adlı bir harabalık var.

3.2.5 Şirin Bulag²⁸⁴

Gafgaz dağlarının eteyinde yerleşen daşbulag kendinin yuharı hissesinde şirin bir bulag var imiş. Bulag öz başlanğıcını sıldırım gayalardan götürermiş. Bu geribe bulağın sirri uzun müddet yerli ehali üçün açılmaz galırdı.

Kendde zaman han adlı varlı, pullu bir ağa hökmdarlığı edirdi. Hanın böyük teserrüfatı vardı. O, münbit torpagları şumladar, ekdirer, biçdirerdi. Mehsulun başa çatan vahtı şirin bulağın suyu birden-bire gurudu. Adamlar, mal-gara, bütün teserrüfat suya möhtac idi. Zaman hanın var-dövleti tamamilə telef olmag tehlikesi garşısında galdı. Zaman han suyun dalınca kimi gönderirse geri gayıtmırdı. Kendin igid, adlı-sanlı adamları bu “geder-gelmez” yoldan bir daha geri dönmürdüler. Zaman han e’lan verir ki, kim şirin bulağın yolunu açsa, onu dünya malından geni edecem. Hanın Ehmed adlı igid, gorhalmaz, cavan bir çobanı var idi. O, demirçi Muhtar kişinin oğlu idi. Neçe il idi ki, hana çobanlığı edirdi. Emrah, hanın Güllü adlı güzel bir kızını sevirdi. Gız da Emraha sevirdi. Ancag onlar bu mehebbeti gizli sahlayırdılar. Güllü atasının hasiyyetine yahşı beled olduğu üçün bilirdi ki, hana heber çatsa, gezebi tutacag.

²⁸³ Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s..98

²⁸⁴ Hikmet Ebdüllhelimov, vd. (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 133-134.

Emrah, hanın e'lanını eşiden kimi onun yanına gelir ve deyir ki, şirin bulağın yolunu açabilir, evezinde han gızı Güllünü ona vermelidir. Han bir geder düşündükden sonra razılığ vermeye mecbur olur. Emrah eve gayıdır. Atası ona bu yoldan geri dönmeyi teklif edir. Amma Emrah gohum-egrabası ile görüşüb yola düşerken atası Muhtar kişi ıldırım parçasından düzeltdiyi henceri oğluna verib deyir:

– Oğlum, get tale sene yar olsun. Bu hencer seni darda goymaz.

Emrah üç gün yol getdikden sonra büyük bir ezab-eziyyetle bulağın başlanğıcına gelib çatır. Görür ki, bulağın kende geden yolunu iri bir daş parçası tutub. Çoh çetinlikle bu daşı kenara tullayır. Kende geden suyun ağzı açılır. Bu zaman berk gurultu gopur. Neheng bir ejdaha Emrahın üstüne atılır. Emrahla ejdaha arasında elbeyaha döyüş başlayır. Son nefesde Emrah henceri ejdahanın kellesine sohur ve ejdaha nerilti gopararag yere serilir. Emrah ağır yaralanmışdı. Çoh çetinlikle kende gayıdır. Bir müddetden sonra tamam sağalıb ayağa galhır. Suyun gelmeyi kendde toy-bayrama sebeb olur. Deyilene göre, kendin camaatı yeddi gün şadlıg edir.

Zaman han verdiyi ve'de emel etmir. Gızını Emraha vermek istemir. Emrah Güllünü kendden götürüb kaçmağa mecbur olur. Emrah bu yerlere yahşı beled olduğundan dar keçidlerle, keçilmez yollarla gedirler.

Zaman han Güllünün goşulub kaçdığını bilen kimi her terefe atlı saldırıb onları mühasireye aldırır. Ancag goşun ne geder gezirse Emrahla Güllünü tapa bilmir. Bu vaht zaman han emr edir ki, şirin bulağın suyundan kenara çıhılmasın. Hanın özü ejdaha olub bulağın gözüne yapışır. Günler keçdikce susuzlug Güllünü elden salır. Gül dodaglar çat-çat olub gan verir. Her defe Güllü gözlerini Emrahın üzünde dolandıranda zeif sesle: -su, -deyir. Emrah sevgilisini gizletdiyi yerde goyub Zaman hanın yanına su dalınca gedir. Han Emrahın geldiyini görüb üreyinde sevinir.

– Neye gelmisen?

– Teşneyik. Şirin bulağın suyundan bir içim su ver.

– Sene su düşmür. Sen günah işletmisen.

– Günahı ehдини unudanlar işledir, han. Bulag benimdi, bulag Güllünündü.

Savaba bat, han. Öz bulağımızdan bize bir içim su ver.

Han yine hiyle işledir. Gızı ele getirib sonra Emrahı öldürmek isteyir.

– Suyu burada içeceksiniz, orada yoh, Güllünü getir. Sene zaval olmayacag.

Emrah geri gayıdır.

Güneş doğanda gözünü Güllünü goyduğu yere çatdırır. Lakin gözlerine inanmır. Güllü üzügoylu, golları ireli açılmış halda, yerde hereketsiz galmışdı. Ondan bir geder aralıda göz yaşı kimi dum-duru bulag gaynayırđı. Bulağın dörd yanı güllük, çiçeklik idi.

Deyilene göre, Emrah ömrünün sonuna geder “Güllü Bulağ”ın yanından heç yana getmemiş, ölende Güllünün yanında ölmüşdü.

O günden şirin bulag daşların, gayaların arasından sızıb geldiği için kendin adı Daşbulag, Güllünün öldüyü yer ise Güllübulag adlanır.

3.2.6 Sınık²⁸⁵

Kedim dövrlerde İrandan Ağbabaya Sınıkçı Ehmed adlı bir kişi gelir. O, yahşı sınıkçı olmakla beraber çoh sade adammış. Sınıkçı menzereli bir yer seçib ev-eşik salır. Aradan bir neçe il keçir. Daha bir neçe aile de buraya gelir. Sınıkçı Ehmed gelenlere kömek etmeyi özüne borc bilir, hamının evinin bennalığını üzerine götürür. Böyük hörmet kazanır. Yanına gelenleri heç bir temenna güdmeden yola salarmış. Az keçmir ki, Sınıkçı Ehmed terefinden salınan kend onun şerefine Sınıkçı Ehmed deye anılır. Sonralar bu kend "Sınıklı", "Sınık" kimi gelib dövrtümüze çatır. Ağbabada Sınık adlı kendin harabalıkları indi de durur.

3.2.7 Oğlangala - Gızgala (Şarur Rayonu)²⁸⁶

Arpaçay vadisinde iki tayfa yaşayırmış. Bu tayfalar hemişe torpag üste dava salarmış. Bunlardan biri Muğanlı tayfası, o biri de Aranlı tayfası adlanırmış. Muğanlı tayfa başçısının igid bir oğlu, Aranlı başçısının güzel bir gızı varmış. Bir günleri oğlan bu tayfadan, gız da o tayfadan çayın gırağına yenirler. Uzagdan-uzağa bir könülden min könüle bir-birine aşig olurlar. Oğlan çayı üzüb gızın yanına keçir. Görüşürler, bir-birine

²⁸⁵ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 98.

²⁸⁶ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azərbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 74.

könül verib, ehd-peyman bağlayırlar. Heç kes bilmesin deye her gün gece görüşmeyi gerarlaşıdırırlar. Şertleşirler ki, görüşden gabag oğlan o tayda Garatepe dağında tongal galamaladı, gız da bu tayda. Aralarında söz kesirler ki, kim ehde vefasız çıhsa özün tongalda yandırısın.

Bu yolla onlar çoh görüşürler. Bir gün oğlan tongal galayıb gözleyir. Görür o tayda tongal yanmır. İkinci gece de bele keçir. Üçüncü gün oğlan gızın toyu olduğunu eşidir. Anlayır ki, sevgilisi ehbine vefasız çıhıp. Gen dünya oğlana dar gelir. Fikirleşir ki, bundan sonra onun yaşamağı ne yaşamagdı. Özünü galadığı tongala atır. Amma vefasız olmadığından od da yanmır. Ağ bir daşa dönür.

Devilene göre, o vahtdan el arasında bura “Oğlangala” gızın yaşadığı yer de “Gızgala” adlanır. Camaat indi de Ahır çərşenbede ağ daşda od galayır, oranı mügeddes yer kimi tanıyır.

3.2.8 Yeddi Bölük²⁸⁷

Deyirler bir arvadın yeddi oğlu varıymış. Bir gün memleketin hökmdarı hemin yeddi oğulu bir dağın dalında öldürtdürür. Oğlanlarının nahak kanı ananı od eleyib göye kaldırır, şimşeye çevirir. Her hava karalanda, yağış yağanda burda, yeddi bölükde mütlek bir kan olur. Ordan kim keçse, Şimşek onu vurub öldürür. Şimşek öz balalarının öldüyü yeri tohunmaz, mükeddes bir yer kimi sahlayır. İndi de hava karalanda heç kim oraya, Kalasa dağının arhasınla yerleşen yeddi bölüye yahın getmir.

3.2.9 Şusa (Karabağda Şehir)²⁸⁸

Vahtile Penah han Berde hanına gonak gelir. Berde hanı möhterem konağın reğbetini kazanmak üçün onun şerefine ov teşkil edir. Onlar Karabağ'ın te'rifli atlarını minib nökerlerle, tazılarla yahınlıkdakı uca dağlara, sıh meşelere ova çıhırlar. Bu dağlardan etrafı seyr eden Penah han heyran kalıb yanındakılara deyir:

- Bu ne güzel yerdir. Ne güzel, aydın, saf havası var. Ele bil şüşedendir. Uzakdan her şey ayna kimi görsenir. Burada hel-helbet güzel bir şehir salmak lazımdır.

²⁸⁷ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 119.

²⁸⁸ İskenderova Mehriban Ejder Kızı, (2000), *Elin Söz Yaddaşı* (Bakı : Elm), s. 72.

Bele de olur. Penah Hanın mesleheti ile Karabağın yüksek, sefalı, şüşe kimi aydın, temiz havalı yerinde Şuşa adlı şehir salınır.

3.2.10 Ağbava²⁸⁹

Ağbavanın adı bele oluf. Ağbava, Sarıbava bir de Haçhalıl bava üç gardaşıymış. Bullar gelir bu dağlarda mesken tutullar. Heresi bir terefde. İndi ağbava deylen de lap yuharılara çıhib burda mesken gurur. Yay vahtıymış. Vahti keçir gış gelir- dağların garboranı, tüpüsü başdıyır. Oğlu çoh deyir, yalvarır gel gedeh, bu razı olmur. Oğlu azarıyır, hey deyir «ah, bava», «ah, bava», ölü. Kişi onu basırır, özü galif burda yaşıyır. Onnan da buraların adı galif Ağbava.

3.2.11 Künbez²⁹⁰

Karakoyunnu erazisinde çoh sefalı dağlar var. Bu sefalı, könül ohşayan, behmez dadıyan serin bulahlı dağlarda yay vahti aran ellerinin: Kazah, Ağstafa, Tovuz ağaları, beyleri alaçihlar kurar, yayın üç ayını burada keçirermişler. Güneyli-kuzeyli bu dağlar Aran ellerine baharmış. Murğuz, Gözel dere, Hatı Abbas, Künbez, Marallıca, Yumalak, Soyukbulak... yaylaklarında 1953-cü ile keder de üç rayonun bir sıra Aran kolhoz ve sovhozlarının koyun sürüleri yerleşirdi. Hazırda dağların adı eyni adlarla yaşıyır, ancak tepenin Aran sakinleri, hetta Karakoyunnular da artıh bu yerrerden didergin düşüfler...

Yayın cırhacır vahtıydı, yene de Ağstafa elinin addı-sannı ağalarından biri - Hatı Abbas kefleten ağır hestelenir. Binede yaşıyannar kem-küsseye düşar olur. Hamı fikirleşir ki, bu uzak yerden biz bu hesteni öz eline, yurduna neje apara bilerik. Karakoyunnunun yakın kendderinnen, Göyçe elinnen addı-sannı ara hekimlerini Hatının yanına getirdiler. Amma Hatını sağaltmah mümkün olmur...

Bir gün Hatı Abbas öz adamlarını, çovan ve nahırçılarını yanına çağırır deyir: - Ay benim isteklilerim, görürem, eziyyet çekirsiniz. Heş bir fikre düşmeyin, amandı meni bu dağlardan, bu güzel menzereden ayırmıyın, bah ele o çökehdeje defn edin. Deyerler ki, vesiyet yüngüllükdür.

²⁸⁹ Arif Acalov, (1988), *Azerbaycan Mifoloji Metinleri* (Bakı : Elm), s. 47-48.

²⁹⁰ Hüseyin İsmayılov, Garban Süleymanov, (2002), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 7. cilt; Garagoyunlu Folkloru*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 76-77.

Karakoyunnunun ve Göyçe ellerinin addı-sannı adamları Hatı Abbası bu sefalı yerde - Çökek yurdda defn etdiler. Onun isteklileri Hatı Abbasın kebrı üzerinde günbez kurdular. Bura "Günbez" yahud, Hatı Abbas yurdu adlandırıldı. Her il yaylağa köçen Karakoyunnular bu meşhur heyirhah ağanı - Hatı Abbası yad edir, ona dualar ohuyardılar. Tarihin ele bir günü geldi ki, indi Karakoyunnular da bu aharrı-baharrı yaylakda uyuyan Hatı Abbasdan uzah düşdüler. İndi bu möhteşem Künbez düşmennerimize kaldı...

3.2.12 İtgıran Kendi (Babek Rayonu)²⁹¹

Gedim zamanlarda İıran hökmdarı öz kendlerinden elave, Nahçıvan etrafındaki kendlerden de vergi almış. Günlerin bir günü hökmdar öz adamlarını uçgar kendlerden birine gönderib deyir ki, İıran ayğırları Tehrande kişneyib onların atları guluna galıblar. Hemin gulunları versinler.

Kend camaatı hökmdarın elinden cana doymuşmuş. Ona göre vergi vermekden boyun gaçırlar. Şahın adamları çoh çek-çevirden sonra deyirler:

- Sözüünüzü hökmdara özünüz deyın.

Kendın camaatından bir deste ayrılıb İırana gedir. Hökmdarın sarayına bir günlük yol galanda deste başcısı yoldaşlarına emr edir ki, gabağıınıza çıhan itleri vurub öldürün. Sözü bir yere goyub harada it görürlerse, öldürürler. Heber hökmdara çatır. O, hemın adamlarıyanına çağırtdırıb itleri öldürmelerinin sebebini soruşur. Deste başcısı deyir:

- Şah sağ olsun, bu itler sizin de, bizim de düşmenimizdir. Canavarlar gulunlu atlara hücum edende, bu itleri ne geder harayladıgsa, kömeye gelmediler. Atların çohunu canavarlar parçaladı, galanı da gorhudan bala saldı.

Şah özünden çıhib deyir:

- Oradan haraylamağı itler haradan eşiderdi. Deste başcısı istehza ile şaha bahıb deyir:

²⁹¹ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), **Azerbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru** (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 77-78.

- Şah sağ olsun, bes İranda kişneyen ayğırın Nahçıvanda gulunları nece olurdu?

Şah deste başçısının gorhmazlığını, hazırcavablığını görüb deyir:

- Bu gündən kendinizin adını "İtgıran" goyuram. Kendiləri de vergiden azad edirem.

Ele o vahtdan hemin kendin adına el arasında "İtgıran" kendi deyirler.

3.2.13 Gırhlar (Çulfa Rayonu)²⁹²

Keçmişde düşmen hücum edende gız-gelinin elçatmaz, ünyetmez uca bir dağın başına yığarmışlar.

Günlerin birinde düşmen yine hücum edende gırh incebel, gızı dağın başına çıkarırlar. Aşağıda gızgın döyüş gedirdi. Atların kişnertisinden, yaralıların iniltisinden gulag batırdı. Savaş neçe gün, neçe gece davam etdi. Düşmen güc geldi, elin varı yağmalandı, növbə gızlara çatdı. Gızlarla düşmen arasında birce addım galmışdı. Gırh gız elini göye galdırıp tanrıdan merhemet dileyerek dedi:

- Ey ulu tanrı, bizi düşmene gısmet edince ya daşa, ya da guşa dönder.

Dua gurtaran kimi gırh incebel gız kekliye çevrilir. Ançag uçmag cehdi uğursuz olur. Gırh yağı elini uzadıb onların ayaglarından yapışıp pervazlanmağa goymur. Gırh hınalı geklik tanrıya yalvarıb:

Ey tanrı, sen bizi guşa çevirdin, bes niye düşmen elinde esir-yesir etdin?

Ele bu zaman kekliklerin ayağından yapışmış yağılar kertenkeliye çevrilirler. Onların el izleri ise kekliglerin ayağında galır.

Deyirler ki, o vahtdan hemin yer Gırhlar adlanır.

3.2.14 Cerciboğan (Çulfa Rayonu)²⁹³

Bele danışrlar ki, Topal Teymurun oğlu Miranşah Elince galasına hücum edende etrafdakı ketdere de olmazın zülm edir, onlardan ağlasıgmaz heracler isteyir.

²⁹² Ferzeliyev, Gasımlı, (1994), age., (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 75.

²⁹³ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), Azərbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folklorü (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 75-76.

O, öz carçılarını keddere gönderib car çektirir ki, Elincelilerle dilbir-elbir olan adamlara divan tutacag.

Carçılar deveye minib keddere, obalara gedir, car çekmeye başlayırlar. Bir gün de bı carçılardan biri Muğan kendine gedir. Camaata hede-gorhu gele-gele car çeker:

- Elincelilere kömek eden dünya üzüne hesret galacag.
- Elincelilere kömek eden çaya atılacag.
- Elincelilere kömek edenlerin kendi viran galacag...

Carçının bı hay-küyünü eşiden kend camahatı gezeblenib Miranşaha söyüşler yağdırıb carçıları devenin üstünden yere salıb boğur. Sonra da ölüsünü deveye sarıyıp Miranşaha gönderirler. Bı hareket Miranşaha çoh ağır gelir. O, bı tehkire döze bilmeyib Muğan kendine goşun çeker. Ket camahatı Miranşahın goşununa garşı çılır. Berk vırışma olur. Muğanlıların çohusu ölüür. Ganlı vırışmadan gorhuya düşen arvad-uşağın bağı çatdayır. Bı gıasdan da Miranşahın üreyi soyumur. O, bütün ket camahatına ölüm hökmü verir. Serkerdelerden biri meslehet görür ki, adamları gılıncdan keçirsinler. Miranşah gezeble gışgırır.

- Carçıboğanları boğmag lazımdı.

Vırışdan sağ galmış beş-üç keddini de Miranşahın buyruğuyınan boğub Arpaçaya atırlar.

Ele o vahtdan Muğan kendinin adı Carçıboğan galır. Kendin indiki adı Cerciboğandı.

3.2.15 Nuhdaban (Ordubad Rayonu)²⁹⁴

Revayete göre Nuhun gemisi Gemigayada guruya oturmuşdu. Oğlanları bir gün gördüler ki, uca dağlar od tutub yanır. Gemi oturan dağ da tüstüsüz alova bürünüb. Özleri de od-alovun içindediler. Gorhudan bilmediler neylesinler. Haray-heşi r salıb bağırdılar.

²⁹⁴ Tehmasib Ferzeliyev, Meherrem Gasımlı, (1994), *Azerbaycan Folklorü Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru* (Bakı : Sabah Neşriyyatı), s. 70-71.

- Aman tanrı! Günahımız nedi ki, indiyedek tufanda galdıg, indi de od-alova düşmüşük.

Amma bu gorhu çoh çekmedi, gördüler ki, od-alov onları yandırmır. Yaşıl çemene, güle, çiçeye de tohunmur.

- Bu ne sirrdir? - dediler. - Dağ da yanar?

Onlar atalarının yanına gedib bu sirri soruşdular.

Nuh Nebi dedi:

- Gördüyünüz ele bele od deyil. Sirli, mö'cüzeli oddur. Bu torpağın mayası oddan yoğrulub. Burda her şey öz gidasını oddan-yalovdan alır. Yanan dağların biri Gemigaya, biri İlandağ, biri Ağrı dağıdır. Bu arada yurd salın. Dediğim üç dağ size güvvet, bereget vereceg. Berkde şerden, yağıdan goruyacag.

Nuh Nebi sözünü gurtardı. Dayandığı yerden bir addım ireli atdı, ayağı torpağa gelende pencesi yoh, dabanı yere deydi. Oğulları hemin yerde yurd saldılar, adına da "Nuhdaban" dediler.

3.2.16 Nuhdabanı²⁹⁵ (Nahçivanda)

Revayete göre, yerde olan insanlar allahı tanımadığı için her yeri su basır. Nuh öz ailesi ile her heyvandan bir cüt götürüb gemiye minir. Nuh gemiye minenden sonra tezeden Gırh gün, Gırh gece yağış yağır, her yerden su kalharak dünyanı basır. Nuhun gemisi ise Diri dağının başında kuruya çıkar. Nuh ayağını gemiden yere atanda dabanı kuruya çıkar. Onun için de hemin yere Nuhdabanı deyirler.

3.2.17 Şah Palıd²⁹⁶

Dağların eteyinde küçük bir kend var. Bu kendin yuharı başındaki tepenin üste bir goca palıd ağacı gol-budag atıb.

²⁹⁵ Behlul Abdulla, (2001), *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 200.

²⁹⁶ Hikmet Ebdüllhelimov, vd. (2000), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 137.

Diyilene göre, gedimlerde ölkenin şahı yahın adamları ve goşun-leşkeri ile bu yerlerden keçirmiş. Tebietin gözelliyi onun hoşuna gelir. İri bir palıd ağacının altına çatanda emr edir ki, burada bir az eylenib dinclerini alsınlar. Böyük ziyafet düzeldirler. Ele bir ziyafet ki, o günedek dağ adamları belesini görmemişdiler.

Şah gedennen sonra orada kend salırlar. O kende Şah palıd adı verirler. Sonralar bu söz deyişib Şabalıd şekline düşür. Hal-hazırda habı kend Şeki bölgesinde yerleşir.

3.2.18 Zerdüş Peyğember Garabağda²⁹⁷

Revayete göre zerdüş peyğember bu yerlere atlı, develi gelibmiş. At yorulduğuna göre onu bir kendde goyub keçir ki, gayıdan baş aparsın. Peyğember gayıdanda kendi tapa bilmir. Camaat soruşur ki, ahtardığı nece kenddi?

O deyir:

– Gara bağı var idi.

Bu soragla kendi tapırlar. Hemin vahtdan kendin adı Garabağlı galır. Sonralar bu yerin hamısına Garabağ deyirler

3.2.19 Evoğlu²⁹⁸

Revayete göre hele evoğlu kendinde heç kim mesken salmıyıbmış. Başga yerden bir kişi ile arvad gelib çihır hemin yere. Arvadın yanında başga kişiden bir gızı, kişinin de yanında başga arvaddan bir oğlu olur. Kişi hemin gadınla evlenir. Günler, aylar keçir. Hemin gızla oğlan da böyüyür. Arvadın başga kişiden olan gızını kişinin başga arvaddan olan oğluna alırlar. Oğlan olur "ev oğlu", "ev kişisi". Guya Evoğlu kendinin adı da bundan sonra Evoğlu galır.

3.2.20 Şortepe²⁹⁹

Revayete göre Şortepe şehir olub. Bu şeherin adı Berber imiş. Burda o zaman bütperestler yaşayırmış. Bütperestler pire, oda, köhne abidelere perestiş edirmiş.

²⁹⁷ İsrail Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev, (2001), *Azərbaycan Folklor Antologiyası* 5. cilt; *Garabağ Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 224.

²⁹⁸ İsrail Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev ve Necef Nazim Guliyev, (2001), *Azərbaycan Folklor Antologiyası* 5. cilt; *Garabağ Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 236-237.

²⁹⁹ Abbaslı, Ferzeliyev ve Guliyev, (2001), *age.*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 204

Devilene göre bu tayfanı İslam dinine tabe etmek için Hezret Eli Berber şəherine gelir. O, burda heyli vuruşur. Yerli camaat ona tabe olmag istemir. Bu zaman o gılcını nece çalırsa berber şəheri tamam batır. Şortepe de o vahtdan yaranıb.

Şortepe Yevlah-Berde demiryolundan 9-10 km. Uzaqlıqda yerleşir. Şortepeye yakın olan, onu ehate eden kendler Şatırlı, Kurdboroni, Divani kendleridi. Tepenin yanında göl var.

3.2.21 Şatırlı³⁰⁰

Revayete göre şatır oyun olub. Bu oyunu oynayanlara şatırlılar deyibler. Bu oyunçular boyca uzun imiş. Onların gıvrag geyimi varmış. Dize geder nahışlı corab, gülburun çarığ, demir geyime benzer tohunma paltar geyer, başlarına debilge goyarmışlar.

Bunların içerisinde eleleri varmış ki, bir günde Murovdan, Kepezden keçib Genceye gedib gayıdirmış.

Şatırlı kendi Şortepenin yakınlığında yerleşir.

3.2.22 Garasaggal³⁰¹

Çoh gedim zamanlarda Kür çayının sahilinde garasaggal cavan bir oğlan yaşayırmış. Oğlanın cavan olmasına bahmayarag ibadetinden galmazmış. Bu salehliyiye göre ona çoh sirli şey agah olarmış, hem de sufresinin beregeti tükenmezmiş. Onun gamışdan hörülmüş bir koması varmış. Bu yerler ceyran, cüyür ve maralla dolu imiş. Her ahşam-seher marallar komaya yaklaşar, garasaggal oğlan onları sağarmış.

Günlerin birinde iki ovçu ceyran gova-gova gelib çıhır hemin yere. İki de ac imiş. Cavan oğlana gonag olurlar. Oğlan bir neçe maralı sağıb küçük tavada yayma bişirir. Ovçular teccüble soruşurlar:

- Bu yemek bize çatarmı?
- Çatar, çatar, sebr eleyin.

³⁰⁰ Abbaslı, Ferzeliyev ve Guliyev, (2001), age., (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 204

³⁰¹ Sednik Paşa Pirsultanlı, (1999), Halgın Söz Mirvarileri (Bakı : Azərneşr), s. 40.

Doğrudan da onlar yaymadan doyunca yeyirler ve görürler ki, tavada yine yayma galdı. Ovçulardan biri garasaggal oğlandan çoh razı galdığından baçısını ona vermek fikrine düşür. Oğlan razı olur. Toy günü gelini atla oğlanın komasına getirirler. Komaya yakınlaşar-yahınlaşmaz gızın yengesi garasaggal oğlanı görür, heyir-dua evezine te'ne ile deyir:

- Ay gız, bu gifirin, adama ohşamazın neyine gedirsen?

Ele bu vaht oğlan camaatı ölü namazına durmağa de'vet eleyir. Teeccüblenenler soruşur:

- Sen niye toyda ölü namazı gılırsan?

- Düzdü, toydu, ançag indice bura ölü düşeceg.

Doğrudan da yenge atdan düşen kimi çanını tapşırır. Hamı heyrete gelir. Ele oralarda ilk gebir yengenin olur. Garasaggal oğlanın yaşadığı yer kende çevrilir. Bu kendin adı oğlanın adı ile Garasaggal adlanır.

3.2.23 Ahsadin Baba³⁰² (Berdede)

Revayete göre, erebler Berdeye gelmemişden kabak Berdenin padşahı Şamama adlı bir arvad imiş. Şamama, Berdeni mühafize etmek üçün yerin altında barılar, istehkamlar, tilsimler düzeldir ve adını Ahsadin baba koyur.

Şamama şah ve veziri çoh ağıllı ve tedbirli adamlar idi. Bunların tedbirleri sayesinde Berdeye heç bir düşmen padşah gire bilmezmiş. Bu yer indi de ele Ahsadin baba adlanır.

3.2.24 Bayandur³⁰³ (Zenzegurda)

Keçmiş zamanlarda İbili adlı bir kaçak yaşayırmış. Bu kaçak padşahın adamlarına divan tuturmuş. Padşah onunla davaya ne keder koşun gönderirmişse, onu ne tuta, ne de öldüre bilmirmişler. Ahırda hökmdar İbiliye sifariş gönderir ki, haranı isteyirsən beyen dur, oranı sene verim, imaret tikdir, orada yaşa.

³⁰² Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 195.

³⁰³ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 199.

İbili padşahın teklifine razı olur. Çoh yer gezir, ahırda gelib beyendiyi bir yere çihir, orada durur. İbili burada imaret tikdirib ölünce yaşayır. Onun üçün de buranın adına "Beyendur" demişler ki, sonralar Bayandur olmuşdur.

3.2.25 Zar³⁰⁴ (Kelbecerde)

Bir garı var imiş. Onun Zaza adlı oğlundan başka kimsesi yoh imiş. Zaza konşu kendden Nazı adlı bir gız sevirmiş. Ancak kasıb olduğundan gızı ona vermirlermiş.

Oğlan kapıda karpız tağı ekir. Tağın bir kanadını sahsı bardağın içine salır. Bardağ içinde olan kanad çiçek açır, küre düşür. Küre böyüyüb karpız olur. Zaza içinde karpız olan sahsı bardağı Nadire apanr. Nadir bardakda karpıza bahıb, oğlanın ferasetine aferin deyir. O, Nazının ata-anasına emr edir ki, gızı Zazaya versinler.

Emr veren gün Nadir şah sefere çihir. Kızın adamları fūrsetden istifade edib, gece Zazanı tike-tike doğrayıb kuyuya tökürler.

Zazanın bir sehirlı tüteyi var imiş. Hemişe öz-özüne çalıb, Zazanın başına gelen ehvalatı söyleyerimş. Nadir seferden kayıdanda görür ki, kuyudan ses gelir. Kulak asır, görür tütek deyir:

Zazanı öldürdüler,
Kuyuya saldırdılar.

Nadir o saat hökm edir, Zazanı öldürenlerin, Nazının atasının boynunu vurdurur. Zazanın anası her gün ağlayır, zarıyır. Onun zarımasından kendin adı Zar kalır.

3.2.26 Gırhbulag³⁰⁵

"Gırhbulag" adında tebiı gözelliklerinnen diller ezberi olan Göyçe mahalında gedim bir yaşayış yeri var. Göresen bu kendi niye bele addandırılflar. Doğrudanmı kendde gırh dene bulah çoşuf çağlıyır. Yohsa, bu adnan bağı halg arasında hansısa bir revayet yaşayırmı?

³⁰⁴ Abdulla, (2001), *age.*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 200.

³⁰⁵ Hüseyin İsmayilov, (2000), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 151-155.

Deyiller, bir zamannar bu kendde varlı-hallı bir ağa yaşayırmış. Sehavetde, merhemetde, insafda ad-san kazanıfmiş. Allahın, haggın-edaletin yolunda canınnan bele keşmeye hazırıymış. Kapısına geleni eliboş gaytarmaz: heş zaman heş kesi naümid goymazmış. Dara düşenin dayağı, işıhsız evlerin çırağıymış.

Ulu tanrı bu kişiden heş neyi esirgemiymiş. Tekce bir derdi varıymış. Heş bir züryeti yohuymuş. Ancah uşağı olmadığına göre tanrıdan heş zaman gileylenmez, deyermiş:

Tanrı bilen meslehetdi. Verse, ne vaht olsa verejek, — deyermiş.

Yaş gırhı hahlasa da ağa göz işinde, güjündeymiş, fağıra-fügaraya, kasıf-kusufa, dilençiye, yesire de ki, bir eli selege paylıyarmış.

Ağa bir gün yatıf yuhuda görür kü, bir nurani goja ona yahınnaşif dedi:

– Eşit oğul. Dediklerime yahşı gulah as. Sürüden gırh öyec ayır. Heresini bir günde kesif yetim-yesire payla, üreyini bişirif arvadınnan özün ye. Gırh günün tamamından sonra arvadının boynuna sennen bir oğlan uşağı düşejek. Oğlun çoh alicenab, rehmlı, edaletdi, bahtdı, gismetdi olajah. Nigaran olma, dediklerimi unutma. Tanrının buyruğuna emel et, züryet payın var.

Bunu eşiden ağa hövlanak yuhudan ayıldı. Gördü kü, hele geje yarısıdı. Savaha çoh var. O gördüyü yuhusunu arvadına danışdı. Buna arvadı da çoh sevindi.

Savah açılan kimi ağa yuhusunda gördüyü nurani gojanın dediklerini heyata keçirtti. Sürüden gırh beyenme öyec ayırdı. Günde birini kesif etini kasıf-kusuva, elsiz-ayaghızdara payladı. Üreyini ise bişirif arvadınnan özü yedi. Ele ki, gırhıncı gün oldu, arvadın boynuna uşah düşdü. Ağa da, eşidenner de buna çoh sevindiler. Dogguz ay, dogguz gün, dogguz saat, dogguz degige, dogguz saniye keçennen sonra arvad Novruz bayramının gırhıncı gününde bari-hemlini yere goydu. Uşah doğulan gün ağanın da gırh yaşı tamam olurdu. Uşah hem de teze ilde obada doğulan gırhıncı uşağıydı.

Uşah böyüdü, boya-başa çatdı, "gırh" sayı hagında eşitdikleri onu çoh maraglandırırđı. Uşah ele bil ki, "gırh" sözüne vurulmuşdu. Ne iş götürdüse "gırh"nan

başdıyordu. Onun elde-obada gırh sedagetdi dostu varıydı. Gırh yaşında evlendi. Kenddeki gırh gözel gızdan birini-gırhıncısını sevdi. Gırh gün toy çaldırdı. Toya gırh yerden adam çağırtdırdı. Her hörekden gırh gazan bışirtirdi. Geline gırh dest paltar tikdirdi, gırh cür bezek-zinnet şeyleri hediyeledi.

Gerez, ne başınızı ağrıdım, ağanın oğlu gırh regemine o geder alude oldu ku, ahırda yaşadığı kendin adını deyişif goydu "Gırhlar".

"Gırhlar" kendinin sesi-sorağı her yere yayıldı. Atası-anası ölennen sonra gırh gün matem sahladı. Gırh gün, gırh geje onnara ehsan verdi. Gırh günnen sonra oldu kendin ağası. Gırh yaşınnan sonra bir gızı oldu. Gızına gırh keniz bağışdadı. Özüne gırh otahlı ev tikdirdi. Gırh sürü goyun-guzu sahladı. Gırh köhlen atın günde birini mindi, her gırh günnen bir teze paltar geydi. Kende gırh yerden yol aşdı. Kerez, güjü neye çatdısa hamısını 40 regeminnen bağıladı. Lakin bir şeyden savayı. O da kenddeki yegane bulağıydı. Bulağın sayının gırha çatdırmağa onun ne güjü vardı, ne de güdreti.

İller belece ötüşürdü. Gırhlar kendi böyüdü, adı dilden-dile düşdü. Ağanın sehaveti, edaleti diller ezberi oldu.

Söz düşende o, el içinde deyerdi.

– Bizim bu Gırhlar kendinde gırhla bağılı ede bilmediyim tek bir şey galdı. Bu da kendin yuharı hissesindeki bulağın tek olmasıdı. Eger imkanım olsaydı, kendden gırh bulah çıharardım. Hayıf kı, buna gücüm çatmır. Bunu da ede bileni dünya malınnan geni ederem. Deyerem ki, bu dünyada heş derdim galmadı. Neynemek olar? Tanrı bilennen yahşısı yohdu.

Camaat da bir ağızdan deyermiş:

– Elini hahdan üzme. Bu arzun da düzeler.

Bu kendde ağıllı-kamallı bir cavan varıymış. Ağanın bu sözünnen sonra o çoh fikirreşdi, çoh götür-goy etdi. Ahırda istediğine nail oldu. Ağanın yanına gedif dedi:

– Möhterem ağa, icaze versen men senin gırh bulah arzunu çin ederem.

Ağa eşitdiğine inanmadı. Ancag bu sözü ona deyen oğlanın çoh ağıllı, kamallı olduğunu bilirdi.

Ağa dedi:

– Doğrudanmı?! Sen bunu Neje edersen?

Oğlan dedi:

– Möhterem ağa, nece ederem, o benim işimdi. Ancah gerek mana gırh gün möhlet veresen.

Ağa dedi:

– Möhlet verdim!

Oğlan dedi:

– Möhterem ağa, şartım tekce möhlet deyil.

Ağa dedi:

– Özge şartın nedi?

Oğlan dedi:

– Möhterem ağa, gerek mene her gün bir öyec kesif, etini govuruf gönderesen. Üreyini de bişirtirersen. Yarısını gızın yeye, yarısını da bir honçuya goyuf mana gönderersen.

Ağa dedi:

– Ele bu!

Oğlan dedi:

– Heyr, sebr et. Möhterem ağa. Her gün govurmanı ve honçanı gerek gızının gırh kenizinnen biri getirsin.

Ağa dedi:

– Sonra!

Oğlan dedi:

– Gırhıncı gün ahşam, ve'de tamam olanda, men her bulağın üstünde bir tongal galyajam. Tongalların gırhı da savaha kimi yanajah. Savah açılarda sen gırh atdıyan, gızın da kendin otuz dogguz gözeli ile bulağa gelersiniz. Men onuncu, gırhıncı bulağın üstünde olajam. Kendin güzellerinin her biri bir bulahdan su içer, senin gızın ise gırhıncı bulağa galhar. O, gırh nahışdı gızıl camını dolduruf yarıya gederini özü içer, yarısını mana verer. Sonra siz ve kend adamları bulahların suyunnan istediyyiniz geder, doyunca içe bilersiniz.

Ağa eşitdiklerini yuhu olduğunu hiss edif ellerini gözderine apardı, gulağını eşeledi. Dedi: Belke gulağım ses eşidir.

Bunnarı hiss eden oğlan dedi:

– Möhterem ağa, dediklerim olmasa, ganım halaldı.

Oğlan oradan birbaş eve geldi. Onun ağa bağladığı şert her yere yayıldı. Oğlan bilirdi ki, kendin üst yanınnan çihan bulağın suyu gırh bulağın suyunnan çohdu. İndi galırdı bu suyu gırh yere ayırmah. Bunu oğlan evvelceden fikirreşmişdi. O heş kes bu sirri bilmesin deye gejelere işe başdıyır, evvelce hemin bulağın sağ terefinnen heyli aralıynan, yerin altınnan bulağa sarı lağım atdı. Ancag bulahnın lağım arasını aşmadı. Sonra bu işini bulağın sol terefinde apardı. Gündüzler de çihif gızartmanın yolunu gözdedi. Her gün bir güzel ona et gızartması, lezzetli yemekler getirdi. Honçadaki üreyin de yarısını. Ancah heş kes inanmırdı ki, bu hegiget ola. Çünkü oğlan bütün günü boş-bekar oturardı.

Oğlanın bu işine ağa da mehettel galmışdı. Ancah ne etmek olardı? Kişide söz bir olar. Verilmiş vahtı gözdemek lazımıydı. Ahı, haradan bileydi ki, bu ağıllı, kamallı, tedbirli oğlan verdiyi ve'de hilaf çıhmıyajah, dediye gırhıncı gün, gırh yerden bulahlar gaynıyif daşajah.

O her iki terefdin bulağa lağım atıf gurtardıhdan sonra, ye'ni gırhıncı gün işini yerin üstünde apardı. Evvelce gur çeşmeni gazıf gızdetdi. Üstden yerin altına her iki terefe olan lağımın arasını aşdı. Birden-bire bulağın suyu tamam gurudu. Çünkü bu su yerin altınnan iki terefe uzanan lağımın arasına ahıf dolurdu. Lağımın su ile dolannan sonra bulah yine evvelki kimi aşıf daşmağa başdadı. Oğlanın sevincinin heddi-hüdudu yohuydu. O esas işi görüf gurtarmışdı. Buna göre dayanmah olmazdı. Vaht keçirdi. O linknen lağımın üstünnen arabir daha otuz dogguz deşik açdı. Deşiklerden su eşiye çıhmağa başdadı. Oğlan bu deşikleri bir az da gen işdendirdi. Sonra açdığı yere daş-gum doldurdu. Az keşmedi oğlanın ağılnın yaranan bulahların duruluğu, yaraşığı öz ohşadı. Ele bil ki, bu bulahlar neçe min il evvel bunnan gavah buradan ahırmış.

Ahşam olan kimi ağa tez-telesik eşiye çihif kendin yuharı hissesine bahdı ki, görşün gırhıncı gündü, ve'de tamamdı, tongallar yanırımı? Gördü kü, oğlan bir-bir

tongalları yandırır. Ahırda özü de gırhıncı tongalın yanında dayandı. Bu tongalı daha gur yandırdı.

Kende hay düşdü. Hamı damın üstüne çihıf bu menzereye bahırdı. Evvelki tek gur bulağın sesi kesilmişdi. Onun evezine gırh bulağın şırıltısı eşidilirdi.

Ağa da, camaat da savahın açılmasını sebirsizdiknen gözdüyürdü. O, başdan ağa şerte göre öz gızınnan birrikde kendin gırh güzel gızdarını götürüf, bulağa getmeliydi. Hülase, bunnar gırh nefer atlı, kend adamları da destelere bölünüf bulahlara doğru ahışillar. Çatanda hegigeten burada gırh bulağın olduğunu gördüler. Kendin gözelleri bir elindeki honçanı da birinci bulağın üstüne goyuf, piyalesini dolduruf işdi. Bele-bele otuz dogguz güzel bu işi görennen sonra, növbe ağanın gızına geldi. Onun çohdankı arzusuydu ku, bele ağıllı, derrakeli bir oğlanın arvadı olsun. O, atasının icazesi ile elindeki honçunu oğlana verdi. Oradaki piyaleni çiharıf gırhıncı bulahdan doldurdu. Yarısına geder özü işdi, yerde kalanını oğlana verdi.

Hamı bir ağızdan:

– Mübarekdir! Hoşbeht olsunar, – dediler.

Sonra ağa ve kend adamları bulağın suyunnan doyunca içif honçadaki şirniyyatdardan, bayram payınnan doyunca yediler. Yeniden her bulağın üstünde bir gurban kesildi. Bu şadyanalıh hem de oğlannan-gızın birinci toy günü hesav edildi.

Ağa molla çağırdı. Gızın kevinini oğlana kesdirdi. Toy düz gırh gün davam etdi. Oğlan da, gız da, her birine gırh dest toy paltarı tikdirdi. Gırh yerden toya adam de'vet olundu. Her yemekden gırh gazan asıldı. Toyun gırhıncı günü ağa dedi:

– Ay camaat, bilin ve agah olun. İndiye kimi bizim bu kende gırhlar kendi deyerdiler. Bundan sonra kendin adı dönüf olur "Gırhbulag" kendi. Su temizdikdi, su aydınnıhdı, su paklıhdı.

Balalarım, sizi de hoşbeht olun!

O vahtdan hemin kendin adı "Gırhbulag" galdı. Ancah heş kes bilmedi ki, hemin

ağıllı, kamallı oğlan buna nece nail oldu. O ne geder yaşadisa da, bu sirri heş kese demedi.

3.2.27 Goşabulag³⁰⁶

Göyçe gölü'nün gündoğan terefində bağlı-bağatdı, "Goşabulag" adında yaraşılı bir kend var. Bu adın yaranması kendin tebietinnen bağlıdı. Çünki kendin cenuf terefində gayalılıların altında çohsaylı goşa-goşa bulahlar çihif iki iri çay emele getirir. Bu çaylar hemin kendi gülüstana çevirir. Sonra ise ahıf Göyçe gölüne govuşur.

Göyçede uzun süren gış, sümüye işdiyen soyuh hamıya me'lumdur... Hetta burada gış aylarında demir de soyuhdan donur. Ağaşdar, çaylar, arhlar donur, evlerin damlarınınan süzülen damcılar sırsıra bağlıyır. Kişilerin isti nefesinnen terremiş bığları da buza dönür. Ancah ne goşabulah kendindeki goşa-goşa bulahlar, ne hemin bulahlardan emele gelmiş çaylar, arhlar donmah ne olduğunu bilmir. Kızın en şahtalı günnerinde bele hemin bulahların, suların üstünnen isti buğ galhır. Amma bu adnan bağlı el arasında bir efsane de dolaşmahdadı.

Deyilennere göre bu kendde bir ezazil bey yaşıyırmiş. Ezazil de dedin, elden goydun. İnsafdan-mürvetden heveri yohuymuş, zülm etmekte, geddarıhda ad çıharıfmiş. Ne aj garın doyurar, ne yetim sevindirer, ne de birine el tutarmış. Varı-halıda kı dünyaynan biriymiş. El gazana, bu bey de yeyif-içif, kef sürermiş.

Bu beyin gözəl-göyçek bir gızı da varıymış. O ele bil bu güzelliği ayın-günün camalınnan, suların durğunluğunnan, güllerin-çiçeklerin yaraşığınnan almışdı.

Gız heddi-buluğa çatmışdı. Ona her yerden elçiler gelirdi. Ancah atası çoh tamahkar olduğunnan elçilere ele başdih deyirmiş ki, onnarın buna imkanı olmadığınnan kor-peşman geri gayıdallarmış.

Elçilerin eliboş gayıtmasına gız çoh sevinermiş. Çünki o öz kendderinnen bir oğlannan hele uşah yaşdarınnan sevişermiş. Bu mehebbetden kend adamlarının de

³⁰⁶ Hüseyin İsmayilov, (2000), Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 177-179.

heveri varıymış. Ancah ne fayda. Bey hara, bir kasıf reyyet oğlu hara? Ne geder minnetçi, filan düşmüşdü, bey daş atıf başını tutmuşdu. Bir cavavı olmuşdu:

– Getsin angırsın, tayını tafsın.

Oğlannan gız fūrset düşende bir yerde görüşer, derddeşerdiler. Ancah ne geder düşünūf-daşınsalar da bir yol tapa bilmirdiler. Onnarın yegane hemdemleri göz yaşdardı.

Bir defe gız oğlana dedi:

– Gel bir-bimize goşuluf buradan gaçah. Bir müddete gezif dolaşah. Sonra yağın atam da yola geler.

Kızın bu teklifine oğlan razılaşmadı, o bilirdi ki, bey öz gızını heş zaman bağışdamıyajah.

Bir ara beyin gulağı çaldı kı, oğlan gızı gaçirtmah istiyir. Bey bunu eşidennen sonra gızı bayıra çılmağa goymadı. Gız içeride, oğlan eşikde derd, hiffet içinde galdılar. Oğlan bu defe de dözmüyūf canını Allaha tapşırđı. O gölmemişden evvel vesiyet etdi ki, gevrini kendin cenuf terefindeki gatar gayaların gūndoğan terefinde gabsınnar. Çünkü gız evlerinnen heç olmasa, onun gevrini göre bilerdi. Ele de etdiler. Bu heveri eşiden gız da gōzyaşdarını ahıda-ahıda yorğan-dōşeye düşdü. Hekim-tebib galmadı. Atası elini hara atdısa, boşa çıhdı. Bir gün gız son nefesinde atasınnan hahiş etdi ki, onun gevrini hemin gatar gayanın gün batan terefinde gabsınnar. Bunu deyif gız da canını Allaha tapşırđı. Bey gızının vesiyetine emel etdi. Onu oğlanın gevrine genşer yerde defn etdi. Oğlanın mezarı gatar gayanın gūndoğan, gızın mezarı ise günbatan terefinde oldu. Onnarın arasında geleceyin bir mö'cūzesi dururdu.

Bir geje göylerin kişnertisinnen, şaggıltısınnan ıldırımların hay-küyūnnen, şimşeklerin yerrere elenen od alovunnan hamı vahime içindeydi. Ele bil yernen-göy bu kendin üstünde birreşmişdi. Elleri göyde, üzderi hahda olan bu insannar ulu Tanrıdan imdad diliyirdiler. Bilirdiler ki, bu bela göyden-yere iki nakam aşıge edilmiş zülme göre Allah terefinen gönderilif.

Bilirdiler ki, ezel-ahır bu nale yerde galmıyajah.

Bütün gejeni davam eden fırtınalar sübhe yahın sakitdeşdi, hamı bu dehşetdi beladan hilas olduğu üçün Allaha dua eleyirdi.

Ancah böyük bir mö'cüzə baş vermişdi. Nakam aşihlerin aralarındaki gayaların altında goşa-goşa, göz yaşdarı kimi dumduru, lilpardı bulahlar gayınıyrdı.

Sen deme hemin geje ıldırım beyi cehenneme vasil elemişdi. Hemın bulahlar bu gün de galır.

Revayete göre, kendin adı da nakam cavanların goşa mezarrarı arasında mö'cüzeden gayınıyan hemın bulahların adınnan yaranıf.

3.2.28 Azərbaycan³⁰⁷

Revayete göre, çoh-çoh gedimlerde, ululardan ulu Oğuz ellerinde bir hagan yaşayırmış. Bu haganın adı, sorağı dünyanın her yerine yayılıfmiş. Gılincının çatdığı her yer ona baş eyer, hökmünnen tir-tir esermiş. Bu goja haganın tek birce derdi varıymış. Övladsızdih derdi geje-gündüz onu yandırif yaharmış. Güneş kimi ışılı, ulduz kimi parrah, ay kimi nurru, çiçek kimi ter-temiz, gül kimi hoş etirri, hetrini bütün arvaddarınnan çoh sevdiyi hatunun uşağı olmurdu.

Hagan da, Hatun da ümidlerini hahdan üzmemişdiler. Bir gün Haganın Hatunu gördü kü, göyden bir ışıl aralandı, düz ona sarı geldi ve onun goynuna girdi. Bunu gören Hatun evvelce çoh endişelendi. Sonra bedeninde nese hiss etdi. Onda annadı kı, Tanrı ona övlad gismet eliyif. Gördüklerini goja Hagana danışdı. Hökmdar çoh sevindi. Onnar diz çöküf ulu Tanrıya döne-döne şükürret etdiler, kimsesizdere, gojalara, yazıhlara, çohlu sedege verildi, mal-mülk paylandı. El goja Hagana, onun sevimli arvadına sidg ürekden dualar ohuyuf, alhışdar eledi.

Vaht gelif düzeldi. Koja Haganın bu güzel Hatununnan bir oğlu oldu. Kurvannar kesildi, böyük şennikler keçirildi. Her yanda çal-çağır, demek-gülmek, yemek-işmek başdadı. Uşağa ad goymah megamı gelif çatdı. Koja Hagan ayağa galhıf dedi:

³⁰⁷ Hüseyin İsmayılov, (2000), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 180-183.

– Uşağın özünü de, adını da veren ulu perverdigara şükür. Bu gün yazın, teze ilin ilk günüdür. Uşağın adını Novruz goyuram.

Hamı bir ağızdan:

– Adınnan böyüsün! İlimizin yeni günü, Novruzumuzun gelişi hamıya, içinde de bize hoşbehtlik getisin!

Bu vaht Oğuzdarın hörmetdi ağsaggallarınnan biri ayağa galhıf üzünü goja Hagana tutuf dedi:

– Ey böyük hökmdar, bu gün tayfamızda gonşu çadırda Novruznan ile eyni vahtda bir gız uşağı da dünyaya gelif.

Hagannan birlikde hamı bu şad hevere de mübarekdarrıh etdiler. Ağsaggallar razılığını bildirif sözüne davam etdi:

– Ey bizim tacidarımız, görek o gıza da bir ad veresen.

Koja Hagan dedi:

– Onun da adı bahar olsun, baharın ilk gününde doğuluf. Koy meni sevindiren Allah, onnarın ikisinin taleyni bir-birine yazsın.

Hamı "Amin!" – dedi.

Novruz böyüdü, evvelce elmlere yiyelendi, sonra cengaverriyin, igiddiyn sirrerini örgenmeye başdadı. At sürmekde, gılinc vurmahda, galhan tutmahda. kemend atmahda tayı-baravarı olmadı. Döyüşdere getdi, yalnız gelebelernen gayıtdı. Atası alnınnan öpüf dedi:

– İndi sana bu memleketi e'tivar elemek olar. Cesursan, goçahsan, düşmennen gısas alanan, düşmene basılmazsan, ersen, erensen.

Koca Hagan her yere car çekdirdi. Toya başdadı. Novruznan baharın toyu düz gırh gün çekdi. Gırh birinci gün atası dedi:

– İndi sen gözün bir kişi, bir igidsen. Bir ele, bir halga arha, dayah olmalısın! Oğuz elinin, Oğuz yurdunun çırağını daha uzahlarda yandırmalısın. Get İtil çayı tökülen denizin o tayına. O yanda her yer, kaf dağı da senindi. Edaletdi hökmdar ol. Mezlumun kömeyine çat, düşmene aman verme. Bavannan, atannan mana, mennen sana

galan torpağı canın kimi goru. Onun bir garişını da heş kese verme. Yer üzünde biz olanda, heş kes yohuydu. Neje ki, men, sen de hökmün işdiyen torpahları öz övladdarına tafşır, amanat ver.

Atdar yola düzeldi. Uzag çin serhedderinnen İtil çayına doğru gejeni-gündüze, gündüzü-gejiye gatdılar, aylanan yol geldiler, çayı da, denizi de keşdiler. Nehayet, atasının dediyi yere gelif çatdılar.

Novruz gördü kü, Oğuzdarın ne geder böyük torpağı varıymış. Bu torpahların uzunnuğu, evi hesava, kitava, ölçüye gelmeziydi. Bunnar Novruza yeni güvve, yeni güj verdi.

Novruznan bahar burada gözel günner keçirdiler. Bir oğlannarı oldu. Adını Azer goydular. Azer od demek idi. Od bu Oğuz tayfasının inam yeri, givlegahı idi.

Vaht götdü, zaman keşdi. Azer böyüyüf boylu-buhunnu, geddi-gametdi, ağıllı, şücaetdi, cengaver bir oğlan oldu. Ata-ana Azeri öz tayfalarinnan olan güneş addı bir gıznan evlendirdiler.

Aylar, iller götüşdü. Azerin atası da, anası da dünyalarını deyişdiler. Azer Oğuz ellerinin hökmdarı oldu. Hele atasının sağlığında iken hamı Azere Azer bay (ye'ni bey) deyerdi. Hökmdar olduhdan sonra da ona "Azer bey" deye müraciet etdiler.

Kelbi o geder ince, o geder yumşahıydı kı, hamı ona hesed aparırdı. Danışğınnan gül etri, terpenişinnen bereket yağırdı. Ahı o baharnan Novruzun oğluydu.

Azer bay camaatnan ele gözel reftar edirdi ki.. Çalışardı kı, bir gelbe deymesin, bir kes onnan incimesin. Var-dövlet başınnan sel kimi yağırdı. Kim ona "Azer bay" deseydi, o derhal "can!" – deye cavaf vererdi.

Evveller adamlar bu cavafdan utanardılar. Deyerdiler: ahı tarihde heş bir hökmdar, reiyete can demeyif. Camaat bunu mö'cüze hesaf edirdi. Sonra halg yavaş-yavaş bu söze alışdı. İndi hamı bilirdi ki, kimliyinnen asılı olmayarah kim hökmdarına "Azer bay" dese, onnan "can!" kelmesini eşidejekd. El, camaat torpah oluf onun ayağının altına döşenmek istiyirdi.

Bir gün memlekete hever geldi ki, çin haganı büyük orduyan gedim Oğuz ellerine hüjum eliyif. Kömeye getmek lazımıydı. İgidder yarahlandılar, yasahlandılar, at beline galhdılar. Koşuna Azer bayın oğlu Hezer başçılıh edirdi.

Kömeye çatmah üçün kese, deniz yolunna getmek lazımıydı. Girgan (Hezer) denizindeki gemilerin yelkenneri açıldı. Semt küleyi tezdinknen gardaşdarının kömeye telesen Oğuz döyüşçülerini o biri sahile çatdırdı. Oğuzlar döyüşe atıldılar.

Azer bay az sonra eşitdi ki, oğlu Hezerin goşunu düşmeni mehv edif, gedim Oğuz torpahları azad olunuf. Düşmenlerden çoh büyük genimet ele keçirilif. Hezer öz döyüşçü yoldaşdarınan geri gayıdır.

Bir gün Girgan (Hezer) denizinin sahilinde gemi göründü. Onnar muştuluğa, hoş hevere gelmişdiler. Bildirdiler ki, goşun ehli, başda da yenilmez serkerde Hezer olmahnan savah sübh tezden gemilernen sahile yan alajahlar.

Azer bay sübh tezden büyük bir desteynen Girgan (Hezer) denizinin sahiline, büyük gelebeynen yurda dönen döyüşçüleri garşılamağa çıhmışdı. Gözder lap uzahlara, denizin o biri sahiline dikilmişdi. Vaht götürdü, heş ne görünmürdü. Gün ahşam oldu, gemi gelmedi. Daha iki gün keşdi. Hezergilden bir hever bilinmedi. Azer bayın kövrek gelbi bir az da kövrelmişdi. Üreyine nese dammışdı. Üçüncü gün ahşam üstü sahile yan alan gemiden göyrendiler ki, üç gün bunnan evvel bir gemi dalğaların goynunda gerg oluf. Özü de döyüşden gayıdıllarmış.

El yas tutdu. Hamı gara geyindi. Ağılar, sızılar erşe dayandı. El-elden üzölmüş, derd sinelere düzölmüşdü. Gedeni gaytarmah mümkün deyildi.

Azer bayın bir tesellisi oydu ku, gedif denizin sahilinde dayanır, göz yaşı ahıda-ahıda ucadan yohluğa "Hezer, hezer" – deye ses salırdı. Onun bu feryadı, bu günü denizi telatüme getirirdi. Azerbaycan Girgan denizinin sahiline gelende ilk sözü "Hezer!" Nıdalı, gedende son "Hezer!" Feryadlı olardı. Azer bayın "Hezer" iniltileri galmışdı her seher şergden doğan güneşnen onun arasında galan denizin aramsız, laldinmez laylalarında. Azer bayın gözlerinnen sel kimi ahan duzlu göz yaşdarı denizin

sularına garişdı. Dünyanın anası güneş her seher Hezerin döyüşe getdiyi, lakin gayıtmadığı sudakı yollarını işihlandırırđı.

Bu derd Azer bayın geddini iki eydi. Gözderi Kirkan denizinin gan elemiş sularında, üreyi ahda-amanda dünyasını deyişdi. Bu hevere el yeridi, el ağladı. Hamı gara bağladı. Hamının dilini, ağzını, dodağını bir söz daha çoh göynedir, yandırırđı. Ele bil Azer bay hamıya "can!" – deye-deye öz ömrünü onnara gurvan vermişdi.

Hamı ona bir dil deyif ağlıyırđı:

– Azer bay, can! Azer bay, can! Azer bay, can!

O geder ağladılar kı, ağlıya-ağlıya o geder "Azerbaycan" dediler ki, bu söz dillerden düşmedi, her yerde ezber oldu.

Sel kimi ahan göz yaşdarı Araza, Küre garişif Girkan denizine töküldü. Halg Hezerin gedif gayıtmadığı denizi onun adınnan Hezer denizi addandırdı. Erazisnin böyüklüyü üç milyon kvadrat kilometrden çoh olan bu memlekete ise yana-yana:

– Azerbaycan – dediler.

3.2.29 Subatan³⁰⁸

Bir il İran erazisinde berk gurahlıh düşür. Burada nahırrarnan malı, sürümlernen goyunu olan Ermeni mülkedarı mal-garasını telef olmahdan gorumah üçün ailesinnen birrikde Göyçenin kendderinnen birine penah getirir. O zaman da bele bir adet varyıdı. Kendin ağsaggallarınnan icaze alınmasa, ora guş guşduğunnan seke bilmezdi. Kendin cavannarı Ermenini govmah istiyiller. Ancah ağsaggallar goymullar kı, gerif adamdı, bize penah getirif, goyun harada üreyi istiyir, orada da deyesini gursun. Ele de olur. Ermeni buranın güzel tebietini, temiz havasını, diş göyneden buz bulahlarını görüf hoşuna gelir, etrafındakı nöker-nayıvına deyir:

³⁰⁸ Hüseyñ İsmayılov, (2000), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 184.

– Ne gölüf-galınası yerdı. Ele bil cennetdi. Amma hayıf kı, bu yerrerde Türkler yaşayıllar.

Hayınnıh, pahıllıh, gözügötürmezdik canına, ganına hopmuş Ermeninin bu yerde de dalağı sanjmağa başdıyr. Ne etsin ki, Türkler bu yerrerden çihıf getsin. Nehayet, bir gün bunun elacını tapır. Nahırrarını, sürülerini üreyi istediye görüşde otaran kend camaatınnan hörmetden başga özge şey görmüyen Ermeni öz mekirri planını heyata keçirmeye başdıyr. Koyun sürüsünü, develerini gırhırah bulağın gözüne tıhayır kı, goy suyun ağızı başga semte düşsün, ehali susuzduhdan eziyyet çekerek, dağılıf getsin. Sonra ise gejeynen ailesini, nöker-naibini götürerek aradan çıhır.

Kend ehali suhudan ayılıf suyun kesildiye görür. Kendde büyükden-kıçıye geder hamı bir-birine deyir. Kendin cavannarı at beline galharah suyun menbeyine teref gediller. Ora çatanda suyun ağızının kesildiye görür, bele yaramaz hareketi Ermeninin etdiye annıyıllar. Here bir terefdan onu ahtarmağa başdıyr. Ermeni ne gezirdi? Şelesini-şülesini götürüf çohdan aradan çihmışdı. Daha ne olajaydı? Suyun batdığı yeri subatan, özüne yol taparah bir neçe günnen sonra çihdığı yeri ise Suçıhan addandırdılar. Sonra kendin ehali suçıhan deyilen eraziden bir az yuharıda özderine mesken saldılar. Yaşadılları yere yeni bulahlar çekif adını da subatan goydular. Bunnan sonra kend bu adnan tanındı.

3.2.30 Basarkeçer³⁰⁹

Bele revayet ediller ki, Orta Asiya Türkü, Maveraünnehr hakimi Teymurleng legebi ile tanınan emir Teymur on dördüncü esrin sonnarında öz dövletinin erazisini genişlendirmek megsedinnen yahın şerge teref yürüyüşe başdıyr. Teymur her yeri dağıda-dağıda, işgal eliye-eliye şeherreri, kendderi haravazarlılara çevire-çevire irelileyir. Elde etdiye saysız-hesafsız genimet ve esirleri öz memleketine gönderir.

İrana doğru irelileyen goşun burada bir şeheri de viran goyur. Yerli ehalinin bütün var-yohlarını ele keçiriller. Şehir ehalisinnen gırılan gırılır, gırılmayannar esir

³⁰⁹ Hüseyin İsmayılov, (2000), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru* (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 187-188.

düşüller. Esirlerin içerisinde genirsiz güzelliynen diggeti celb eden bir gız Teymurun oğlunun çoh hoşuna gelir. Teymur bir-neçe gün toy çaldırır hemin gızı oğluna alır.

Toy gejesinin seheri görüller ki, Teymurun oğlu ve gelini yatahda getle yetirilifdi. Me'lum olur ku, hemin vehşiliyi Teymurun goşununnan olan bir Ermeni serkerdesi elemişdi.

Gezevinnen Teymurun gözderine gan damır. Emr eliyir ki, harada Ermeni varsa, gırın. Bunun üçün mükafat da te'yin eliyir.

Ölkeler, dövletder işğal etmek hevesinde olan Teymurun siyaseti deyişir. Yer üzünde Ermeninin kökünü kesmek üçün her yeri dolaşıllar. Karşılarna çıkan kendderde, şeherrerde ne geder Ermeni varsa, hamısını öldürüller.

Bir gün goşun gelif Göyçe ellerine çatır. Bu yerine güzelliğine hayıl-mayıl galan Topal Teymur emr eliyir ki, eger burda Ermeni varsa, gılışdan keçirin. Hökmdara hever çatır kı, burada Türk-Oğuz tayfaları yaşıyır. Bir dene de olsun Ermeni yohdu. Teymurleng bunnan çoh hoşhal olur. Onu duz-çöreknen garşılıyan el ağsaggalarına yüksek hörmət gösterir, en'amlar, behşişder verir ve goşununa emr edir ki, bu torpahda ganahıtmyın, basın, keçin.

Tarihde ganiçen, geddar bir adam kimi ad çihardan Teymurun bu edaletdi hökmü Göyçede büyük el bayramına çevrilir. Hamı bir ağızdan Teymur bu yerrerden basar keçer — deyir. O günnen el ağsaggallarının duz-çöreknen Teymuru garşıladihları yaşayış yerine basarkeçer deyiller. Bir hoş tesadüfden yaranmış hemin ad altı yüz ildi ki, diller ezberidi.

3.2.31 Gelinboğan³¹⁰

Lap gedim zamanlarda bir kişi öz cavan gelinini yanına çağırır deyir:

– A bala, apar bu malın garın-gırtasını, iç-içalatını bulahda ter-temiz yu. Ele ele ki, gat-gatdarın arasında peyin galmasın.

³¹⁰ Hüseyin İsmayilov, (2000), Azərbaycan Folkloru Antologiyası 3. cilt; Göyçe Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 207-208.

Gelin gayınatasının tapşırıldıklarını iri bir leyene dolduruf bulağa yollanır.

Cavan gelin başdıyr içalatı, garın-gartıyı yumağa. Hamısını gül kimi yuyur, temizdiyr leyenine de salavat çekif doldurur onun içine, alır goltuğuna gayıdır gayınatasının yanına. Yazılı gelin haradan bileydi ki bir-birine yapışan gat-gatdardan tek bir denesinin arası açılmamış galif ve peyini temizdenmeyif.

O leyni goyur gayınatasının gavağına. Gayınata da başdıyr bir-bir yohlamağa, görsün gelin nece yuyuf? Görür gelin çoh seligeli iş görüf, amma tersdikden bir gat-gatın arası açılmadığınnan peyini galif.

Bünü gören gelini hecalet teri basır. Utandığınnan gözüne yer tapa bilmir. Öz-özzüne fikirleşir: bunnan sonra bir de gaynatamın üzüne baha bilmerem. Bele biyavırçılıhdansa, ölüm yahşıdı.

Gelin gözden oğurranıf, helvet bir yerde özünü asıf öldürür.

O günnen el arasında mal-garanın garnındaki hemin hisseye gelinboğan deyiller.

3.2.32 Gara Çantey³¹¹

Aclığa-susuzluğa bahmayarak yahşı zamanıydı. Bezi evlerden gelen çörek kohusu, arpa korğasının iyi ac adamı bele doyururdu. Birinin evinde çörek bişende kohusu kendin o başına yayılırdı. Çöreyi olan adam dünyanın en bahtavarıydı. Bir adamın ayağı altında çörek kalsaydı, eyilib yerden götürüb, üç defe öpüb elçatmaz bir yere koyurdu. Ne ise, karınlar ac olsa da, ürekler sağlamıydı. Böyüyün, kiçiyin yahşı, yamanın kedrini bilenler çohuydu. Zalım-zülüm dünyası olsa da, her şeyin kedir-kiymeti varıydı.

Karlı-çovğunlu bir kış günüydü. Bele havada çöle çıhmak korhuluydu. Uşakdan böyüye hamı dahmaya doluşub kimi nağıl danışır, kimi zümzümeye eleye-eleye çarıkdan-zaddan yamayırdı. Bir gün ahşamçağı kimse Alı kişinin kapısını döydü. Kapını Alı kişi özü açdı. Namelum adamı görüb teeccübeledi, gözlerine inanmadı.

- Ahşamınız heyir! –deye gonak dilendi.

³¹¹ Hüseyin İsmayilov, Tacir Kurbanov, (2003), Azərbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 109-112.

- Akıbetin heyir, bala! Buyur içeri.

Gonağı içeri aparıb yuharı başda yer görsetdiler.

- Bala, bu terefler adamına ohşamırsan. Hardan gelib,hara gedirsen? –deye Alı kişi soruşdu.

Oğlan soyukdan donmuş ellerini ovuşdura-ovuşdura dedi:

- Emi, men çoh uzaklardanam. Bu tereflere nebeledim. Bu kend hansı keddi?

- Bu kendin adına Şöreyil deyirler, bala. Kimsen neçisen, bele ruzigarda nabeled adamın bu tereflerde ne işi?

- Emi, ac-susuzam. Eger mümkünse mene bir az çörekden, sudan verin, sonra danışak.

Gonağın acından lap taketden kesildiği açık-aşkar görünürdü.

Peri arvad tez olanından br süfre açdı. Bu güne sahladığı kütile bir kab suyu getirib süfreye koydu. Oğlan bir kismet çöreyeyenden sonra gözlerine ışık geldi. Süfreniz dolu olsun. Men yedim eksiltdim, Allah versin artırsın, -deye razılığını bildirdi. Sonra bilmedi ki, sözüne nece başlasın. Alı kişi onu veziyyetden kurtardı.

- He, bala, danış görek, -deyerek ona bahdı.

- Men Arazın o tayından gelmişem emi, -deye oğlan söze başladı. Men isteyirem ki, bir yerde mekteb açıb uşaklara yazıb-ohumak öyredem.

O, çantasından bir defter çıkarıb Alı kişiye gösterdi. Ömründe birinci defe yazı-pozu eşiden, gören Alı kişi ona yahın geldi. Dikketle bahandan sonra defteri örtüb dedi:

- Men sene ne kömek eleye bilerem, bala?

Oğlan dedi:

- Mekteb üçün yer tapsan, bir az da uşak yığa bilsien, mene çoh böyük kömek elemiş olardın, emi.

Oğlan sözünü kurtarandan sonra bir az fasile verib dedi:

- Burada ne keder uşak olar?

- Bala, bu konşu kendden de gelen olsa, yüze keder uşak olar, -deye Alı kişi kaşlarını düyünledi.

- Emi, sen yer tapıb uşakları yığarsan. Heresine de bir gara çantey tikdirersen. Men Eli bayramı günü gelerem.

Oğlan sznt deyin ayağa durdu. Alı kişi ile Peri arvad keder tz vurdularsa, oğlan kalmadı.

- Ay bala, bu gece vahtı, bu boranda haraya gedirsen? –deye Alı kişi onun kolundan yapışdı.

Oğlan dediyyinden dnmedi:

- Eli bayramında meni gzleyin! –deyerek evden çıhdı. Alı kişi sabaha keder yatmadı. Bu gzel, ağıllı cavanın başına bir iş gelmeyinden korhdu. Kuşlar da bele havada dal-dalanacahtarır. O da ola cavan bir oğlan. Bele havada adam çetin sağ kalar fikri sbhe keder onu rahat burahmadı.

Bu minvalla Alı kişi sabahı dirigzly aıdı. Oğlanı soraklaşmakdan tr eşiye çıhmak istedi. Grd ki, dnnnn başlayan boran hele kesmeyib. Kapı kar bağlayıb. Alı kişi konşuya bele gede bilmedi. Kor-peşman eve kayıtdı.

- Yazık harda kaldı, gren! Eger bir yerde kalmayıbsa, boran onun ahırına çıhacak - deyin Alı kişi derinden ah çekdi.

Ne ise, gnler keıdı. Havalar yaşışlaşdı. Alı kişi bir heyli de uşak siyahıya aldı. Heresine de bir gara çantey tikdirdi. Uşaklar Eli bayramını sebirsizlikle gzleyirdiler. Alı kişinin btn gnt gz yolda, kulağı sesde idi. Ahır ki, Eli bayramı geldi. Evlerde camaat temizlik işi grr, yumurta boyayır, ne bilim neler... neler... eleyirdi.

Uşaklarda ellerinde gara çantey yığıldılar Alı kişinin evine. çoh gzlediler, ancak mellim gelib çıhmadı. Alı kişi kor-peşman uşakları evlerine kaytardı. Elece de mellim gelib çıhmadı. Gara şanteyliler ise onun yolunu gzleyirdiler.

Baharın kızmar gnleri başladı. Kar eriyib şaylara tklrd. Kar ahını başladı, kuzular meleşe-meleşe dağlara çıhdılar.

Bir gn kende ses yayıldı ki, karın altından bir bir oğlanın meyidi tapılıb. Kolunda da bir dene şanteyi. şanteyinden de yazı-pozu tapılıb.

Alı kişinin başından ele bir kazan kaynar su tökdüler. Eli yanmış kaçdı oraya. Oğlanı gören kimi tanıdı. Bu onun gözünü yolda koyan hemin cavanıydı. Ele ağladı ki, nalesi yere göye ses saldı...

Oğlanın cesedini edeb-erkanla basdırdılar.

Gara çantey o vahtdan dillere düşdü. Hamı bu kendi Gara çantey adı ile tanıdı.

3.2.33 Garanamaz, Danasulağı³¹²

Deyiller neçe-neçe yüz iller bunnan kabahlar Çıldır terefde Gara Namaz addı kişinin elinnen hata çıhır. Odu ku, başını götürüf gelir Ağbaba terefe. O geze-geze bir haraba kende gelif çıhır. Bahır harabalıhdı birce ev salamat kalıf. Bele bahır bura çoh münasib yerdı kalmağa. Atını çidarıyıf burahir çemenniye, özü de bir terefde oturuf dıncelir. Aradan ne keder keşdiyinnen heber tutmur. Bir de bahır artıh ahşam düşüf. Tez yerinnen kalhıf özüne gecelemeye bir yer seçir. Görür ki, üç-dörd dana gelib doldu eve. Eme Gara Namaz puskuda durub gözdüyür görsün danaların dalıncah gelen olacahmı. Bahır, yoh, gelen olmadı, arheyinleşir.

Bele-bele iki-üş gün bahır ele hemeşe danalar otduyur, bu eve gelir. O, danaları izdiyir, görür heyvannar gedif otduyannan sonra hemeşe bir çayın gırağına enif su içiller. O, bu çayın adını Danasulağı koyur. Yavaş-yavaş Gara Namaz o harabalıh yere alışı, danalara da sahab olur. Özüne ev tikir, evlenir. Ayile, uşah sahabı olur. Ordan-burdan adamlar gelir. Bele-bele harabalıh abaddaşıf, kend olur. Sonralar bu kend Gara Namazın adıyanan Gara Namaz addanır.

3.3. Köprülerle İlgili Efsaneler

3.3.1 Garı Körpüsü³¹³

Zibeyde el-obanın genirsiz gözeli idi. Gonşulugda olan çoban Mehemmedi sevmişdi. Mehemmed de bir Mehemmed idi. Goluna belge dolayıb, eline de çomağı alıb

³¹² Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, (2003), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası* 8. cilt; Ağbaba Folkloru (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 113.

³¹³ Sednik Paşayev, (1976), *Yurdumuzun Efsaneleri* (Bakı : Gençlik), s. 25-26.

bir goşunun gabağında tekçe dayanırdı, Atlılar çomağının zerbinden yere yarpağ teki tökülür, piyadalar gırğı görmüş serçe kimi peren-peren olurdular. Bu el-obada hele Mehemedin golunu ganıran anasından olmamışdı. Ağzının buğu arandan dağı vurur, nefesi, ne'resi yeri-yurdu göy gurultusu kimi titredirdi.

Selim ağa bir gün başının destesi ile mahalı oymag-oymag gezmeye çıhmıştı. Bulag başında Zibeydeni gördü. Bir gönülden min gönüle ona vuruldu. Gızın atasına heber gönderdi ki, Zibeydeni mene vermelsen. Ata neçe «yoh» deyeydi?! Bele söylemeyin ne heyri vardı?! Selim ağa goşun çekib gızı zorla apartddıracagdı, özünü de o ki var, döydürecek, ilan kimi bir gat gabıgdan çihartdıracagdı. Ona göre çaparla «he» dedi, amma bir neçe günlüye möhlet istedi.

Zibeyde bu heberi eşiden kimi balağını eline alıb çöllere Mehemedin yanına gaçdı, bu bed heberi ona çatdırdı.

Selim ağanın o geder siyirmegılinc goşununun gabağında Mehemed tekçe neyleye bilerdi?! Dalı üzülmez selin garşısında duruş ketire bilerdimi?!

Gaçmağa, bu vilayetden uzaglaşmağa üz goydular. Dağlardan aşdılar, derelerden keçdiler, gelib boz-bulanıg bir çayı gırağında kecelediler. Fikirleşdiler ki, seher açılar, ışığ gözüne çayyuharı-çayaşağı kederler, bir körpü bir adlamac tapıb o taya keçerler.

Çuğul hemin gece Zibeyde ile Mehemedin bir-birine goşulub gaçdığını Selim ağaya heber verdi. Ağanın goşunu çöllere, düzlere sepelendi. Dağlar, dereler hay-huyla doldu, daşdı. Nallı at ayaklarının altından çıhan daşlar kar çöllerin gulaglarında sapanddaşı teki vızıldadı, gından çıhan gılınçların ağ, soyug parılıgısı zülmette şimişekler kimi oynadı.

Zibeyde ile Mehemmdi tapdılar. Oğlanın el-ayağını bagayıb çaya atdılar. Gızı ata sarıdılar.

Zibeyde yedekdeki atın üstünde yavaş-yavaş dartındı, gol-gulçasına sarınan ham kendir uzandı, boşaldı. O, bu tilsimdan sivrilib ehtiyatla düşdü, yerdece galdı. Deste uzaglanşandan sonra baş götürüb ilim-ilim itdi.

Atlılar seher gördüler ki, Zibeyde yohdur, ha ahtardılar, tapa bilmediler.

Zibeyde yolda rast geldiği köçerilere goşuldu, heç bilmedi öz el obası hayandadır. Tanınmalısı galmamışdı. Köçerilerle bir müddet gün keçirdikden sonra bir dövlətliye garavaş oldu. Gazancını gepik- gepik yığdı, ahtarib hemin çayı tapdı, lap goca vahtında, başı gora titreyende çayın üstünden bir körpü saldırdı. «Zülmden, zalımdan kaçanlar goy burda yahalanmasınlar, - dedi,- goy bu körpüden keçsinler, arzuları gözlerinde galmasın, dilekleri dillerinde gurumasın...»

Hemin körpüye o vahtdan beri «Garı körpüsü» deyirler.

3.3.2 Garıkörpüsü³¹⁴ (Terterde)

Bir garı körpü salır. Az sonra onun saldığı körpünü su aparır. Garı gelib körpünün yanında başına döyüb ağlayır. Bu zaman nurani kişi onun yanına gelib deyir:

- Garı, ağlama. Körpünü pis yerden saldırıbsan, bünövresi möhkem olmayıb.

Nurani kişi çayın her terefine bir ovuc torpak tökür. Bu torpak böyük tepe olur, çayı daraldır.

Kişi:

- Bunların üstünden körpü sala bilersen, - deyib gedir.

Torpak tepeleri dönüb göy daş olur. Garı bu göy daşların üstünden teze körpü salır. Ele onun sağlığında körpüye Garıkörpüsü deyirlermiş.

4. Restoran ve Lokantalarla İlgili Efsaneler

4.4.1 Ahtamar³¹⁵

Göyçe gölün Çuvuhlu (Sovadguğ) kendinin yahınnığında deniz sahilinde uca bir kaya var. Gayanın başında gözel, yaraşlılı, tuf daşından hörülmüş bir bina ucaldılmışdır. Bu bina "Ahtamar" restoranıdır. Keçmişde denizin lepeleri bu gayanın yanlarını döyecleyirdi. İndi deniz çoh uzaklarda kalmışdır, denizin suyu çekilif, burada geniş sahe açılmış, iki terefli şose yolu salınmışdır...

³¹⁴ Behlul Abdulla, (2001), *Azərbaycan Şifahi Həlg Ədəbiyyatı*, 2.kitabda 2. kitab, (Bakı : Yeni Neşirler Evi), s. 201.

³¹⁵ Hüseyin İsmayilov, Gurban Süleymanov, (2002), *Azərbaycan Folkloru Antologiyası 7. cilt; Garagoyunlu Folkloru*, (Bakı : Seda Neşriyyatı), s. 75-76.

Revayete göre bu denizin sahilinde, hemen bu müdhiş gayanın divinde iki sevgili hemişe görüşürdi. Bu kaya onnarın görüş yerreri idi. Tamar adlı gız her ahşam çağı gayanın o biri terefından üzüf geler, sevgilisi Kafarnan görüşer, şirin söhbetder eliyer, yene de geri kayıdıf evlerine gederdi. Kafar her gün gayanın dibinde denizin sahilinde Tamarı gözleyerdi. Tamar ise yene de dalğalar koynunda kanad çala-çala sevgilisine teref üzerdi. Onlar yene görüşer, öpüşer, şirin söhbetler ederdiler. Tamarın bu gelişi adi gelişe çevrilmişdi. Sevgi-mehebbeti onu her tehlikeden koruyardı. Neçe illerdir ki, sevgililer belece görüşer, hoşbaht günner keçirerdiler...

Günnerin bir günü bu şen günner pozuldu. Tamar denize yenice gelmişdi ki, deniz kükredi, kuduz dalğalar şahe kalhdılar. Dalğalar Tamarı göz kucağına alıb kayalara çırpdi. Tamarın yolunu gözleyen sevgilisi ise çığırıldı: Ah, Tamar, ah, Tamar, geri dön! Dalğalar kuduruf, Kafarın ucadan dediyi bu hiçkirtılarını uduf aparır, Tamara çatdırmırdı. Nehayet, Kafar da özünü dalğalar koynuna atdı. Sevgilisi Tamarı kucaklayıb sahile çihartdı. Ancak artık gejiydi. Tamar keçinmişdi. Tamarı hemen gayanın etrafında defn elediler. Sevgilisi Kafar her gün gelib bu mükeddes kebrî ziyaret eliyer, "Ah Tamar, ah Tamar" deye-deye göz yaşı tökerdi. Ele o günden bu mükeddes görüş yeri Ahtamar adlandı. Yerli ehali bu semimi sevgi sahiblerini unutmadılar, Onu mükeddesleşdirdiler. Çoh heyif, bu mükeddes yer de kafirlere kaldı.

SONUÇ

Bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Azerbaycan'daki yer adlarına bağlı efsaneler konu edilmiş ve 162 efsane metnine yer verilmiştir.

İlk olarak, efsane türünün çeşitli açılardan (kavram, anlatım, içerik, vd.) ele alındığı bu çalışmada, daha sonra Azerbaycan efsaneleri üzerine Türkiye ve Azerbaycan'da yapılmış belli başlı çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde konuya kaynaklık eden 162 efsanenin motif yapısı, Stith Thompson'un **The Motif Index of Folk Literature** adlı hacimli çalışması esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sonunda, ileride Azerbaycan sahası efsaneleri üzerinde yeni yeni çalışmalar yapacak kişilerin işine de yarayacağını düşündüğümüz başlıca kaynak eserlerin künyelerine yer verilmiştir.

Yaptığımız çalışma sonrasında dikkat çekici bazı sonuçlara ulaştık. Bu sonuçları maddeler halinde belirtecek olursak, şunları söyleyebiliriz:

1) Yaşadıkları mekânlar insanlar için her zaman çok değerli olmuştur. Azerbaycan'da yer adlarına bağlı olarak derlenen efsanelerde o yerlerle ilgili bir hikayenin anlatılmasından çok, halkın o yerlere verdiği anlam ve kutsiyet ifade edilmiştir. Buradan yola çıkarak yer adlarına bağlı efsanelerin fonksiyonlarını şu şekilde ifade edebiliriz:

a) Efsaneler, anlatıldıkları yerin bir mâna ve kutsiyet taşımasını sağlarlar.

b) Efsaneler, anlatıldıkları yerin korunmasını da sağlarlar, çünkü, insanlar kutsal saydıkları yerleri korurlar. Örneğin, bir kabirle ilgili halk arasında yaygın olan bir inanç ya da efsane varsa, o kabrin yerinin değiştirilmesi, hatta bazen kabre yönelik bazı değişikliklerin yapılmasının düşünülmesi bile kabul edilmez.

c) Efsaneler, oluştukları toplumun kültürlerini ve inançlarını yansıtır. Bu çalışmada yer alan efsanelerden yola çıkarak Azeri Türklerinin inanç ve kültürüyle ilgili şu tespitlerde bulunabiliriz:

- Namus ve ahlak her şeyden önemlidir. Bir kadın, namusunu korumak uğruna taş kesilmeyi tercih eder.

- Aşkın olağanüstü bir gücü vardır. Sevenlerin birbirlerinden ayrılmaması gerekir.

- Uyulması gereken kurallara mutlaka uyulmalıdır, tabular çiğnenmemelidir. Uyulmadığı ve çiğnendiği taktirde sonuç mutlaka ceza olmaktadır.

- Aile bireyleri arasındaki bağlar son derece güçlüdür. Örneğin, anne çocuğu için canını seve seve verebilmektedir.

- Toplum için yararlı işler yapanların adları belli yerlere verilmekte ve adları ölümsüz kılınmaktadır.

d) Efsaneler belli inançların, gelenek ve göreneklerin korunmasını sağlar. Halkın kutsal saydığı unsurlar, efsanelerle anlatılarak diyardan diyara, kuşaktan kuşağa aktarılır.

e) Efsaneler, inançların, gelenek ve göreneklerin insanlar üzerindeki etkisini artırır. Örneğin, adağın yerine getirilmemesinin günah olması, efsanelerde, adağın yerine getirmeyen kişinin taş kesilmesi şeklinde anlatılır. Bu efsaneleri dinleyen kişiler, özellikle de çocuklar, böyle bir günah işlemekten korkarlar. Böylece efsaneler, inançların toplumda etkinliğini sağlamış ve sürdürmüş olur.

2) Azerbaycan'da yer adlarına bağlı olarak derlenen efsanelerin dayandığı unsurlar değişiklik göstermektedir. Bu çalışmada ele alınan efsaneler, genelde olaylara, saygın kişilere ve inanç unsurlarına bağlı olarak anlatılmaktadır.

3) Yer adlarına bağlı olarak meydana getirilen efsanelerin, Azerbaycan efsaneleri içerisinde önemli bir yer işgal ettiği görülmüştür. Azerbaycan'da efsanelerle ilgili yapılan çalışmalarda doğrudan yer adlarına bağlı efsaneleri ele alan bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, efsane konulu pek çok çalışmada çok sayıda yer adlarına bağlı efsane metnine yer verildiği gözlemlenmiştir.

4) Bu çalışmada yer vermeye çalıştığımız motif incelemeleri bizi şu önemli sonuçlara götürmektedir:

a) Efsanelerde en çok karşılaştığımız yer adlarının kökeni ile ilgili motiflerde yer adlarına verilen isimlerin Türkçe olması, Azerbaycan'ın Türk ülkesi olduğunu göstermektedir.

b) Azerbaycan efsanelerinde karşılaştığımız motiflerle ülkemizdeki efsanelerin motiflerini karşılaştırdığımızda büyük benzerliklerin olduğu görülecektir. Bu da Türkiye ile Azerbaycan arasında ortak bir Türk kültür varlığının olduğunu göstermektedir.

-c) Türk topluluklarının sözlü edebiyatlarının karşılıklı olarak ele alınacağı bir motif incelemesi önemli bir ihtiyaçtır. Böyle bir çalışma hem Türk kültür birliğini ortaya koyma hem de Türk Dünyası ortak kültürünün evrensel kültüre olan katkısını ortaya koyma adına büyük önem taşımaktadır.

Azerbaycan'daki yer adlarına bağlı efsaneleri konu edinen bu çalışmada, Türkiye'de daha önce yayımlanmamış pek çok efsane metnine yer verilmektedir. Bu da, çalışmanın sözü edilen konuda diğer araştırmacılara kaynaklık edebileceğini göstermektedir. Bu noktada, çalışma hazırlanırken çeşitli nedenlerden, bizzat alana inemediğimizi ve sözlü kaynaklardan efsane metinleri derleyemediğimizi de bir eksiklik olarak ifade etmek isteriz.

SÖZLÜK³¹⁶

- A -

- Ağsaggal : Sakalı beyazlaşmış, ihtiyar. Bir ailenin, kabilenin, cemiyetin en yaşlı ve hürmet edilen adamı.
- Ahtarmağ : Gizli veya saklanmış bir şeyi ortaya çıkarmaya çalışmak. 2. ummak, beklemek.
- Alov : Alev.
- Azüge : Erzak, azık, yiyecek içecek şeyler.

- B -

- Başa çatmağ : Sona ermek, tamamlanmak, bitmek, nihayete ermek.
- Başa salmağ : Anlatmak, izah etmek.
- Başbilen : Önder, aksakal, müdrik.
- Başçı : Rehber, önder, başkan.
- Beledçi : Yol gösteren, bir yeri iyi tanıyan, rehber.
- Berk : Süratli, hızlı, çevik.
- Biabır elemeğ : Rezil etmek.
- Boğanag : Boğucu hava, havası ağır olan yer.
- Bulağ : Yerin altından kaynayıp çıkan su menba, pınar.
- Burugan : İrmak veya denizlerde suyun burulduğu yer, girdap.
- Büdremeğ : Yürürken tökezlemek, dengesini kaybetmek.

- C -

- Car Çekmek : Yüksek sesle bir şeyi ilan etmek.
- Cavan : Genç.

- Ç -

- Çepiş : Bir yıllık keçi yavrusu.

- D -

- Danışmağ : Konuşmak, söylemek anlatmak.
- Dartmağ : Bir şeyi tutarak bir kenara çekmek.

³¹⁶ Sözlüğün hazırlanmasında Seyfettin Altaylı. (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. (İstanbul : Milli Eğitim Basımevi.), C: 1-2. adlı kaynaktan yararlanılmıştır.

- Darıhmağ : Sıkılmak, canı sıkılmak, bıkmak.
- Deste : Beraber faaliyet göstermek için toplanan gurup.
- Dırmaşmağ : Tırmanmak, el ve ayak yardımıyla yükselmek, dik ve sarp bir yere çıkmak.
- Döş : Göğüs, vücudun ciğerlerin ve kalbin olduğu bölgesi.
2. Dağın tepenin yamacı.
- Dözmeğ : Tahammül etmek, katlanmak.
- E -
- Elac : İlaç, tedbir, vasıta.
- El sahlamağ : Durmak, yapmak, istediği işi hareketi durdurmak.
- F -
- Fend : Hile, dalavere, kelek, tuzak, dolap.
- Fersiz : Beceriksiz bir işi yapamayan, kabiliyetsiz.
- Fikirleşme : Düşünme, muhakeme etme.
- G -
- Gahaç : Güneşte veya başka bir yolla kurutulmuş et.
- Ganacağlı : Anlayışlı, düşünceli, terbiyeli, ahlaklı.
- Garsalamağ : Ateşten geçirerek deri üstündeki tüyleri yakmak.
- Gasid : Haber veya mektup götürüp getiren adam.
- Gatar : Birbiri ardınca sıralanmış hayvanlar dizisi; kabile, kervan.
- Gayıtmağ : Geri dönme.
- Genim kesilmeğ : Düşman kesilmek, düşman olmak.
- Gerb : Güneşin battığı taraf, batı.
- Gızıl : Altın.
- Gicbeser : Serseri, ahmak, akılsız.
- Gonağ : Misafir, konuk.
- Gosulmağ : Birleşmek dahil olmak, bir işe karışmak.
- Goşun : Ordu bir devletin nizami gücü, askerleri. (mec. Çokluk bildirir, izdiham.)
- Gulluğçu : Herhangi idarede çalışan adam, memur.

Gırağ : Bir şeyin kenarı, sınırı, son noktası, yan tarafı, yanı.

- H -

Haraylamağ : Haykırmak, bağırarak, seslenmek.

Hay düşmeğ : Bağırıp çağırma, gürültü kopmak.

Haylamağ : Birbirini seslemek, çağırarak.

Helvetçe : Gizlice, gizli bir şekilde.

Hemişe : Her zaman, daima.

Here : Herkes.

Hilasgar : Tehlikeden kurtaran, kurtarıcı.

Hodagçı : Öküzün başına takılan ipi tutup giden kimse.

Hündürlüğ : Yüksek, uzun şeyin durumu, yükseklik.

Hönkürtü : Hıçkırık, hıçkırarak ağlayarak çıkarılan ses.

Höyüş : Biraz nemli, nem kapmış.

- İ -

İcaze : İzin ruhsat, salahiyet.

- K -

Kasıb : Hiçbir şeyi olmayan fakir, yoksul. (mec. Zayıf, kusurlu, sakat.)

Keher : Açık kestane renginde at.

Kemend : Eskiden savaşlarda düşmanı yakalamak için uzaktan fırlatılan ve ucu ilmekli uzun ip.

Kemfürsetliğ : Kötü huyluluk, asabilik, hiddetlilik.

Kel : 1. Gücünden faydanılan mandanın erkeği. 2. Ormanlarda dağlarda yaşayan yabani hayvan.

Keniz : Hizmetçi, kız, kadın, cariye.

Kesikçi : Genelde silahlı nöbetçi.

Knyaz : 1. Eski Rusya'da kabile başkanı önderi; ordu komutanı. 2. Ruslarda bazı zadegan nesillerinde nesilden nesile geçen fahri ad.

Kor : Kör

Külek : Rüzgar.

- L -

- Lap : Kelimelerin önüne gelerek anlamlarını güçlendirir.
Leyagetdi : Liyakatli olan, layık.

- M -

- Meettel : Bekleme, intizar.
Mehel goymağ : İtina göstermek, meraklanmak.
Megbere : Mezarların üzerine yapılan anıt, türbe.
Meslehetleşmeğ : Hareket tarzı, yapılacak bir işle ilgili olarak birine akıl danışmak, konuşmak, fikrine müracaat etmek.
Milçek : Gara sinek.
Moltanı : Dinsiz kafir, küfür olarak kullanılır.
Müdrıklık : Büyük akıl ve idrak sahibi olma durumu.

- N -

- Nahırcı : Sığır çobanı.
Nataraz : 1. Kabaca, biçimsiz şeyin hali. 2. Kabalık, biçimsizlik.
Nohur : Güçlü yağmurdan sonra toplanmış su birikintisi, küçük göl.
Nahağ : Haksız, adaletsiz, hakka insafa sığmayan.
Nakam : Arzusuna ulaşamayan, mutsuz.
Nataraz : Kabaca, Büyük biçimsiz.
Nazilmeğ : İncelemek, ince hal almak.
Nökercilik : Hizmetçilik, hizmetçi olma.

- Ö -

- Örüş : Hayvanların otladığı alan, yer, mera, otlak.

- P -

- Pahıllıg : Kıskançlık.
Palıd : Palamud ağacı ve bu ağacın meyvesi, pelit.
Pert olmağ : Bir söz hareket vs.'den dolayı bozulmak, kalbi kırılmak.
Pıçıldeşmak : Birbiri ile fısıldaşmak, fısıltı halinde konuşmak, sohbet etmek.
Pıçıldı : Fısıltı, çok yavaş sesle yapılan konuşma.
Polad : Çok güçlü, kuvvetli şey, sağlam, sarsılmaz, yenilmez.

Pul : Para.

- R -

Rayon : Ortadan kalkmış Sovyetler Birliğinde vilayet, ülke ve cumhuriyetlerin, büyük şehirleri.

Reml Atmag : Kum üzerinde çeşitli işaretler yaparak veya başka bir yolla fala bakmak.

Revan olmağ : Yola koyulmak, gitmek.

Rüsvey olmağ : Rezil olmak, şerefini yitirmek, adı lekelenmek.

- S -

Sağalmag : Hastalıktan kurtulup iyileşmek.

Sal : Yassı büyük taş parçası.

Seheng : Kilden yapılıp pişirilmiş, su testisi, güğüm.

Serkerde : Ordu komutanı.

Sıldırım : Tırmanması güç olan, sarp ve yalçın.

Sınağlı : Tecrübeli, denemiş, deneyden geçmiş.

Sınıkçı : Kırık çıkıktan anlayan kimse.

Sifariş : Sipariş, ısmarlama.

Sübh : Sabahın erkan vakti, seher vakti.

- Ş -

Şad - hürrem : Çok neşeli keyfi yerinde, sevinç içinde.

Şil-Küt olmağ : Şiddetli dayak yemeden, dövülmekten bir tarafı kırılmak, hareket edemeyecek hale gelmek.

Şinel : Özel surette yapılmış kırık askeri palto.

Şir : Aslan.

Şum Elemek : Sürmek, işlemek (toprağı).

Şüse : Cam.

- T -

Tapdalanmağ : Ayaklanmak, çiğnenmek, ayakla ezilmek.

Tapmağ : Arama neticesinde meydana çıkarmak, bulmak.

Tapşırmağ : Havale etmek, üzerine yüklemek.

(Canını tepşırmağ: Ölmek.)

Tay : Denk, eş, eşit, münasip.

Temterag	: Tantana, debdebe, ihtişam.
Tenge gelmeğ	: Bezdirmek, bıktırmak.
Teyha	: Halis, hilesiz, katıksız, karışığı olmayan, saf.
Tike	: Büyük bir şeyden kırılmış, kopmuş, ayrılmış veya kesilmiş küçük parça.
Tilsim	: Sihirli gücü olduğu kabul edilen şey, tılsım.
Tongal	: Yakmak için bir yere toplanmış çer çöp, odun vb.
Torpağ	: Toprak.
Toy tutmağ	: Şiddetle cezalandırmak, cezasını vermek.
Tullamağ	: Bir şeyi fırlatmak, atmak.
Tütek	: Kamıştan yapılan nefesli musiki aleti.

- U -

Uca	: Yüksek, uzun boylu, boylu boslu.
-----	------------------------------------

- V -

Vaht	: Zaman, vakit.
------	-----------------

- Y -

Yabı	: Zayıf güçsüz gösterişsiz at.
Yada salmağ	: Akılda hafızada canlandırmak, akla getirmek.
Yahşi	: Hoş, güzel, sevimli.
Yaranmağ	: Meydana gelmek, türemek, doğmak.
Yasavul	: Eskiden köylerde polis vazifesini yürüten kimse.
Yüngüllük	: Hafiflik.

- Z -

Zağa	: Hayvan ini, mağara.
Zırrama	: Serseri, aptal, lafını hareketini kontrol edemeyen.
Zora getirmeğ	: Bıktırmak, usandırmak.

BİBLİYOGRAFYA

Abbaslı, İsrafil, Tehmasib, Ferzeliyev ve Guliyev, Necef Nazim. (2001), **Azerbaycan Folklor Antologiyası 5. cilt; Garabağ Folkloru**. Bakı : Seda Neşriyyatı.

Abdulla, Behlul. (2001), **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı**. Bakı : Yeni Neşirler Evi.

Abdullayev, Behlul. (1977), "Y. V. Çemenzemimli'nin Gan içinde Romanındaki Kültekin Efsanesi Haggında Geydler", **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatına Dair Tedgigler**, Beşinci Kitap, Bakı.

Acalov, Arif. (1988), **Azerbaycan Mifoloji Metinleri**. Bakı : Elm Neşriyyatı.

Aça, Mehmet, Ercan, Müge. (2004), "Anonim Halk Edebiyatı", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**. Ankara : Grafiker Yayınları.

Ağalı, Lokman. (1991), **Sözlü, Nağıllı Geceler**. Bakı.

Ahmedov, Magbet. (1977), "Efsanelerin Yaranma Yollarına Dair", **Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Aspirantlarının Elmi Konferansının Materyalları**. Bakı.

Ahmedov, Magbet. (1984), **Azerbaycan Halg Efsanelerinde Aile-Meişet Mövzusu**. Bakı.

Ahundov, D. A. (1974), "O Prohishojdenii, Naznaçennım i Datirovka Bakinskogo Başennogo Hrama /Gız Galası", **Nauçnie Proizvedenie API im Ç. İldırım, X (1)**. Bakı.

Ahundov, Ehliman. (1968), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası**. Bakı, C : 2.

Akkoç, Zeynel. (1957), "Bakü'deki Gız Kulesi (Efsanesi)", **Azerbaycan**. S: 63

Akpınar, Yavuz, Veliyev, Kamil. (2001), **Türk Dünyası Edebiyatı Metinleri Antolojisi**. Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Baş. Yay., C : 1

Aleksandroviç, N.D. (1927), "Legendı o Deviçey Başne v Baku", **İzvestiya Azkomistarisa**. C: 3.

Aliyev, H., Budagov, B. (1973), **Efsaneli Dağlar**. Bakı.

Alptekin, Ali Berat. (2002), **Taşeli Masalları**. Ankara : Akçağ Yayınları.

Altaylı, Seyfettin. (1994), **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**. İstanbul : Milli Eğitim Basımevi. C: 1-2.

Araslı, Altan. (1971), "Bakü'deki Gız Kalesi Efsanesi ve Bunu Destanlaştıran Büyük Azeri Şairi Cafer Cabbarlı" **Türk Kültürü**. S: 101.

Bagri, A. V. (1930), **Folklor Azerbaycana i Prilegayutsih Stran**. Bakı. C: 3.

Boratav, Pertev Naili. (1974), "Türk Efsaneleri", **Folklor Doğru**, 35.

Boratav, Pertev Naili. (1982), **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**. İstanbul : Gerçek Yayınevi.

Bascom, R. Willim. (1984), "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar" **Milli Folklor**. S: 59. Çeviren: R. Nur Aktaş vd.

Çemenzeminli, Yusuf Vezir. (1968), **Gan İçinde**. Bakı.

Devellioğlu, Ferit. (2001), **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**. Ankara: Aydın Kitabevi.

Dıykanbayeva, Aygerim. (2004), **Kız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, Mehmet. (2001), **Büyük Türkçe Sözlük**. Ankara :Vadi Yayınları.

Duymaz. Ali. (1989), **Bingöl Efsaneleri (İnceleme- Metinler)**, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Elazığ.

Ebdülhelimov, Hikmet. (2002), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 6.cilt; Şeki Folkloru**. Bakı : Seda Neşriyyatı.

Ebdülhelimov, Hikmet vd. (2000), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 4. cilt; Şeki Folkloru**. Bakı : Seda Neşriyyatı.

Efendiyev, Paşa. (1981), **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı**. Bakı : Maarif.

Efendiyev, R. (1928), "El Edebiyyatı ve yahud El Sözleri", **Azerbaycanı Öyrenme Yolu**. 1-2.

Ekici, Metin (2004), "Araştırma Yöntemleri", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı** (Ankara : Grafiker Yayınları). C: 1.

Elçin, Şükrü (1986), **Halk Edebiyatına Giriş**. Ankara : Akçağ Yayınları.

Eliade, Mircea. (1991), **Kutsal ve Dindışı**. Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara : Gece Yayınları.

Eliade, Mircea. (1993), **Mitlerin Özellikleri**. Çeviren: Sema Rifat. İstanbul : Simavi Yayınları.

Ergun, Metin. (1997), **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**. Ankara: TDK Yayınları.C:1.

Ferzeliyev, Tehmasib. (1978), "Efsane Anlayışı ve Azerbaycan Efsanelerinin Tesnifine Dair", **Azerbaycan SSR EA Heberleri**, 1.

Ferzeliyev, Tehmasib, Abbasov, İ. (1982), **Azerbaycan Klassik Edebiyatı Kitabhanası, I.c., Halg Edebiyatı**. Bakı.

Ferzeliyev, Tehmasib, Gasımlı, Meherrem (1994), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 1. cilt; Nahçıvan Folkloru**. Bakı :Sabah Neşriyyatı.

Fituni, A.P. (1927), "İstoriya Poslednei Stolitsı Şirvana", **İzvestiya Azkomistarisa**. S: 3

Gökalp, Ziya. (1976), **Türk Töresi**. Ankara.

Hand, Vayland D. "Status of European and American Legend Study" **Current Anthropology** 6

Hekimov, Mürsel. (1993), **Azerbaycan Halk Dastanları, Efsane, Esatir, ve Nağil Deyimleri**. Bakı : Maarif Neşriyyatı.

İbadoğlu, A. (1978), "Giz Galası", **Elm ve Heyat**, 4,

İskenderova, Mehriban Ejder Gızı, (2000), **Elin Söz Yaddaşı**. Bakı : Elm.

İsmayılov, Hüseyin, Süleymanov, Kurban. (2002), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 7.cilt; Garagoyunlu Folkloru**. Bakı : Seda Neşriyyatı.

İsmayılov, Hüseyin. (2000), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 3.cilt; Göyçe Folkloru**. Bakı : Seda Neşriyyatı.

İsmayılov, Hüseyin, Kurbanov, Tacir. (2003), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 8. cilt; Ağbaba Folkloru**. Bakı : Seda Neşriyyatı.

İsmayılov, Hüseyin, Süleymanov, Kurban. (2002), **Azerbaycan Folkloru Antologiyası 7. cilt; Garagoyunlu Folkloru**. Bakı : Seda Neşriyyatı.

Karadavut, Zekeriya. (1994). **Yozgat Efsaneleri. (İnceleme-Metin)** Yayınlanmamış Doktor Tezi, Konya

Kazambek, Mirza (1848), "Mifologiya Persov po Firdevsi", **Severnoe**

Obozrenie, III(V),

Memmedov, Nadir. (1993), **Azerbaycan Yer Adları**. Bakı : Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

Mirzabala, Memmedzade. (1920), "Paytaht Efsaneleri", **Gurtuluş**, 2.

Nebiyev, Azad . (1988), **Azerbaycanskie Skazki, Mifi, Legendı**, Bakı.

Nebiyev, Azad. (1990), **Sehrlı Sünbüller, Azerbaycan Mifleri**. Bakı.

Nebiyev, Azad. **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**. Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları. c:1.

Önal, Mehmet Naci. (2003) **Muğla Efsaneleri**. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.

Özön, M. Nihat. (1954), **Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü**. İstanbul.

Pahomov, E. (1925), "Deviçya Başnya i Yeye Legenda", **İzvestiya Azerbay. Arheologičeskogo Komiteta**.

Paşayev, Sednik (1976),"Bir Efsanenin İzi İle", **Elm ve Heyat**, 8.

Paşayev, Sednik (1976), **Yurdumuzun Efsaneleri**. Bakı : Gençlik.

Paşayev, Sednik (1978), **Yanardağ Efsaneleri**. Bakı : Gençlik.

Paşayev, Sednik (1982), "Dede Korkud Dastanı ve Halg Efsaneleri", **Elm ve Heyat**, 12.

Paşayev, Sendik (1982), "S. Vurgun ve Halg Efsaneleri", **Azerbaycan Müellimi**.

Paşayev, Sednik (1983) "Esli ve Kerem" Dastanı ve Halg Efsaneleri, **"Azerbaycan Müellimi**.

Paşayev, (1983), **Nizami ve Halg Efsaneleri**. Bakı.

Paşayev, Sednik (1985), "Deli Domrul Boyu ve Halg Efsaneleri" **Elm ve Hayat**, 5

Paşayev, Sednik (1985), **Azerbaycan Efsanelerinin Öyrenilmesi** (Bakı : Bilik Cemiyeti).

Paşayev, Sednik (1985), **Azerbaycan Halg Efsaneleri**. Bakı : Yazıcı.

Paşayev, Sednik (1987), "Koroğlu Eposu-Halg Efsane ve Revayetleri", **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatına Dair Tedgigler**, 7.

Paşayev, Sednik (1989), **Efsane ve Epos**. Bakı : Elm Neşriyatı.

Paşayev, Sednik (1991), "Azeri ve Kazak Efsanelerindeki Benzerlikler", **Milli Folklor** 8.

Paşayev, Sednik (1999), **Halgın Söz Mirvarileri**. Bakı : Azerneşr.

Paşayev, Sednik (2002), **Azerbaycan Eposunun Efsane Gaynakları**. Bakı : Azerneşr.

Refili, M. (1958), **Ebediyyet Nezeriyyesine Giriş**. Bakı.

Rehimov, Süleyman. (1981), **Efsaneler**. Bakı.

Rüstenzade, Rüstem. (1988), **Aşığ Revayetleri**. Bakı.

Sakaoğlu, Saim. (1980), **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu**. Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1992), **Efsane Araştırmaları**. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2001), **Türk Ad Bilimi-I**. Ankara: TDK Yayınları.

Sakaoğlu, Saim. (2003), **101 Türk Efsanesi**. Ankara : Akçağ Yayınları.

Sami, Şemseddin. (1978), **Kamûs-ı Türkî**. İstanbul : Bedir Yayınları.

Seferov, M. (1987), "Azerbaycan Efsane-Revayetleri ve Onların Tasnifine Dair", **Genç Edebiyyatşunasların Beşinci Respublika Konferansı, Me'ruzelerin Tezislere**, Bakı.

Seyidoğlu, Bilge. (1985), **Erzurum Efsaneleri**. Erzurum : Erzurum Kitaplığı.

Seyidov, Mireli. (1978), "Alı Kişi ve Koroğlu Karakterlerinin Protitipleri Hakkında", **Azerbaycan**, 3.

Seyidov, Mireli. (1983), **Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Gaynakları**. Bakı.

Seyidov, Mireli. (1989), **Azerbaycan Halgının Soykökünü Düşünürken**. Bakı.

Şükürov, Ağayar. (1997), **Mifologiya** Bakı : Elm Neşriyyatı.

Tehmasib, M.H. (1945), "Efsanevî Guşlar", **Veten Uğrunda**.

Thompson, Stith. (1946), **The Folktale**, USA.

Türk Dil Kurumu. (1981), **Türkçe Sözlük**. Ankara.

Türk Dil Kurumu. (2000), **İmla Kılavuzu**. Ankara.

Veliyev, İsmayıl. (2000), **Azerbaycan Toponimleri Ensiklopedik Lüğet**. Bakı: Azerbaycan Ensiklopediyası.

Veliyev, Kamil (1992), “Azerbaycan’dan İki Türk Efsanesi”, **Milli Folklor**. S: 14.

Veliyev, Vagif. (1969), **Azerbaycan Sovet Poemalarında Efsane Mövzusu** (Bakı).

Veliyev, Vagif (1970), **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı**. Bakı.

Veliyev, Vagif (1972), “Janrı Azerbaydcanskogo Ustnogo Narodnogo Tvorçestvo”, (Doktora Tezi), Bakı.

Veliyev, Vagif (1985), **Azerbaycan Folkloru**. Bakı.

Yeni Türk Ansiklopedisi, (1985), İstanbul, C: 14.